

Азия / Avrupa

Ақпараттық сараптама журналы

Басылымның 6-ші жылы, №65, Тамыз (08) 2021

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜN AYLIK YAYINIDIR ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ АЙ САЙЫН ШЫҒАТЫН БАСЫЛЫМЫ

THE CURRENT CRISIS IN AFGHANISTAN AND ITS IMPLICATIONS FOR THE CENTRAL ASIAN SECURITY

ТЕКУЩИЙ КРИЗИС В АФГАНИСТАНЕ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ БЕЗОПАСНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ANTI-VACCINATION MOVEMENT IN CENTRAL ASIA AND BEYOND

ДВИЖЕНИЕ ПРОТИВ ВАКЦИНАЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ЗА ЕЕ ПРЕДЕЛАМИ

GULNAR NADIROVA

12

COVID-19 SALGINININ GÖLGESİNDE KÜRESEL TURİZM SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELER: TÜRKİYE'DEKİ TURİZM EĞİLİMLERİ

COVID-19 İNDETI SALDARЫНДАҒЫ ЖАҒАНДЫҚ ТУРИЗМ СЕКТОРЫНЫҢ ӨЗГЕРІСІ: ТҮРКИЯДАҒЫ ТУРИЗМ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

ZHENGIZKHAN ZHANALTAY

20

HIGHLIGHTS OF G7 SUMMIT 2021

КЛЮЧЕВЫЕ МОМЕНТЫ САММИТА G7 2021

ALBINA MURATBEKOVA

28

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Sahibi / Меншік иесі
Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü /
Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институты директоры
Doç. Dr. Vakur Sümer

Genel Yayın Yönetmeni / Бас редактор
Zhengizkhan Zhanaltay

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Жауапты редактор
Dr. Suat Beylur

Haber Müdürü / Жаңалықтарға жауапты редактор
Baljan Eshmetova

Tercüme Ekibi / Аудармашылар тобы
Dr. Zhuldyz Kanapiyanova
Omurbek Hanayı
Kanat Makhanov

Sekretarya / Хатшылық
Asel Ingaybekova

Metin Redaksiyon / Мәтінді өңдеу
Dr. Suat Beylur

Teknik Redaksiyon / Техникалық редактор
Kanat Makhanov

Yayın Kurulu / Редакция алқасы
Doç. Dr. Vakur Sümer
Zhengizkhan Zhanaltay
Dr. Suat Beylur
Dr. Gulnar Nadirova

Yönetim Merkezi / Басқару орталығы

Almalı Audanı, Mametova 48, 050004
Almaty, Kazakhstan
Tel. +7 (727) 279 97 94
Fax. +7 (727) 279 97 94
E-mail: info@eurasian-research.org

Sürelî yayın tescil belgesi No: 15793-Ж, tarihi: 27.01.2016.

Kazakistan Cumhuriyeti Haberleşme ve İletişim Bakanlığı tarafından verilmiştir.

Tüm hakları saklıdır. Mülakat, haber-yorum ve analizlerde ifade edilen görüşler yazarların kendi görüşleri olup Enstitü'nün yayın politikasını yansıtmamaktadır. Bu yayında yer alan yazılar ve fotoğraflar izinsiz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Tiraj: 300 adet. Her ay yayınlanmaktadır. Dağıtımı Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını kapsamaktadır. Dağıtımı ücretsizdir.

Мерзімді баспасөз басылымын есепке қою туралы куәлік №: 15793-Ж, күні: 27.01.2016 ж.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігі тарапынан берілді.

Барлық құқықтар қорғалған. Сұхбат, ақпараттық сараптама мен талдауларда айтылған пікірлер тек авторлардың жеке көзқарастары болып табылады және Институттың ұстанымын білдірмейді. Бұл басылымда жарияланған мақалалар мен фотосуреттерді рұқсатсыз және дереккөзді көрсетпей пайдалануға тыйым салынады. Дереккөзді көрсетіп, сілтеме жасауға болады.

Тираж: 300 дана. Ай сайын жарияланады. Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы аумағында тегін таратылады.

DOÇ. DR. VAKUR SÜMER

Kıymetli okuyucularımız,

Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün aylık olarak çıkardığı Asya Avrupa Dergisi 65. Sayısına ulaşmış bulunuyor. 2021 yılının ikinci yarısına girdiğimiz şu günlerde Avrasya gündemi yoğunluğunu koruyor. Bölge ile ilgili önemli pek çok meseleyi ele aldığımız bu sayımızda, analiz yazılarımızın yanında, düzenli olarak yer verdiğimiz infografik kısımlarını da bulabileceksiniz.

Avrasya ülkeleri, dünyanın geri kalanıyla eş zamanlı olarak, pandemi sonrası düzene hazırlık yapıyor. Bu çerçevede, aşılama faaliyetleri olanca hızıyla devam ederken, ekonomik canlanmayı teşvik edecek önlem paketleri de birer birer açılıyor. Ne var ki, Dünya Sağlık Örgütü'nün geçtiğimiz günlerde yaptığı bir uyarıda da belirtildiği gibi, benzer bir virüsün ortaya çıkarak dünyayı gelecek yıllarda etkisi altına alması bilimsel bir gerçeklik olarak önümüzde duruyor.

Bu nedenle, insanoğlunun içinde yaşadığı gezegenle olan ilişkisini yeniden tanımlaması şart. İklim değişikliğinin artan olumsuz etkileri gün geçtikçe kendini daha fazla göstermekte. Aşırı hava olayları, seller, kuraklıklar, buzulların erimesi gibi pek çok sonuç şimdiden küremizin önemli bir bölümünde yaşamı tehdit eder hale geldi.

Dünyamızdaki karbon, su, orman ve toprak kaynaklarını büyük bir istahla tüketen küresel ekonomik düzen dikkatlice gözden geçirilmeli ve ekonomik büyümenin, gelecek nesillerin sağlıklı çevre koşullarında yaşamasını engellemeden gerçekleşmesi sağlanmalı. Bunun için öncelikli olarak Paris Antlaşması'nda üzerinde uzlaşıya varılan kuralları tüm ülkelere hayata geçirilmesi gerekli. Öte yandan, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne ulaşmak da insanlığı ve çevrenin sağlığı için büyük önem arz ediyor. Avrasya ülkeleri de, bu çabalara destek olarak, küresel iklim değişikliğinin önüne geçilmesi ve sürdürülebilirlik ilkesinin uygulanmasına katkı verme noktasında önemli roller üstleniyorlar. Özellikle yenilenebilir enerji, çölleşme, erozyonla mücadele ve buzulların erimesi ile ilgili konu başlıklarında bu ülkelerin çalışmaları tüm dünya için çok olumlu sonuçlar yaratacaktır.

Yeni sayımızda görüşebilmek dileğiyle,

Азия-Еуропа журналының құрметті оқырмандары, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетіне қарасты Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ай сайын шығаратын Азия-Еуропа журналы 65-ші санына жетті. 2021 жылдың екінші жартысына аяқ басқан кезде Еуразияның күн тәртібіндегі маңызды оқиғалар да жиілей түскендей. Журналымыздың осы санынан да аймағымызға қатысты көптеген маңызды мәселелерді қамтыған бірқатар мақалаларымыз бен үнемі ұсынатын инфографиканы таба аласыз.

Еуразия елдері бүкіл әлеммен бірге пандемиядан кейінгі тәртіпке дайындалуда. Бұл тұрғыда вакцинациялау шаралары жылдам қарқынмен жүріп жатқанда, экономиканың қалпына келуіне ықпал ететін сақтық шаралары да біртіндеп күшейтіле бастады. Алайда, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының жуырдағы ескертуінде айтылғандай, ұқсас вирус пайда болып, жақынғы жылдарда бүкіл әлемге әсер ету ықтималдығы ғылыми түрде дәлелденуде.

Сондықтан, адамдар өздері өмір сүретін планетамен қарым-қатынасын қайта анықтауы өте маңызды. Климаттың өзгеруінің жағымсыз әсерлері күн сайын көбеюде. Ауа-райының күрт өзгеруі, су тасқыны, қуаңшылық және мұздықтардың еруі сынды көптеген салдарлар әлемнің маңызды бөлігінде өмірге қауіп төндіруде.

Әлемдегі көміртекті, суды, орманды және топырақ ресурстарын ашкөздікпен тұтынатын ғаламдық экономикалық тәртіпті мұқият қарап, болашақ ұрпақтың қоршаған орта жағдайында өмір сүруіне кедергі келтірмей, экономикалық өсуді қамтамасыз етуіміз керек. Ол үшін, алдымен барлық елдер Париж келісінде анықталған ережелерді орындауы керек. Екінші жағынан, орнықты даму мақсаттарына қол жеткізу адамзат денсаулығы мен қоршаған орта үшін үлкен маңызға ие. Еуразия елдері осы күш-жігерді қолдай отырып, климаттың жаһандық өзгеруінің алдын алуда және тұрақтылық қағидатын іске асыруда маңызды рөл атқарады. Әсіресе, жаңартылатын энергия, шөлейттену, эрозияға және мұздықтардың еруімен күресу тақырыптарында бұл елдердің ат салысуы бүкіл әлем үшін оң нәтижелер береді.

Жаңа санымызда қайта қауышқанша!

ÖN SÖZ АЛҒЫСӨЗ

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜ
ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДИРЕКТОРЫ
DOÇ. DR. VAKUR SÜMER 1

GÜNCEL ӨЗЕКТІ ПІКІР

THE CURRENT CRISIS IN AFGHANISTAN AND ITS IMPLICATIONS FOR THE CENTRAL ASIAN SECURITY ТЕКУЩИЙ КРИЗИС В АФГАНИСТАНЕ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ БЕЗОПАСНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ZHARMUKHAMED ZARDYKHAN	4
ANTI-VACCINATION MOVEMENT IN CENTRAL ASIA AND BEYOND ДВИЖЕНИЕ ПРОТИВ ВАКЦИНАЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ЗА ЕЕ ПРЕДЕЛАМИ GULNAR NADIROVA	12
COVID-19 SALGINININ GÖLGESİNDE KÜRESEL TURİZM SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELER: TÜRKİYE'DEKİ TURİZM EĞİLİMLERİ COVID-19 ІНДЕТІ САЛДАРЫНДАҒЫ ЖАҒАНДЫҚ ТУРИЗМ СЕКТОРЫНЫҢ ӨЗГЕРІСІ: ТҮРКИЯДАҒЫ ТУРИЗМ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ ZHENGIZKHAN ZHANALTAY	20
HIGHLIGHTS OF G7 SUMMIT 2021 КЛЮЧЕВЫЕ МОМЕНТЫ САММИТА G7 2021 ALBINA MURATBEKOVA	28
KAZAK EDEBİYATININ DİJİTALLEŞME SÜRECİ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ ЦИФРЛАНУ ҮДЕРІСІ AKHMETOVA AINUR	35
TRANSPORT STRATEGY OF UZBEKISTAN: CURRENT DEVELOPMENTS ТРАНСПОРТНАЯ СТРАТЕГИЯ УЗБЕКИСТАНА: ТЕКУЩЕЕ РАЗВИТИЕ AZIMZHAN KHITAKHUNOV	43

<i>HİNT-PASİFİK'TE ÇİN-TAYVAN İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİ</i> <i>ҮНДІ-ТЫНЫҚ МҰХИТЫ АЙМАҒЫНДА ҚЫТАЙ-ТАЙВАН</i> <i>ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ БОЛАШАҒЫ</i>	
OMIRBEK HANAYI	54
<i>EXTERNAL VOTING PATTERNS IN NEW POST-COMMUNIST DEMOCRACIES</i> <i>ОСОБЕННОСТИ ГОЛОСОВАНИЯ ИЗ-ЗА ГРАНИЦЫ В НОВЫХ</i> <i>ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКИХ ДЕМОКРАТИЯХ</i>	
KANAT MAKHANOV	62
<i>«BOLAŞAK» PROGRAMI: TARİHÇESİ VE GÜNCEL GELİŞMELER</i> <i>«БОЛАШАҚ» БАҒДАРЛАМАСЫ: ТАРИХЫ МЕН ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ</i>	
ERKINBEK TURGINOV	75
<i>PEGASUS SPYWARE: WHAT YOU NEED TO KNOW</i> <i>ШПИОНСКОЕ ПО PEGASUS: ЧТО НУЖНО ЗНАТЬ</i>	
MARAT MUSSABEKOV	83
<i>ENERJİDE DIŞA BAĞIMLILIK: TRANS ANADOLU DOĞALGAZ</i> <i>BORU HATTI'NIN ÖNEMİ</i> <i>ЭНЕРГИЯҒА СЫРТҚА ТӘУЕЛДІЛІК: ТРАНС АНАДОЛЫ ТАБИҒИ ГАЗ</i> <i>ҚҰБЫРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ</i>	
ZHULDYZ KANAPIYANOVA	90

ETKİNLİKLER İC-ШАРАЛАР

.....	96
-------	----

İNFOGRAFIK ИНФОГРАФИКА

.....	102
-------	-----

THE CURRENT CRISIS IN AFGHANISTAN AND ITS IMPLICATIONS FOR THE CENTRAL ASIAN SECURITY

ZHARMUKHAMED ZARDYKHAN

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ТЕКУЩИЙ КРИЗИС В АФГАНИСТАНЕ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ БЕЗОПАСНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Although the fading governmental control and the revival of the Taliban militancy had gradually marked the state of affairs in Afghanistan for the last few years, the recent surge of the Taliban expansion was inevitably linked with President Joe Biden's decision to end the US military presence in Afghanistan uttered during his White House briefing in April 2021. Justifying the withdrawal of the US troops, as well as the forces of the NATO allies and operational partners, who would be out of Afghanistan by the 20th anniversary of the September 11 attacks, he, nevertheless, referred to the "duly negotiated" diplomatic agreement between the US government and the Taliban to withdraw troops by May 1, 2021, the commitment he "inherited" from the previous administration [The White House, 2021a]. Indeed, it was the agreement between the Trump administration and the Taliban signed in February 2020 that set up May 1, 2021, as the deadline for the withdrawal of the US troops in return for the Taliban pledge to reduce violence, cut ties with terrorist groups and commence negotiations with the Afghan government [Zucchino, 2021]. Moreover, according to the defense officials, President Donald Trump even planned to withdraw the troops before the January inauguration of Biden [BBC, 2020].

PRESIDENT BIDEN REFERRED TO THE "DULY NEGOTIATED" DIPLOMATIC AGREEMENT BETWEEN THE US GOVERNMENT AND THE TALIBAN TO WITHDRAW TROOPS BY MAY 1, 2021

ПРЕЗИДЕНТ БАЙДЕН СОСЛАЛСЯ НА ДИПЛОМАТИЧЕСКОЕ СОГЛАШЕНИЕ МЕЖДУ ПРАВИТЕЛЬСТВОМ США И ДВИЖЕНИЕМ ТАЛИБАН О ВЫВОДЕ ВОЙСК ДО 1 МАЯ 2021, ЗАКЛЮЧЕННОЕ ПОСЛЕ ПЕРИОДА «НАДЛЕЖАЩИХ ПЕРЕГОВОРОВ», И ОБЯЗАННОСТЬ, КОТОРОЕ ОН УНАСЛЕДОВАЛ ОТ ПРЕДЫДУЩЕЙ АДМИНИСТРАЦИИ

Хотя ослабление правительственного контроля и возрождение вооруженной активности движения Талибан стали неизменной частью политической жизни Афганистана последних лет, недавний всплеск экспансии талибов зачастую связывают с решением Президента США Джо Байдена завершить многолетнее присутствие в Афганистане американских вооруженных сил, а также сил союзников по НАТО и операционных партнеров, изложенное в его апрельском выступлении в Белом доме. Оправдывая вывод американских войск, а также войск союзников и партнеров, который должен завершиться к 20-летней годовщине атак 11 сентября, он, тем не менее, сослался на дипломатическое соглашение между правительством США и движением Талибан о выводе войск до 1 мая 2021, заключенное после периода «надлежащих переговоров», и обязанность, которое он унаследовал от предыдущей администрации [The White House, 2021a]. Действительно, сроки вывода американских войск были согласованы и подписаны между администрацией Трампа и движением Талибан в феврале 2020 года взамен обещаниям талибов о прекращении насилия, поддержки террористических организаций и начале перегово-

The current withdrawal of US troops from Afghanistan, however, became the culmination of President Obama's plan to reduce the US combat forces that at its height in 2011 amounted to 110,000 troops, which should have been entirely out of the country by 2016 [Landler, 2014].

In his July briefing, President Biden was even more precise, stating that the US military mission in Afghanistan will conclude on August 31, highlighting that the military commanders advised a speedy move, adding that the goals of the military mission, primarily preventing Afghanistan from becoming a base for further attacks against the United States, had been achieved [The White House, 2021b]. The withdrawal of troops this time indeed seemed to be carried out in a speedy way, as it was revealed at the Pentagon Press Secretary John F. Kirby's briefing that 90 percent of it was already complete by early July [US Dept of Defense, 2021].

Despite the overall rhetoric, the actual number of US troops subjected to withdrawal by the end of August was 3,500, as well as 7,000 NATO and allied troops [Gibbons-Neff et al., 2021], which is a mere fraction of the number

ры с афганским правительством [Зуккино, 2021]. По утверждениям военных чиновников, Президент Дональд Трамп даже планировал вывести войска уже к январю, до инаугурации Байдена [BBC, 2020]. В общем, текущий вывод американских войск из Афганистана стал кульминацией плана Президента Обамы по уменьшению численности американских войск в Афганистане, которая достигала в 2011 году рекордных 110 000 человек, и окончательному выводу из страны к 2016 году [Лэндлер, 2014].

В своем июльском выступлении Президент Байден был более конкретен, уточнив, что миссия вооруженных сил США в Афганистане завершится 31 августа, сославшись на рекомендации командного штаба о скором выводе войск, указав, что цели военной миссии, главной из которых являлось прекращение использования территории Афганистана в качестве базы для подготовки атак на Соединенные Штаты, были достигнуты [The White House, 2021b]. На этот раз вывод войск действительно продвигается быстро, и, по словам пресс-секретаря Пентагона Джона Кирби, уже завершён на 90% к первым числам июля [US Dept of Defense,

of foreign troops deployed in Afghanistan a decade ago, nevertheless, the timing and the pace of the withdrawal became a matter of severe criticism by a various perspectives, although the eventual withdrawal of the troops to end this “forever war” would seem by most sides the right thing to do. Hamid Karzai, the former president of Afghanistan, stated that the overall mission failed, as extremism in the country is at its “highest point” and the departure of troops leaves behind a disaster, adding, nevertheless, that Afghanistan would be better off without foreign military presence [Gannon, 2021]. While Russian Foreign Minister Sergey Lavrov would depict the US and NATO military departure from Afghanistan as “hasty” [Kommersant, 2021], the Chinese analysts would go even further by dubbing it “irresponsible and hasty” [Yusha & Lanlan, 2021]. A great share of criticism towards the ongoing withdrawal of troops during the Trump and Biden administrations came from American experts, as the unconditional departure without noteworthy concessions from the Taliban side would only facilitate their military revival and jeopardize the peace process [Worden, 2020].

As for the Central Asian region, the current instability in Afghanistan linked with the departure of the US and NATO troops, failure of the government to maintain security and the ongoing military expansion by the Taliban, pose a clear threat with potential long-lasting implications. With the end of the US military presence, which for decades restrained radical forces and maintained authority in Afghanistan, civil war, the fall of the constitutional government, drug-trafficking, thriving of transborder extremist groups and massive refugee flows would turn into the major security concerns for Central Asia and beyond [Trenin, 2021]. Interestingly, the 2012 reports on the potential implications of the US military withdrawal would present an al-

**DESPITE THE
OVERALL RHETORIC,
THE ACTUAL
NUMBER OF US
TROOPS SUBJECTED
TO WITHDRAWAL BY
THE END OF AUGUST
WAS 3,500, AS WELL
AS 7,000 NATO AND
ALLIED TROOPS**

**НЕСМОТЯ НА
ЭМОЦИОНАЛЬНОСТЬ
ВЫСКАЗЫВАНИЙ,
РЕАЛЬНАЯ
ЧИСЛЕННОСТЬ
АМЕРИКАНСКИХ
ВОЙСК, ВЫВОДИ-
МЫХ К КОНЦУ
АВГУСТА — 3 500
ЧЕЛОВЕК, ПЛЮС
ЕЩЕ 7 000 ЧЕЛОВЕК
ИЗ КОНТИНГЕНТА
НАТО И
СОЮЗНИКОВ**

2021].

Несмотря на эмоциональность высказываний, реальная численность американских войск, выводимых к концу августа — 3 500 человек, плюс еще 7 000 человек из контингента НАТО и союзников [Гиббонс-Нефф и др., 2021], что составляет только малую долю от численности иностранного контингента в Афганистане десятилетней давности, но, тем не менее, сроки и спешность вывода войск стали причиной серьезной критики со всех сторон, хотя сам по себе вывод войск и конец этой «вечной войны» ни у кого не вызывал вопросов. В своем интервью *Associated Press* бывший президент Афганистана Хамид Карзай, например, назвал миссию в целом провальной, так как экстремизм в стране находится «на пике», а вывод войск оставляет за собой разруху, добавив, тем не менее, что Афганистану непременно лучше без присутствия иностранных военных [Гэннон, 2021]. В то время как министр иностранных дел России Сергей Лавров назвал вывод войск «спешным» [Коммерсант, 2021], китайские аналитики были менее сдержанными в описаниях, назвав вывод военных США и НАТО еще и «безответственным» [Юша & Ланлан, 2021]. Немалая доля критики, связанная с выводом войск администрациями Трампа и Байдена, пришла и со стороны американских экспертов, которые сочли безусловный вывод войск при отсутствии весомых уступок со стороны Талибана причиной их военного подъема и саботажа мирного процесса [Уорден, 2020].

Для стран Центральной Азии текущая нестабильность в Афганистане, связанная с выводом войск США и НАТО, неспособностью правительства поддерживать безопасность, а также военной экспансией талибов, представляет открытую угрозу, которая может иметь далеко идущие

most identical list of security problems for the Central Asian states that could be caused by greater instability in Afghanistan following the departure of foreign troops, namely the spread of radicalism, drug-trafficking and refugee flows, especially considering the ethnic composition of Northern Afghanistan [Castillejo, 2012].

Although intelligence assessments urged about the plausible collapse of the Afghan government within six months upon the US withdrawal [Lubold & Trofimov, 2021], it seems that the speed and the scale of the Taliban advance and that of the collapse of the Afghan security forces were not foreseen by anybody [Graham-Harrison, 2021], which forced the three Central Asian states bordering Afghanistan – Turkmenistan, Uzbekistan and Tajikistan – to seek for urgent security reinforcement through diplomatic and strategic initiatives. Despite the fact that the Taliban persistently assured the inviolability of the borders of the Central Asian states, as they did during their July meeting in Moscow with Russian Foreign Ministry [mid.ru, 2021], the full-fledged border reinforcement, deployment of reservists, military drills and construction of refugee camps were undertaken. Tajikistan mobilized 20,000 reservists for the reinforcement of the border with Afghanistan [Bobokhodzhiyev, 2021], and so did Turkmenistan, despite previously holding a meeting with the Taliban delegation in Ashgabat [Radio Azatlyk, 2021]. Even Kazakhstan, which does not share borders with Afghanistan, puts their military forces on operational readiness and monitors the situations in Afghanistan 24/7, the Deputy Minister of Defence reported [Vaal', 2021].

Being the power with long lasting military presence in the region, as well as the participant of several regional interstate security organizations, Russia actively engaged in the matter from the onset of the Afghan crisis through the Collective Security Treaty Organization (CSTO) and Shanghai Cooperation Organisation (SCO), immediately scheduling joint military drills with Tajikistan and Uzbekistan. Besides, Russia has a large military base in Tajikistan and had long been involved with the maintenance, equipment and training of

последствия. С концом эры американского военного присутствия, которая непременно сдерживала радикальные силы и поддерживала власть в Афганистане, вероятность гражданской войны, падения конституционного режима, усиления наркоторговли, трансграничных экстремистских группировок, а также огромного потока беженцев может стать серьезными вопросами безопасности для всего центральноазиатского региона [Тренин, 2021]. Интересно, что даже доклады 2012 года о вероятных последствиях вывода войск США и последующей нестабильности в Афганистане указывали на почти идентичный список проблем безопасности для стран Центральной Азии, включая всплеск радикализма, увеличение оборота наркотиков, а также наплыв беженцев, особенно учитывая этнический состав Северного Афганистана [Кастилльехо, 2012].

Хотя данные разведывательных структур указывали на вероятное падение афганского правительства в течение шести месяцев после вывода американских войск [Луболд & Трофимов, 2021], скорость и эффектив-

the Tajik border security troops, and pledged to provide Tajikistan with military equipment and technical assistance [Tass, 2021].

In the meantime, as the Taliban claims to control 85 percent of Afghanistan, including the key districts and checkpoints across the Central Asian borders [France24, 2021], the Central Asian states are already preparing the infrastructure for the potential refugee flow, which in Gorno-Badakhshan Autonomous Region of Tajikistan alone is feared to reach 30,000 [Abdukakhhor, 2021], while in Termez, the Uzbek city near the Afghan border, the authorities already erected the tent camps for refugees [Eurasianet, 2021]. On the other hand, Kyrgyzstan, another Central Asian state that does not share a border with Afghanistan, requested Tajik authorities to facilitate the transfer of ethnic Kyrgyz refugees from Afghanistan to Kyrgyzstan through Tajikistan [Radio Azattyk, 2021].

References:

1. Abdukakhhor, A. (2021). Tajikistan and Other Countries Expect Thousands of Refugees. Retrieved from <https://rus.ozodi.org/a/v-afganistane-obostrenie-konflikta-tadzhikistan-i-sosednie-strany-gotovyatsya-prinimat-bezhentsev/31319888.html>. Accessed on 23.07.2021.

ность военного продвижения Талибана и крах афганских сил безопасности никем не были предвидены [Грэм-Харрисон, 2021], что заставило страны Центральной Азии, граничащих с Афганистаном – Таджикистану, Туркменистану и Узбекистану – прибегнуть к скорейшему усилению безопасности путем дипломатических и стратегических шагов. Несмотря на то, что движение Талибан действительно уверяло о неприкосновенности границ стран Центральной Азии, как, например, во время их встречи с представителями Министерства иностранных дел Российской Федерации и Москве [mid.ru, 2021], эти страны полноценно взялись за укрепления приграничных зон, мобилизацию резервистов, военные учения и постройки лагерей для беженцев. Таджикистан мобилизовал 20 000 резервистов для укрепления таджикско-афганской границы [Бобоходжиев, 2021], как, впрочем, и Туркменистан, хотя и проводил встречу с делегацией Талибана в Ашхабаде [Радио Азатлык, 2021]. Даже Казахстан, хотя и не граничит с Афганистаном, привел вооруженные силы, по словам заместителя министра обороны, в состоянии постоянной боевой го-

TAJIKISTAN MOBILIZED 20,000 RESERVISTS FOR THE REINFORCEMENT OF THE BORDER WITH AFGHANISTAN

ТАДЖИКИСТАН МОБИЛИЗОВАЛ 20 000 РЕЗЕРВИСТОВ ДЛЯ УКРЕПЛЕНИЯ ТАДЖИКСКО-АФГАНСКОЙ ГРАНИЦЫ

2. BBC (2020). Trump 'To Order Further Troop Withdrawal' from Afghanistan and Iraq. BBC. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-54968200>. Accessed on 22.07.2021.
3. Bobokhodzhiyev, M. (2021). Emomali Rahmon Ordered the Mobilization of 20,000 Reservists to Reinforce Tajik-Afghan Border. Retrieved from <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20210705/emomali-rahmon-poruchil-mobilizovat-20-tis-voennosluzhatshih-rezerva-dlya-ukrepleniya-tadzhiksko-afganskoi-granitsi>. Accessed on 23.07.2021.
4. Castillejo, C. (2012). Regional Implications of NATO Withdrawal From Afghanistan: What Role For the EU? *Agora Asia-Europe*, No. 4.
5. Eurasianet (2021). Uzbekistan Bracing for Possible Afghan Refugee Crisis. Eurasianet. Retrieved from <https://eurasianet.org/uzbekistan-bracing-for-possible-afghan-refugee-crisis>. Accessed on 22.07.2021.
6. France24 (2021). Taliban Says it Controls '85 Percent' of Afghanistan's Territory. France24. Retrieved from <https://www.france24.com/en/asia-pacific/20210709-taliban-says-it-controls-85-percent-of-afghan-territory-made-no-ceasefire-promise-to-us>. Accessed on 23.07.2021.
7. Gannon, K. (2021). AP Interview: Former President Says US Failed in Afghanistan. Retrieved from <https://apnews.com/article/joe-biden-afghanistan-ef29617f97733dee2b567cedfde2f064>. Accessed on 22.07.2021.
8. Gibbons-Neff et al. (2021). U.S. Has 1,000 More Troops in Afghanistan Than it Disclosed. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2021/03/14/world/asia/us-troops-afghanistan.html>. Accessed on 22.07.2021.
9. Graham-Harrison, E. (2021). Afghanistan Stunned

товности, и министерство круглосуточно мониторит ситуацию с Афганистаном [Валь, 2021].

Являясь государством с долгосрочным военным присутствием в регионе, а также участником нескольких региональных межгосударственных организаций по безопасности, Россия с первых дней афганского кризиса активно вовлеклась в этот вопрос через структуры Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) и Шанхайской организации сотрудничества (ШОС), первым делом организовав совместные военные учения с Таджикистаном и Узбекистаном. Более того, имея одну из самых больших военных баз в Таджикистане, Россия давно участвовала в поддержке, техническом оснащении и обучении пограничных войск Таджикистана и уже обещала снабдить Таджикистан военным оборудованием и технической помощью [ТАСС, 2021].

В то время как талибы уже заявляют о контроле над 85% Афганистана, включая ключевые районы и контрольно-пропускные пункты вдоль границ со странами Центральной Азии [France24, 2021], эти страны всю подготавливают инфраструктуру для вероятного наплыва беженцев, которых в одной только Горно-Бадахшанской автономной области Таджикистана ожидают до 30 000 [Абдукаххор, 2021], а в узбекском городе Термезе на границе с Афганистаном власти уже построили палаточный лагерь для беженцев [Eurasianet, 2021]. С другой стороны Кыргызстан, который также не граничит с Афганистаном, попросил таджикские власти о содействии в перемещении афганских кыргызов до кыргызско-таджикской границы [Радио Азаттык, 2021].

Источники:

1. Абдукаххор, А. (2021). Таджикистан и соседние страны ждут тысячи беженцев. Доступно по адресу: <https://rus.ozodi.org/a/v-afganistane-obostrenie-konflikta-tadzhikistan-i-sosednie-strany-gotoviyatsya-prinimat-bezhentsev/31319888.html>. Дата обращения: 23.07.2021.
2. BBC (2020). Трамп прикажет вывести войска из Афганистана и Ирака. Доступно по адресу: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-54968200>. Дата обращения: 22.07.2021.
3. Бобоходжиев, М. (2021). Эмомали Рахмон по-

commons.wikimedia.org

by Scale and Speed of Security Forces' Collapse. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2021/jul/13/afghanistan-stunned-by-scale-and-speed-of-security-forces-collapse>. Accessed on 23.07.2021.

10. Kommersant (2021). A Base to Aide Washington. Retrieved from https://www.kommersant.ru/doc/4907714?from=main_1#id2080319. Accessed on 22.07.2021.
11. Landler, M. (2014). U.S. Troops to Leave Afghanistan by End of 2016. The New York Times. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2014/05/28/world/asia/us-to-complete-afghan-pullout-by-end-of-2016-obama-to-say.html>. Accessed on 22.07.2021.
12. Lubold, G. & Y. Trofimov (2021). Afghan Government Could Collapse Six Months After U.S. Withdrawal, New Intelligence Assessment Says. Retrieved from <https://www.wsj.com/articles/afghan-government-could-collapse-six-months-after-u-s-withdrawal-new-intelligence-assessment-says-11624466743>. Accessed on 22.07.2021.
13. Mid.ru (2021). On Consultations With the Taliban. Ministry of the Foreign Affairs of the Russian Federation. Retrieved from https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4810299. Accessed on 23.07.2021.
14. Radio Azatlyk (2021). Turkmenistan Invited the Representatives of the "Taliban" Upon Anxious Situation at the Border. Retrieved from <https://rus.azathabar.com/a/31353276.html>. Accessed on 23.07.2021.
15. Radio Azattyk (2021). Kyrgyzstan Will Host Ethnic Kyrgyz Refugees from Afghanistan Fled to Tajikistan. Retrieved from <https://rus.azattyq.org/a/31361158.html>. Accessed on 23.07.2021.
16. Tass (2021). SCTO Does Not See A Need for the Deployment of Collective Forces in Tajikistan. Tass. Retrieved from <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/11859585>. Accessed on 23.07.2021.
17. The White House (2021a). Remarks By President Biden on the Way Forward in Afghanistan. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/04/14/remarks-by-president-biden-on-the-way-forward-in-afghanistan/>. Accessed on 22.07.2021.
18. The White House (2021b). Remarks By President Biden on the Drawdown of the U.S. Forces in Afghanistan. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/07/08/remarks-by-president-biden-on-the-drawdown-of-u-s-forces-in-afghanistan/>. Accessed on 22.07.2021.
19. Trenin, D. (2021). Afghanistan After the U.S. Pullout: Challenges to Russia and Central Asia. Carnegie Moscow Center. Retrieved from <https://carnegie.ru/commentary/84951>. Accessed on 22.07.2021.
20. US Dept of Defense (2021). Pentagon Press Secretary John F. Kirby Holds a Press

TALIBAN CLAIMS TO CONTROL 85 PERCENT OF AFGHANISTAN, INCLUDING THE KEY DISTRICTS AND CHECKPOINTS ACROSS THE CENTRAL ASIAN BORDERS

ТАЛИБЫ УЖЕ ЗАЯВЛЯЮТ О КОНТРОЛЕ НАД 85% АФГАНИСТАНА, ВКЛЮЧАЯ КЛЮЧЕВЫЕ РАЙОНЫ И КОНТРОЛЬНО-ПРОПУСКНЫЕ ПУНКТЫ ВДОЛЬ ГРАНИЦ СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ручил мобилизовать 20 тыс. военнослужащих резерва для укрепления таджикско-афганской границы. Доступно по адресу: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20210705/emomali-rahmon-poruchil-mobilizovat-20-tis-voennosluzhatshih-rezerva-dlya-ukrepleniya-tadzhiksko-afganskoi-granitsi>. Дата обращения: 23.07.2021.

4. Кастильехо, К. (2012). Региональные последствия вывода войск НАТО из Афганистана. Agora Asia-Europe, No. 4.
5. Eurasianet (2021). Узбекистан готовится к возможному кризису афганских беженцев. Доступно по адресу: <https://eurasianet.org/uzbekistan-bracing-for-possible-afghan-refugee-crisis>. Дата обращения: 22.07.2021.
6. France24 (2021). Талибы утверждают о контроле над 85% афганской территории. Доступно по адресу: <https://www.france24.com/en/asia-pacific/20210709-taliban-says-it-controls-85-percent-of-afghan-territory-made-no-ceasefire-promise-to-us>. Дата обращения: 23.07.2021.
7. Гэннон, К. (2021). Интервью AP: Бывший президент утверждает, что США провалились в Афганистане. Доступно по адресу: <https://apnews.com/article/joe-biden-afghanistan-ef29617f97733dee2b567cedfde2f064>. Дата обращения: 22.07.2021.
8. Гиббонс-Нефф, Т. и др. (2021). У США на 1000 больше войск в Афганистане, чем было заявлено. Доступно по адресу: <https://www.nytimes.com/2021/03/14/world/asia/us-troops-afghanistan.html>. Дата обращения: 22.07.2021.
9. Грэм-Харрисон, Э. (2021). Афганистан шокирован масштабом и скоростью краха сил безопасности. Доступно по адресу: <https://www.theguardian.com/world/2021/jul/13/afghanistan-stunned-by-scale-and-speed-of-security-forces-collapse>. Дата обращения: 23.07.2021.
10. Коммерсант (2021). Вашингтону протянули базу помощи. Доступно по адресу: https://www.kommersant.ru/doc/4907714?from=main_1#id2080319. Дата обращения: 22.07.2021.
11. Лендлер, М. (2014). Войска США покинут Афганистан к концу 2016 года. Доступно по адресу: <https://www.nytimes.com/2014/05/28/world/asia/us-to-complete-afghan-pullout-by-end-of-2016-obama-to-say.html>. Дата обращения: 22.07.2021.
12. Луболд, Г. & Я. Трофимов (2021). Афганское правительство может пасть в течение 6 месяцев после вывода войск США. Доступно по адресу: <https://www.wsj.com/articles/afghan-government-could-collapse-six-months-after-u-s-withdrawal-new-intelligence-assessment-says-11624466743>. Дата обращения: 22.07.2021.
13. Mid.ru (2021). О консультациях с делегацией Движения талибов. Министерство иностранных дел Российской Федерации. Доступно по адресу: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_

Briefing. Retrieved from <https://www.defense.gov/Newsroom/Transcripts/Transcript/Article/2683654/pentagon-press-secretary-john-f-kirby-holds-a-press-briefing/>. Accessed on 22.07.2021.

21. Vaal', T. (2021). The Ministry of Defense of Kazakhstan is on Operational Readiness and Monitors the Situation in Afghanistan 24/7. Retrieved from <https://vlast.kz/novosti/45785-minoborony-kazahstana-nahoditsa-v-sostoanii-boevoy-gotovnosti-i-kruglosutocno-monitorit-situaciu-s-afganistanom.html>. Accessed on 21.07.2021.
22. Worden, S. (2020). Afghanistan Withdrawal Should Be Based on Conditions, Not Timelines. Retrieved from <https://www.usip.org/publications/2020/11/afghanistan-withdrawal-should-be-based-conditions-not-timelines>. Accessed on 22.07.2021.
23. Yusha, Zh. & H. Lanlan (2021). Chinese FM to Visit Central Asia on SCO Mission for Afghan Peace. Retrieved from <https://www.globaltimes.cn/page/202107/1228280.shtml>. Accessed on 22.07.2021.
24. Zucchini, D. (2021). The War in Afghanistan: How it Started and How it is Ending. Retrieved from <https://www.nytimes.com/article/afghanistan-war-us.html>. Accessed on 22.07.2021.

[publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4810299](https://www.usip.org/publications/2020/11/afghanistan-withdrawal-should-be-based-conditions-not-timelines). Дата обращения: 23.07.2021.

14. Радио Азатлык (2021). Туркменистан пригласил представителей «Талибан» в Ашхабад на фоне тревожной ситуации на границе. Доступно по адресу: <https://rus.azathabar.com/a/31353276.html>. Дата обращения: 23.07.2021.
15. Радио Азатлык (2021). Кыргызстан примет бежавших из Афганистана в Таджикистан этнических кыргызов. Доступно по адресу: <https://rus.azattyq.org/a/31361158.html>. Дата обращения: 23.07.2021.
16. ТАСС (2021). ОДКБ не видит необходимости в привлечении коллективных сил организации в Таджикистан. Доступно по адресу: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/11859585>. Дата обращения: 23.07.2021.
17. The White House (2021a). Замечания Президента Байдена о пути в Афганистане. Доступно по

адресу: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/04/14/remarks-by-president-biden-on-the-way-forward-in-afghanistan/>. Дата обращения: 22.07.2021.

18. The White House (2021b). Замечания Президента Байдена о сокращении войск США в Афганистане. Доступно по адресу: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/07/08/remarks-by-president-biden-on-the-drawdown-of-u-s-forces-in-afghanistan/>. Дата обращения: 22.07.2021.
19. Тренин, Д. (2021). Афганистан после США. Что ждет Россию и Центральную Азию. Доступно по адресу: <https://carnegie.ru/commentary/84951>. Дата обращения: 22.07.2021.
20. US Dept of Defense (2021). Пресс-секретарь Пентагона Джон Ф. Кирби проводит пресс-брифинг. Доступно по адресу: <https://www.defense.gov/Newsroom/Transcripts/Transcript/Article/2683654/pentagon-press-secretary-john-f-kirby-holds-a-press-briefing/>. Дата обращения: 22.07.2021.
21. Вааль, Т. В (2021). Минобороны Казахстана находится в состоянии боевой готовности и круглосуточно мониторит ситуацию с Афганистаном. Доступно по адресу: <https://vlast.kz/novosti/45785-minoborony-kazahstana-nahoditsa-v-sostoanii-boevoy-gotovnosti-i-kruglosutocno-monitorit-situaciu-s-afganistanom.html>. Дата обращения: 21.07.2021.
22. Уорден, С. (2020). Вывод войск из Афганистана должен базироваться на условиях, а не расписаниях. Доступно по адресу: <https://www.usip.org/publications/2020/11/afghanistan-withdrawal-should-be-based-conditions-not-timelines>. Дата обращения: 22.07.2021.
23. Юша, Ж. & Х. Ланлан (2021). Китайский МИД навестит Центральную Азию по миссии ШОС по афганскому миру. Доступно по адресу: <https://www.globaltimes.cn/page/202107/1228280.shtml>. Дата обращения: 22.07.2021.
24. Зуккино, Д. (2021). Война в Афганистане. Как началось и как заканчивается. Доступно по адресу: <https://www.nytimes.com/article/afghanistan-war-us.html>. Дата обращения: 22.07.2021.

ANTI-VACCINATION MOVEMENT IN CENTRAL ASIA AND BEYOND

PROF. GULNAR NADIROVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ДВИЖЕНИЕ ПРОТИВ ВАКЦИНАЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ЗА ЕЕ ПРЕДЕЛАМИ

The main story of two recent years is the coronavirus pandemic, which disrupted the world unprecedentedly. Subsequently, the main question across the globe is how to end it or mitigate its devastating adverse effects. According to the World Health Organization (WHO), "vaccines play a critical role in preventing deaths, hospitalization caused by infectious diseases; licensed COVID-19 vaccines are contributing to controlling the spread of the disease" (WHO, 2021). Therefore, the nations, governments and organizations understood that further development and deployment of vaccines worldwide was rapid compared with previous healthcare experience. Despite this undeniable achievement, there have been numerous issues regarding vaccination that humanity faced during the process. These, for instance, included the cases when developed nations bought enough vaccines to cover their populations three-four times, subsequently leaving developing countries with fewer options for themselves (Cunningham, 2021). At the same time, besides some objective problems, there have been less expected yet influential ones, including the global anti-vaccination movement. Opposition to vaccination has existed as long as vaccination itself, since the 18th century. While initially

**THE MAIN STORY OF
TWO RECENT YEARS
IS THE CORONAVIRUS
PANDEMIC, WHICH
DISRUPTED
THE WORLD
UNPRECEDENTEDLY**

**ГЛАВНАЯ ИСТОРИЯ
ДВУХ ПОСЛЕДНИХ
ЛЕТ - ПАНДЕМИЯ
КОРОНАВИРУСА,
КОТОРАЯ
БЕСПРЕЦЕДЕНТНО
ПОТЯСАЛА МИР**

Главная история двух последних лет - пандемия коронавируса, которая беспрецедентно потрясла мир. Следовательно, главный вопрос во всем мире - как положить этому конец или смягчить его разрушительные неблагоприятные последствия. По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), «вакцины играют решающую роль в предотвращении смерти, госпитализации, вызванной инфекционными заболеваниями; лицензионные вакцины против COVID-19 способствуют контролю над распространением болезни» (ВОЗ, 2021). Таким образом, страны, правительства и организации поняли, что дальнейшая разработка и внедрение вакцин во всем мире происходит быстро по сравнению с предыдущим опытом в области здравоохранения. Несмотря на это бесспорное достижение, человечество столкнулось с многочисленными проблемами, связанными с вакцинацией. К ним, например, относятся случаи, когда развитые страны покупали достаточно вакцин, чтобы охватить свое население три-четыре раза, в результате чего развивающиеся страны имели меньше возможностей (Каннингем, 2021). В то же время, помимо некоторых объективных проблем, были и менее ожидае-

resistance primarily occurred due to religious reasons, later, in the 19th century, the vaccination opponents pointed to its questionable efficiency and contradictions between its declared and actual outcomes (Wolfe and Sharp, 2002).

The situation with vaccination in the Central Asian countries is objectively poor. According to international research, all countries of the region score below the world average in terms of vaccination, as their share of citizens who received at least one dose of vaccine is below 26.3 % of the population by July 19 (Mathieu et al., 2021). More precisely, Kazakhstan scores just under that threshold, with 25.95% of people covered with at least one dose and 14.77% of the population covered by two doses, which is slightly higher than the world average of fully vaccinated people - 12.97%. In other countries of the region, the situation is dramatically different, as in Uzbekistan, only 6.2% of the population is at least partially vaccinated, and 3.58% is fully vaccinated. Tajikistan's government was able to partially vaccinate 3.75% of their citizens, while just 0.21% are fully vaccinated; simultaneously, in the Kyrgyz Republic, 1.13% of the population received two doses of the vaccine, while 1.53% received one dose. There is no data regarding the situation with vaccination in Turkmenistan. The problem does not change significantly when some post-Soviet countries beyond the Central Asia region

ные, но влиятельные, в том числе глобальное движение против вакцинации. Противодействие вакцинации существовало так же, как и сама вакцинация, с XVIII века. В то время как первоначально сопротивление возникло в основном по религиозным причинам, позже, в XIX веке, противники вакцинации указали на ее сомнительную эффективность и противоречия между заявленными и фактическими результатами (Вулф и Шарп, 2002).

Ситуация с вакцинацией в странах Центральной Азии объективно оставляет желать лучшего. Согласно международным исследованиям, все страны региона имеют показатели вакцинации ниже среднемировых, поскольку их доля граждан, получивших хотя бы одну дозу вакцины, составляет менее 26,3% населения к 19 июля (Матье и др., 2021). Точнее, оценка Казахстана чуть ниже этого порога: 25,95% людей были охвачены хотя бы одной дозой и 14,77% населения были охвачены двумя дозами, что немного выше, чем в среднем в мире для полностью вакцинированных людей - 12,97%. В других странах региона ситуация кардинально иная, так как в Узбекистане только 6,2% населения вакцинированы хотя бы частично, а 3,58% вакцинированы полностью. Правительству Таджикистана удалось частично вакцинировать 3,75% своих граждан, в то время как только 0,21% вакцинированы полностью; в то же время

are added to statistics. Russian Federation, the country that registered the world's first COVID-19 vaccine, scored below Kazakhstan, with only 21.99% of the population vaccinated with at least one dose, while Ukraine scored below Uzbekistan, with 6.1% of the people at least partly vaccinated. However, the reasons for such a situation in the mentioned countries are different.

The results of vaccination attitude surveys in Kazakhstan demonstrated an interesting and primarily positive dynamic. In November 2020, Demoscope's survey indicated critically low levels of anti-COVID vaccination acceptance in Kazakhstan - around 45% of surveyed did not want to receive any vaccine, third wished to wait, and only 14% expressed the desire to be vaccinated as soon as possible (Demoscope, 2020). Later, the Public Opinion Research Institute's survey supported Demoscope's results; the Institute's survey demonstrated worsening trends - 55.5% were hostile towards the idea of vaccination, while only 22.9% supported it (CAREC Institute, 2021). It should be noted that the survey was conducted at the end of 2020. Finally, a survey by Demoscope published at the beginning of May demonstrated a significant positive shift, with 59% of respondents being in favor of vaccination, 23% being neutral towards it, and 12% believing in adverse effects of the vaccination (Demoscope,

в Кыргызской Республике 1,13% населения получили две дозы вакцины, а 1,53% - одну дозу. Данных о ситуации с вакцинацией в Туркменистане нет. Проблема существенно не меняется, если добавить в статистику некоторые постсоветские страны за пределами региона Центральной Азии. Российская Федерация, страна, которая зарегистрировала первую в мире вакцину против COVID-19, получила оценку ниже Казахстана, при этом только 21,99% населения было вакцинировано хотя бы одной дозой, в то время как Украина получила оценку ниже Узбекистана, имея 6,1% людей, которые были вакцинированы хотя бы частично. Однако причины такой ситуации в указанных странах разные.

Результаты изучения отношения к вакцинации в Казахстане продемонстрировали интересную и, в первую очередь, положительную динамику. В ноябре 2020 года исследование Demoscope показало критически низкий уровень принятия вакцинации против COVID в Казахстане - около 45% опрошенных не хотели получать вакцины, треть - хотели подождать, и только 14% выразили желание пройти вакцинацию как можно скорее (Демоскоп, 2020). Позже исследование Института изучения общественного мнения подтвердило результаты Demoscope; исследование Института продемонстрировало тенденцию к ухудшению - 55,5% враждебно относились

2021). The authors believe that such a drastic shift can be explained by the positive experience of the vaccinated and emerging scientific data supporting the safety of vaccines. At the same time, recently, there was an attempt in several cities of Kazakhstan to conduct anti-vaccination rallies (Levina, 2021). Moreover, the government started to address the problems of anti-vaccination directly; for instance, employers in numerous spheres were required to vaccinate their employees (Forbes, 2021). Therefore, it can be observed that while the overall anti-vaccination problem is not too critical in Kazakhstan, it is already attracting a lot of attention from government and society.

In comparison, the situation in Russia looks more complicated in terms of anti-vaccination mood, as according to surveys, by June 2021, 54% of respondents were not ready to be vaccinated, while only 25% planned to get a vaccine, and 19% were immunized already (Levada, 2021). Third of those against the vaccine said that they were afraid of the vaccine side effects, while 20% expressed the wish to wait for the results of all the possible tests and trials. Russian government reacted by introducing compulsory vaccination (RBC, 2021). For a country that developed and registered the first vaccine globally, such results demonstrate a low performance in terms of communication between citizens and the state.

The situation is not very different in Tajikistan and Uzbekistan – both of the countries introduced compulsory vaccination as well. Tajikistan introduced the procedure at the beginning of July, as the country possesses around half a million doses of Astra-Zeneca and Sinovac vaccines (Ozodi, 2021). Uzbekistan did the same in the middle of July, as the country received another batch of vaccines, bringing the total to 7,4 million doses

**OPPOSITION TO
VACCINATION HAS
EXISTED AS LONG AS
VACCINATION ITSELF**

**ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ
ВАКЦИНАЦИИ
СУЩЕСТВОВАЛО
СТОЛЬ ЖЕ ДОЛГО,
КАК И САМА
ВАКЦИНАЦИЯ**

к идее вакцинации и только 22,9% поддерживали ее (Институт ЦАРЭС, 2021). Следует отметить, что опрос проводился в конце 2020 года. Наконец, опрос Demoscope, опубликованный в начале мая 2021 года, продемонстрировал значительный положительный сдвиг: 59% респондентов высказались за вакцинацию, 23% – нейтрально, и 12% верят в побочные эффекты вакцинации (Демоскоп, 2021). Авторы считают, что такой резкий сдвиг можно объяснить положительным опытом вакцинации и новыми научными данными, подтверждающими безопасность вакцин. При этом недавно в нескольких городах Казахстана была предпринята попытка провести митинги против вакцинации (Левина, 2021). Более того, правительство начало напрямую решать проблемы движения антивакцинации; например, работодатели во многих сферах были обязаны вакцинировать своих сотрудников (Forbes, 2021). Таким образом, можно заметить, что, хотя общая проблема антивакцинации в Казахстане не слишком остра, она уже привлекает большое внимание правительства и общества.

Для сравнения, ситуация в России выглядит более сложной с точки зрения антивакцинного настроения, так как, согласно опросам, к июню 2021 года 54% респондентов не были готовы к вакцинации, в то же время только 25% планировали вакцинацию и 19% уже были иммунизированы (Левада, 2021). Треть противников вакцины заявили, что опасаются побочных эффектов вакцины, а 20% выразили желание дождаться результатов всех возможных тестов и испытаний. Правительство России отреагировало введением обязательной вакцинации (РБК, 2021). Для страны, которая разработала и зарегистрировала первую вакцину в мире, такие результаты демонстрируют низкую эффективность с

es (Abdulkеримов & Asgarli, 2021). It seems that mandatory vaccination is the strategy for countries that have enough vaccines, but their population does not want to receive the shot or does so too slowly. This description may be relevant for all of the mentioned countries so far. Kyrgyzstan is the only example of an opposite case in the region that confirms the rule. The government never introduced mandatory vaccinations; at the same time, there are cases of queues for the vaccine, as the country has not been able to vaccinate all of the volunteers (Hristova & Alyshbaev, 2021).

Regarding the reasons for the creation of anti-vaccination movements, various hypotheses can be relevant. Firstly, people may have low levels of trust in the vaccines that they are offered. As the saying goes, bad news spread quickly where some rare negative side effect cases related to the Russian Sputnik V vaccine have been used by anti-vaccination groups to cause a mistrust to this vaccine in whole. As we know today many vaccinations did not complete their trial periods fully due to shortage of time period but have been used under the emergency conditions caused by the pandemic. So far the Sputnik V vaccine has not yet been certified by WHO (WHO, 2021). In such an informational field, it was easy for citizens of Central Asian countries to miss the information in various international scientific journals about the actual safety and effectiveness of the vaccine. Secondly, there is an issue of lack of trust between government and society. The data demonstrate a correlation between the strength of the anti-vaccination movement and the levels of trust in national governments in the region (Our World in Data, 2018). While Russia struggles with the highest levels of the anti-vaccination movement, it is also a country with low levels of trust in

**THE RESULTS OF
VACCINATION
ATTITUDE SURVEYS
IN KAZAKHSTAN
DEMONSTRATED AN
INTERESTING AND
PRIMARY POSITIVE
DYNAMIC**

**РЕЗУЛЬТАТЫ
ИЗУЧЕНИЯ
ОТНОШЕНИЯ К
ВАКЦИНАЦИИ
В КАЗАХСТАНЕ
ПРОДЕМОНСТРИ-
РОВАЛИ
ИНТЕРЕСНУЮ И
ПОЛОЖИТЕЛЬНУЮ
ДИНАМИКУ**

точки зрения коммуникации между гражданами и государством.

Ситуация не сильно отличается в Таджикистане и Узбекистане - обе страны также ввели обязательную вакцинацию. Таджикистан ввел эту процедуру в начале июля, поскольку в стране имеется около полу-миллиона доз вакцин AstraZeneca и Sinovac (Озоди, 2021). Узбекистан сделал то же самое в середине июля, когда страна получила еще одну партию вакцин, доведя общее количество до 7,4 миллиона доз (Абдулкеримов и Аскарли, 2021). Кажется, что обязательная вакцинация - это стратегия для стран, которые имеют достаточно вакцин, но их население не хочет получать прививку или делает это слишком медленно. Это описание может быть актуальным для всех упомянутых стран. Кыргызстан - единственный пример противоположного случая в регионе, подтверждающий правило. Правительство никогда не вводило обязательные прививки; однако за вакциной возникают очереди, и страна не смогла вакцинировать всех добровольцев (Христова, Алышбаев, 2021).

Относительно причин создания движений против вакцинации могут быть актуальны различные гипотезы. Во-первых, люди могут не доверять вакцинам, которые им предлагают. Как иногда говорят, плохие новости распространились быстро, когда группы противников вакцинации использовали некоторые редкие случаи отрицательных побочных эффектов, связанных с российской вакциной Sputnik V, чтобы вызвать недоверие к этой вакцине в целом. Как мы знаем, сегодня многие вакцины не завершили свои испытательные периоды полностью из-за нехватки времени, но были использованы в чрезвычайных условиях, вызванных пандемией. Пока вакцина Sputnik V еще не сертифицирована

media.newyorker.com

the national government – only around 53%. Kazakhstan is higher on that list with 71% confidence in the national government, but it is much lower than Uzbekistan's 99% trust.

Thus, local society and government still have to address the anti-vaccination movement issues directly. There is a need to raise public awareness of the quality of the vaccine's positive outcomes. Government by using its resources needs to set a straightforward opinion about the vaccine's effectiveness and how the advantages greatly outperform the potential side effects which happen to be seen lightly and so rare. In order to reduce the spread of misinformation with scientific evidence. Therefore the public would have a better understanding regarding the benefits of vaccination and hopefully it would reflect positively towards the vaccination efforts in Kazakhstan.

References:

1. Abdulkarimov, Bahtiyar (2021). Another 2 million doses of Chinese vaccine delivered to Uzbekistan. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/uzbekistan-receives-2m-more-covid-19-vaccine-jabs-from-china/2290202> Accessed on 19.07.2021.
2. CAREC Institute (2021). Analysis of public attitudes towards COVID-19 vaccination in selected CAREC countries. Retrieved from <https://www.carecinstitute.org/wp-content/uploads/2021/04/CAREC-Institute-vaccination-attitudes-re>

на ВОЗ. В таком информационном поле гражданам стран Центральной Азии было легко пропустить информацию в различных международных научных журналах о реальной безопасности и эффективности вакцины. Во-вторых, существует проблема отсутствия доверия между государством и обществом. Данные демонстрируют корреляцию между силой движения против вакцинации и уровнем доверия к национальным правительствам в регионе (Наш мир в данных, 2018). В то время как Россия борется с самыми высокими уровнями движения против вакцинации, она является и страной с низким уровнем доверия к национальному правительству - всего около 53%. Казахстан занимает более высокое место в этом списке с 71% доверием национальному правительству, но это намного ниже, чем 99% доверия в Узбекистане.

Таким образом, местному обществу и правительству по-прежнему необходимо напрямую решать проблемы движения против вакцинации. Следует повышать осведомленность общественности о качестве положительных результатов вакцины. Правительству, чтобы уменьшить распространение дезинформации с помощью научных доказательств, используя свои ресурсы, необходимо сформулировать четкое мнение об эффективности

port-RUS-22-Apr-2021.pdf. Accessed on 19.07.2021.

3. Cunningham, Paige Winfield (2021). The Health 202: The U.S. bought enough coronavirus vaccines for three times its adult population. The Washington Post. Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/politics/2021/03/11/health-202-us-bought-enough-coronavirus-vaccines-four-times-its-adult-population/> Accessed on 19.07.2021.
4. Demoscope (2020). Poll: a third of Kazakhstanis consider the Russian vaccine to be the most effective, a quarter trusts the domestic vaccine. Retrieved from <http://demos.kz/opros-tret-kazahstancsev-schitajut-ros/> Accessed on 19.07.2021.
5. Demoscope (2021). Poll: Since the beginning of the pandemic, a third of Kazakhstanis have changed their minds in favor of vaccination. Retrieved from <http://demos.kz/opros-s-nachala-pandemii-tret-kazahst/> Accessed on 19.07.2021.
6. Forbes.kz (2021). Mandatory vaccination is introduced in Kazakhstan in collectives of more than 20 people. Retrieved from https://forbes.kz/process/v_kazahstane_vvoditsya_obyazatel'naya_vaktsinatsiya_v_kollektivah_bolshe_20_chelovek/?utm_source=forbes&utm_medium=trend. Accessed on 19.07.2021.
7. Hristova, Karina & Alyshbaev, Samat (2021). Queues for Sputnik and the unpopular Sinopharm: How vaccination is carried out in Kyrgyzstan. Retrieved from <https://www.currenttime.tv/a/kyrgyzstan-vaccination/31225656.html>. Accessed on 20.07.2021.
8. Levada (2021). Coronavirus, vaccinations, and mandatory vaccinations. Retrieved from <https://www.levada.ru/2021/07/05/koronavirus-privivki-i-ob-yazatel'naya-vaktsinatsiya/>. Accessed on 19.07.2021.
9. Levina, Mariya (2021). Rallies against compulsory vaccination were held in Uralsk and Kostanay. Retrieved from <https://vlast.kz/novosti/45733-v-uralske-i-kostanae-prosli-mitingi-protiv-obazatel'noj-vakcinacii.html>. Accessed on 20.07.2021.
10. Mathieu, Eduard; Ritchie, Hannah; Ortiz-Ospina, Esteban; Roser, Max; Hasell, Joe; Appel, Cameron; Giattino, Charlie & Rod  s-Guirao, Lucas (2021). A global database of COVID-19 vaccinations. Nature Human Behaviour. Retrieved from <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01122-8>. Accessed on 18.07.2021.
11. Our World in Data (2018). Share of people that trust their national government. Retrieved from <https://ourworldindata.org/grapher/share-who-trust-government>. Accessed on 19.07.2021.
12. Ozodi (2021). More than 205 thousand people received coronavirus vaccine in Tajikistan. Retrieved from <https://rus.ozodi.org/a/31329578.html>. Accessed on 20.07.2021.

THERE IS AN ISSUE OF LACK OF TRUST BETWEEN GOVERNMENT AND SOCIETY

СУЩЕСТВУЕТ ПРОБЛЕМА ОТСУТСТВИЯ ДОВЕРИЯ МЕЖДУ ГОСУДАРСТВОМ И ОБЩЕСТВОМ

вакцины и о том, насколько преимущества значительно превосходят потенциальные побочные эффекты, которые случаются легко и редко. Таким образом, общественность будет лучше понимать преимущества вакцинации, и, вполне возможно, это положительно отразится на усилиях по вакцинации в Казахстане.

Источники:

1. Абдулкеримов, Бахтияр (2021). Еще 2 миллиона доз китайской вакцины доставлены в Узбекистан. Доступно по адресу: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/uzbekistan-receives-2m-more-covid-19-vaccine-jabs-from-china/2290202>. Дата обращения: 19.07.2021.
2. Всемирная организация здравоохранения (2021). Заявление для медицинских работников: как вакцины против COVID-19 регулируются с точки зрения безопасности и эффективности. Доступно по адресу: <https://www.who.int/news/item/11-06-2021-statement-for-healthcare-professionals-how-covid-19-vaccines-are-regulated-for-safety-and-effectiveness>. Дата обращения: 19.07.2021.
3. Всемирная организация здравоохранения (2021). Совет для населения от COVID-19: сделайте прививку. Доступно по адресу: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/covid-19-vaccines/advice>. Дата обращения: 18.07.2021.
4. Вулф, Роберт, и Шарп, Лиса (2002). Противники вакцинации в прошлом и настоящем. BMJ, 325 (7361), 430–432. DOI: 10.1136/bmj.325.7361.430. Дата обращения: 18.07.2021.
5. Институт ЦАРЭС (2021). Анализ отношения общественности к вакцинации против COVID-19 в отдельных странах ЦАРЭС. Доступно по адресу: <https://www.carecinstitute.org/wp-content/uploads/2021/04/CAREC-Institute-vaccination-attitude-report-RUS-22-Apr-2021.pdf>. Дата обращения: 19.07.2021.
6. Каннингем, Пейдж Уинфилд (2021). Здоровье 202: США закупили вакцины против коронавируса в количестве, в три раза превышающем его взрослое население. Вашингтон Пост. Доступно по адресу: <https://www.washingtonpost.com/politics/2021/03/11/health-202-us-bought-enough-coronavirus-vaccines-four-times-its-adult-population/>, Дата обращения: 19.07.2021.
7. Демоскоп (2020). Опрос: треть казахстанцев считают российскую вакцину наиболее эффективной, четверть доверяет отечественной вакцине. Доступно по адресу: <http://demos.kz/opros-tret>

13. RBC (2021). In Russia, they began to introduce compulsory vaccination. What is important to know. Retrieved from <https://www.rbc.ru/society/16/06/2021/60c9d9989a794773b11c9a3d>. Accessed on 19.07.2021.
14. Wolfe, Robert & Sharp, Lisa (2002). Anti-vaccinationists past and present. The BMJ, 325 (7361), 430–432. doi: 10.1136/bmj.325.7361.430. Accessed on 18.07.2021.
15. World Health Organization (2021). COVID-19 advice for the public: Getting vaccinated. Retrieved from <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/covid-19-vaccines/advice>. Accessed on 18.07.2021.
16. World Health Organization (2021). Statement for healthcare professionals: How COVID-19 vaccines are regulated for safety and effectiveness. Retrieved from <https://www.who.int/news/item/11-06-2021-statement-for-healthcare-professionals-how-covid-19-vaccines-are-regulated-for-safety-and-effectiveness>. Accessed on 19.07.2021.

kazakhstancev-schitajut-ros/. Дата обращения: 19.07.2021.

8. Демоскоп (2021). Опрос: С начала пандемии треть казахстанцев передумали в пользу вакцинации. Доступно по адресу: <http://demos.kz/opros-s-nachala-pandemii-tret-kazahst/>. Дата обращения: 19.07.2021.
9. Forbes.kz (2021). Обязательная вакцинация введена в Казахстане в коллективах численностью более 20 человек. Доступно по адресу: https://forbes.kz/process/v_kazakhstan_vvoditsya_obyazatel'naya_vaktsinatsia_v_kollektivah_bolshe_20_chelovek/?utm_source=forbes&utm_medium=trend. Дата обращения: 19.07.2021.
10. Христова, Карина и Алышбаев, Самат (2021).

- Очереди на Sputnik и непопулярный Sinopharm: как вакцинация проводится в Кыргызстане. Доступно по адресу: <https://www.currenttime.tv/a/kyrgyzstan-vaccination/31225656.html> Дата обращения: 20.07.2021.
11. Левада (2021). Коронавирус, прививки и обязательные прививки. Доступно по адресу: <https://www.levada.ru/2021/07/05/koronavirus-privivki-i-obyazatel'naya-vaktsinatsiya/>. Дата обращения: 19.07.2021.
12. Левина, Мария (2021). Митинги против обязательной вакцинации прошли в Уральске и Костанае. Доступно по адресу: <https://vlast.kz/novosti/45733-v-uralske-i-kostanae-prosli-mitingi-protiv-obyazatelnoj-vakcinacii.html>. Дата обращения: 20.07.2021.
13. Матье, Эдуард; Ричи, Ханна; Ортис-Оспина, Эстебан; Розер, Макс; Хазелл, Джо; Аппель, Кэмерон; Джаттино, Чарли и Родес-Гирао, Лукас (2021). Глобальная база данных прививок от COVID-19. Природа человеческого поведения. Доступно по адресу: <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01122-8>. Дата обращения: 18.07.2021.
14. Наш мир в данных (2018). Доля людей, доверяющих своему национальному правительству. Доступно по адресу: <https://ourworldindata.org/grapher/share-who-trust-government>. Дата обращения: 19.07.2021.
15. Озоди (2021). В Таджикистане вакцину от коронавируса получили более 205 тысяч человек. Доступно по адресу: <https://rus.ozodi.org/a/31329578.html>. Дата обращения: 20.07.2021.
16. РБК (2021). В России начали вводить обязательную вакцинацию. Что важно знать. Доступно по адресу: <https://www.rbc.ru/society/16/06/2021/60c9d9989a794773b11c9a3d>. Дата обращения: 19.07.2021.

COVID-19 SALGINININ GÖLGESİNDE KÜRESEL TURİZM SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELER: TÜRKİYE'DEKİ TURİZM EĞİLİMLERİ

ZHENGIZKHAN ZHANALTAY

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
MÜDÜR YARDIMCISI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ДИРЕКТОР
ОРЫНБАСАРЫ

COVID-19 ІНДЕТІ САЛДАРЫНДАҒЫ ЖАҺАНДЫҚ ТУРИЗМ СЕКТОРЫНЫҢ ӨЗГЕРІСІ: ТҮРКИЯДАҒЫ ТУРИЗМ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Turizm sektörü küresel ölçekte ele alındığında pek çok ülkenin önemli gelir kaynakları arasındaki yerini günden güne geliştirebilen öncü alanlardan birisidir. 2010-2019 yılları arasında dokuz yıl üst üste çeşitli uluslararası olaylar ve ekonomik sıkıntılara karşın büyümeyi başaramamış ender sektörler arasında yer almaktadır (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu, 2021). 2019'da 1.4 milyar turist dünya çapında seyahate çıkmış olup uluslararası turizm gelirleri yaklaşık 1.7 trilyon dolara ulaşmıştır. Direkt, dolaylı ve etki ettiği alanların toplam gelirini ele alırsak bu rakamın küresel gayrisafi yurtiçi hasılanın (GS-YİH) %10'una denk geldiğini görebilmekteyiz (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu, 2021). Öte yandan dünya çapında çalışan her 10 kişiden birine istihdam sağlaması ile de turizm sektörü çoğu gelişmekte olan ekonomiler için hayati öneme sahip alanlardan birisidir (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu, 2021).

Tüm bu olumlu gelişmeler 2019'un Aralık ayında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve sonrasında dünyaya yayılan COVID-19 salgını nedeniyle tersine dönerek turizm sektöründe 2020'de küresel ölçekte %73.9'luk bir gerilemeye neden olmuştur (Bir-

**2019'DA 1.4 MİLYAR
TURİST DÜNYA
ÇAPINDA SEYAHATE
ÇIKMIŞ OLUP
ULUSLARARASI
TURİZM GELİRLERİ
YAKLAŞIK 1.7
TRİLYON DOLARA
ULAŞMIŞTIR**

**2019 ЖЫЛЫ ӘЛЕМ
БОЙЫНША 1,4
МИЛЛИАРД ТУРИСТ
САЯХАТТАДЫ, АЛ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ТУРИЗМНЕН ТҮСКЕН
ТАБЫС ШАМАМЕН
1,7 ТРИЛЛИОН
ДОЛЛАРҒА ЖЕТТІ**

Әлемдік деңгейде қарастырылған кезде, туризм саласы көптеген елдердің маңызды кіріс көздерінің арасында өз орнын күннен-күнге жақсартуға мүмкіндік беретін жетекші бағыттардың бірі болып табылады. Бұл сала 2010-2019 жылдар аралығында әртүрлі халықаралық оқиғалар мен экономикалық қиындықтарға қарамастан дамыған ішінара секторлардың қатарына кіреді (БҰҰ Дүниежүзілік туризм ұйымы, 2021). 2019 жылы әлем бойынша 1,4 миллиард турист саяхаттап, ал халықаралық туризмнен түскен табыс шамамен 1,7 триллион долларға жетті. Егер тікелей, жанама және зардап шеккен аудандардың жалпы кірісін қарастыратын болсақ, онда бұл көрсеткіш жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) 10%-ына сәйкес келетіндігін көруге болады (БҰҰ Дүниежүзілік туризм ұйымы, 2021). Екінші жағынан, туризм секторы әлемде жұмыс істейтін әрбір 10 адамның біреуін жұмыспен қамтамасыз ететіндіктен, көптеген дамушы экономикалар үшін өмірлік маңызды бағыттардың бірі болып табылады (БҰҰ Дүниежүзілік туризм ұйымы, 2021).

Осы жағымды өзгерістердің барлығы 2019 жылдың желтоқсанында Қытайдың Ухань қаласында

leşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu, 2021; Dünya Sağlık Örgütü, 2021). Bu durumu son yıllardaki bazı önemli hadiseler ile karşılaştırdığımızda COVID-19'un nedenli ciddi ölçüde turizm sektörünü olumsuz yönde etkilediğini görebiliriz. Örneğin 2009'daki küresel ekonomik kriz küresel boyutta sadece %4'lük bir küçülmeye neden olurken, 2003'te ortaya çıkan Sars salgınının etkisi ise %0.4 civarında kalmıştır (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu, 2021). Bu bağlamda COVID-19 salgını nedeniyle dünya çapında getirilen seyahat kısıtlamaları, rutin yaşamın ve çalışma koşullarının köklü bir şekilde izole edici bir anlayış ile kısıtlanması genel çerçevede tüm hizmet sektörünü ve özelde turizmi derinden etkilemiştir.

2020'nin verilerine bakacak olursak, toplam 381 milyon kişinin seyahat ettiğini bunun da 2019 ile karşılaştırdığımızda 1.1 milyar kişi daha az olduğunu ve bunun da turizm gelirlerine 1.3 trilyon dolarlık bir kayıp yaşattığını ifade edebiliriz (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu, 2021). Bu kötü gidişat küresel anlamda 100-120 milyon kişinin işini kaybetme riskini doğurduğunu hesaba katarsak dolaylı olarak COVID-19 salgınının turizm sektörüne

пайда болып, кейін бүкіл әлемге таралған COVID-19 эпидемиясының салдарынан керге кетіп, 2020 жылы туризм саласында 73,9%-дық әлемдік құлдырау болды (БҰҰ Дүниежүзілік туризм ұйымы, 2021; Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы, 2021). Осы жағдайды соңғы жылдардағы кейбір маңызды оқиғалармен салыстырғанда, COVID-19-дың туризм саласына ерекше кері әсер еткенін көруге болады. Мысалы, 2009 жылғы әлемдік экономикалық дағдарыс жаһандық тұрғыда тек 4% төмендеу тудырса, 2003 жылы пайда болған Сарс эпидемиясының әсері 0,4% шамасында қалды (БҰҰ Дүниежүзілік туризм ұйымы, 2021). Бұл тұрғыда COVID-19 эпидемиясына байланысты бүкіл әлемге саяхатқа қатысты шектеулер, дағдылы өмір мен жұмыс жағдайларын түбегейлі оқшаулаған шектеу шаралары бүкіл қызмет көрсету саласына, атап айтқанда туризмге ерекше әсер етті.

Егер 2020 жылғы мәліметтерге көз жүгіртсек, жалпы 381 миллион адам саяхаттаған деуге болады, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 1,1 миллиардқа азайған, сондай-ақ, туризмнен түскен табыстан 1,3 триллион

verdiği hasarın boyutları katlanarak artmaktadır. 2020 turizm seyahat verilerinin tarihsel gelişim süreci içerisindeki yerine bakacak olursak sadece bir sene içerisinde 30 sene geriye gidiildiğini görebilmekteyiz. Yani 2020'de turist olarak seyahat eden 381 milyon kişiden müteşekkil rakamın, 1990 seviyesinin bile altına düştüğü vurgulanmaktadır (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu, 2021).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu'nun (BMDTO) tahminlerine göre turizm sektörünün 2019 seviyesini yakalaması için yaklaşık 4 sene gerekmektedir. En iyimser senaryoda bu süre 2,5 sene olup orta seviyedeki senaryoya göre de 2024'de turizm sektörünün eski canlılığına kavuşacağı öngörülmektedir (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu, 2021). Tabi tüm bu tahminler COVID-19 salgınının seyrine göre değişebilme potansiyeline sahiptir. Çünkü her ne kadar 2021'in başından itibaren çok sayıda aşının dünya çapında uygulanmasına karşın COVID-19 virüsünün de sürekli olarak mutasyon geçirmesi nedeniyle daha güçlü ve daha hızlı yayılan İngiliz, Güney Afrika, Hindistan (delta) gibi varyasyonlarının çıkması da salgın sürecinin uzamasına neden olmaktadır. Bu konuda BMDTO tarafından yapılan bir anketin sonucu da turizm sektörünün salgın öncesi döneme geri dönüş için en yakın tarihi 2023 (%42) veya 2024 (%40) sonrası olarak öngörmektedir. Öte yandan uluslararası turizmin canlanmasının önündeki en büyük engeller arasında seyahat kısıtlamaları, ülkelerin salgını kontrol almada yavaş kalması ve seyahat edecek turistlerin ekonomik durumlarının müsait olmaması gösterilmektedir (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu, 2021).

Turizm sektöründeki gelişmelere Türkiye özelinde baktığımızda ise 2020'de 15.97 milyon kişinin ülkeyi ziyaret ettiği görülmekte olup bu rakamı, 51.7 milyonu bulan 2019 ile karşılaştırdığı-

2020 TURİZM SEYAHAT VERİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ İÇERİSİNDEKİ YERİNE BAKACAK OLURSAK SADECE BİR SENE İÇERİSİNDE 30 SENE GERİYE GİDİLDİĞİNİ GÖREBİLMEKTEYİZ

ЕГЕР 2020 ЖЫЛҒА АРНАЛҒАН ТУРИСТІК САЯХАТТАРДЫҢ ТАРИХИ ДАМУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ОРНЫН ҚАРАСТЫРАТЫН БОЛСАҚ, ОНДА БІР ЖЫЛ ІШІНДЕ 30 ЖЫЛДЫ АРТҚА ТАСТАҒАНМЕН БІРДЕЙ

доллар шығын әкелді (БҰҰ Дүниежүзілік туризм ұйымы, 2021). Егер бұл жағымсыз үрдіс әлемде 100-120 миллион адамның жұмыссыз қалу қаупін тудыратындығын ескеретін болсақ, COVID-19 эпидемиясының туризм секторына тигізетін зияны еселеп артады. Егер 2020 жылға арналған туристік саяхаттардың тарихи даму үдерісіндегі орнын қарастыратын болсақ, онда бір жыл ішінде 30 жылды артқа тастағанмен бірдей. Сондай-ақ, 2020 жылы саяхаттайтын адамдардың саны 381 миллион адам болып, 1990 жылғы деңгейден де төмендегені белгілі (БҰҰ Дүниежүзілік туризм ұйымы, 2021).

БҰҰ Дүниежүзілік туризм ұйымының (ДТҰ) бағалауы бойынша, туризм секторы 2019 жылғы деңгейіне жету үшін шамамен 4 жыл қажет. Ең болымды жорамал бойынша бұл кезең 2,5 жылды құрайды, ал орташа сценарий бойынша туризм секторы бұрынғы өміршеңдігін 2024 жылы қалпына келтіреді деп болжануда (БҰҰ Дүниежүзілік туризм ұйымы, 2021). Әрине, осы болжамдар COVID-19 эпидемиясының ағымына сәйкес өзгеруі мүмкін. 2021 жылдың басынан бастап әлемде түрлі вакциналар қолданылғанымен, COVID-19 індетінің тұрақты мутациясына байланысты британдық, оңтүстік африкалық, үнділік (дельта) сияқты вариациялардың пайда болуы эпидемиялық үрдістің созылуын тудырады. Осы тақырып бойынша БҰҰ Дүниежүзілік туризм ұйымы жүргізген сауалнаманың нәтижесі бойынша туризм секторы ең тез дегенде 2023 жылы (42%) немесе 2024 жылы (40%) эпидемияға дейінгі кезеңге оралуы мүмкін. Басқа тұрғыдан қарағанда, әлемдік туризмді жандандырудағы ең үлкен кедергілер қатарына саяхатқа шектеу қою, елдердің эпидемияны бақылауға алудағы баяулығы және саяхатқа шығатын туристердің экономикалық жақтан қалталары көтере бермеуі жатады

excursionmarket.b-cdn.net
i0.wp.com

мызда 35.80 миллион кишілік бир азалма олдуғу гөрүлмектедир. Яни %69'лук бир азалма иле дүнья орталамасына якын бир сейир изленмиш-тир (Түркия Күлтүр ве Туризм Баканлығы, 2021). Бунларын ичериisinde 12.73 миллиону ябанды зияретчи, 3.23 миллиону исе журтдышы икаметли ватандашлардан олущмакта олуп 2019 иле каршылаштырылдығанда азалма оранлары сирасыиыла %71 иле %49'дур (Түркия Күлтүр ве Туризм Баканлығы, 2021). Бурда бахси гечен журтдышы икаметли ватандашларын бир дигер дейиш иле diaspora олдуғу ifade едилебилер. Журтдышында яащайан Түркия ватандашларыннын ватан hasretlerini гидеребилmek ичин үлкelerini дигер diaspora группалры гилии сик сик зиярет еттиклекри билинмектедир (Newland & Carylanna, 2010). Бу ноктада журтдышында башта Алмания гилии үлкelerde икамет еден Түрк diasporасынын Түркия'деки cazip туризм фирсаллары ве алтыяпысында да faydalanarak hem tatil hem де ватан hasreti гидермеклекри де үлкенин туризм сектөрüne өнөмли каткиларда булунмактадыр.

Яни ябанды зияретчи санысындаки азалма күресел орталамая якын икен журтдышы икаметли ватандашларын Түркия'еи зиярет ораны дүнья орталамасынын олдуқча алтында калмактадыр. Аыны шөкилде туризм гелирлекри бағламында бактығимызда исе бензер сонущлар гөрмектейиз. 2019'да elde едилен туризм гелери 34.5 миллиардолардан 2020'де %65'лик бир кайыпла 12 мил-

(БҰҰ Дүниежүзілік туризм ұйымы, 2021).

Түркиядағы туризм саласындағы өзгерістерге көз жүгіртсек, бұл елге 2020 жылы 15,97 миллион адам келген, ал бұл санды 2019 жылмен салыстырсақ 35,80 миллион адамға азайғанын байқаймыз. Сондай-ақ, 69% төмендеуімен әлемдік орта деңгейге жақын жағдай байқалды (Түркия Мәдениет және туризм министрлігі, 2021). Олардың ішінде 12,73 миллион шетелдік қонақтар және 3,23 миллион шетелде тұратын азаматтар болып, 2019 жылмен салыстырғанда сәйкесінше 71%-ға және 49%-ға төмендеген (Түркия Мәдениет және Туризм Министрлігі, 2021). Мұнда аталған шетелде тұратын азаматтарды диаспора деп атауға болады. Басқа диаспора өкілдері сияқты шетелде тұратын түрік азаматтары да еліне деген сағынышын басу мақсатында өз елдеріне жиі баратыны айтылады (Newland & Carylanna, 2010). Осы кезде шетелдерде тұратын, әсіресе, Германия сияқты елдерде тұратын түрік диаспорасы, демалыста да, сағынышта да Түркиядағы тартымды туризм мүмкіндіктері мен инфрақұрылымының артықшылықтарын пайдалана отырып, елге деген сағыныш пен демалыс арқылы елдің туризм саласына айтарлықтай үлес қосуда.

yar dolara düşmüştür (Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Bunun içerisinde yabancılardan gelen gelir 28.70 milyar dolardan 9 milyar dolara gerilerken yurtdışı ikametli vatandaşlar için bu rakam 2.8 milyar dolarlık bir azalış ile 2020'de 2.88 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021).

Kişi başına düşen harcama oranlarına baktığımızda ise ilginç sonuçlarla karşılaşmaktayız. Yurtdışı ikametli vatandaşların ülke içerisinde harcadığı miktarın yabancı turistlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Örneğin 2020'de yabancı turistlerin kişi başına ortalama 714 dolar harcadığı görüldüğünde bu rakam yurtdışı ikametli vatandaşlar için 891 dolar olmuştur (Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Bunun ana nedenleri arasında yurtdışı ikametli vatandaşların kalış süresinin daha uzun olması ve harcanan miktarın içerisinde gıda, giyim ve eşya satın alma gibi ekstra kalemlerinde yer alması gösterilebilir. Öte yandan yabancı turistler, tercihen komple paket tur veya otel hizmetlerinden daha fazla faydalanırken yurtdışı ikametli vatandaşların ise yurtdışında özlemini çektiği başta gıda gibi ürünleri yerel işletmelerden temin etmesi de harcamalar konusunda diğer bir ayrımı gözler önüne sermektedir. Öte yandan 2019 ve 2020 yıllarını kişi başına düşen harcamalar bazında karşılaştırsak her ne kadar toplam miktarlarda önemli azalışlar yaşansa da kişi başına düşen harcamanın yabancılar için 2019'da 637 dolardan 2020'de 714 dolara çıktığı, yurtdışı ikametli vatandaşlar için ise 2019'da 850 dolardan 2020'de 891 dolara yükseldiği görülmektedir (Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Bunun muhtemel nedenleri arasında satın alınan hizmetlerin maliyetlerinin salgın koşulları nedeniyle artması gösterilebilir.

Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turistleri ülkelerine göre ayırdığımızda gelecekte olarak 2020'de de 2.12 milyon kişi ile Rusya'dan gelenler başı çeker-

TURİZM SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELERE TÜRKİYE ÖZELİNDE BAKTIĞIMIZDA İSE 2020'DE 15.97 MİLYON KİŞİNİN ÜLKEYİ ZİYARET ETTİĞİ GÖRÜLMЕКTE OLUP BU RAKAMI 2019 İLE KARŞILAŞTIRDIĞIMIZDA 35.80 MİLYON KİŞİLİK BİR AZALMA OLDUĞU FARK EDİLMEKTEDİR

ТҮРКІЯДАҒЫ ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕРГЕ КӨЗ ЖҮГІРТСЕК, БҰЛ ЕЛГЕ 2020 ЖЫЛЫ 15,97 МИЛЛИОН АДАМ КЕЛГЕН, АЛ БҰЛ САНДЫ 2019 ЖЫЛМЕН САЛЫСТЫРСАҚ 35,80 МИЛЛИОН АДАМҒА АЗАЙҒАНЫН БАЙҚАЙМЫЗ

Шетелдік саяхатшылар санының төмендеуі әлемдік орта деңгейге жақындағанымен, Түркияға келетін шетелде тұратын азаматтар деңгейі әлемдік деңгейден едәуір төмен. Туризм саласының кірістері де ұқсас нәтижелерді көрсетуде. Туризмнен түскен табыс 2019 жылғы 34,5 миллиард доллардан 2020 жылы 65%-ға азайып, 12 миллиард долларға дейін төмендеді (Түркия Мәдениет және туризм министрлігі, 2021). 2020 жылы шетелдіктерден түсетін кіріс 28,70 миллиард доллардан 9 миллиард долларға дейін төмендеген болса, шетелде тұратын түрік азаматтарынан түсетін кіріс 2,8 миллиард долларға азайып, 2,88 миллиард долларды құрады (Түркия Мәдениет және, 2021).

Жан басына шаққандағы мөлшерлерін қарастырғанда қызықты нәтижелер ортаға шығады. Шетелде тұрып жатқан азаматтардың елге келіп жұмсаған қаржысы шетелдік туристерге қарағанда жоғары екендігі байқалады. Мысалы, 2020 жылы шетелдік туристердің бір адамға орташа есеппен 714 доллар жұмсағаны байқалса, ал шетелде тұратын азаматтардыкі 891 долларды құрайды (Түркия Мәдениет және туризм министрлігі, 2021). Мұның басты себептері ретінде шетелде тұратын азаматтардың елге келгенде ұзақ уақыт болуымен қатар, тамақ, киім, және керек-жарақтар сияқты қосымша заттар үшін де қаражат жұмсауын қарастыруға болады. Екінші жағынан, шетелдік туристер толық пакеттік турларды немесе қонақ үй қызметтерін көбірек пайдалануды қаласа, шетелде тұратын азаматтардың шетелде өздері сағынған азық-түлік сияқты өнімдерді жергілікті кәсіпкерлерден сатып алуы шығындардағы тағы бір айырмашылық болып отыр. Тағы бір жағынан, егер 2019 және 2020 жылдардағы көрсеткіштерді жан басына шаққандағы шығындар негізін-

ken, onları 1.11 milyon kişi ile Almanya ve 997 bin kişi ile de Ukrayna takip etmektedir. İlk 10 ülkeden gelen toplam yabancı turist sayısında ise 2019 ile karşılaştırıldığında 2020'de yaklaşık %73'lük bir azalma kaydedilmiştir (Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Dahası ilk 10 ülkenin toplam yabancı turist sayısı içerisindeki payı %55 olup genel olarak turist profilinin komşu ülkeler ile Almanya, Fransa ve İngiltere gibi Batı Avrupa ülkelerinin vatandaşlarının ağırlığı oluşturduğu görülmektedir. Listedeki ülkelerin sıralaması içerisinde 2020'de Azerbaycan ve Bulgaristan'ın listeden çıkarak onların yerine farklı sıralarda Fransa ve Romanya'nın eklendiği görülmektedir. 2020 seyahat azalış ortalamasını küresel düşüş oranı olan %71 olarak baz alırsak ilk 10 ülke içerisinde sadece İngiltere (%67), Ukrayna (%35) ve Rusya'nın (%69) bu oranın altında kaldığını belirtebiliriz. İlk 10 ülke arasında en düşük azalış oranına sahip olan ülkenin ise küresel ortalamanın neredeyse yarısına tekabül eden bir azalış ile Ukrayna (%35) olduğunu görmek de ilgi çekici ve muhtemelen daha fazla araştırılması gereken konular arasında yer almaktadır (Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021).

2021'e baktığımızda ise Türkiye'ye ilk üç ay içerisinde 2.68 milyon ziyaretçi gelirken bunların 1.95 milyonunu yabancılar, 736 binini ise yurtdışı ikametli vatandaşlar oluşturmaktadır (Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021).

де салыстыратын болсақ, жалпы көлемде айтарлықтай төмендеу болғанымен, жан басына шаққандағы шығындар шетелдіктер үшін 2019 жылғы 637 доллардан 2020 жылы 714 долларға дейін, ал шетелде тұратын азаматтар үшін 2019 жылғы 850 доллардан 2020 жылы 891 долларға дейін өскені байқалады. (Түркия Мәдениет және туризм министрлігі, 2021). Мұның ықтимал себептерінің қатарында эпидемиялық жағдайларға байланысты сатып алынатын қызметтерге шығындар өскенін көрсетуге болады.

Түркияға келетін шетелдік туристерді олардың елдеріне қарай бөлетін болсақ, дәстүрлі түрде 2020 жылы 2,12 миллион туриспен Ресей көш бастаса, ал одан кейінгі орында 1,11 миллион адаммен Германия, 997 мың адаммен Украина болды. 2019 жылмен салыстырғанда, алғашқы 10 елден келген шетелдік туристердің жалпы саны 2020 жылы 73%-ға төмендеді (Түркия Мәдениет және туризм министрлігі, 2021). Сонымен қатар, алғашқы 10 елдің шетелдік туристердің жалпы санындағы үлесі 55% құрайса, жалпы туристік профильді көршілес елдер мен Германия, Франция, Англия сияқты Батыс Еуропа елдерінің азаматтары құрайды. 2020 жылы Әзірбайжан мен Болгария тізімдегі елдердің қатарына кірмей, олардың орынын Франция

Turizm gelirlerinde ilk üç aylık veriler incelendiğinde toplamda 2.45 milyar dolara ulaşıldığı ve bunun içerisinde 1.67 milyar doların yabancı turistlerin 761.4 milyon dolarının ise yurtdışı ikametli vatandaşların harcaması olduğu belirtilmektedir (Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). 2020'nin ilk üç ayı ile karşılaştırıldığında %40'lık bir azalma yaşanmıştır. Bu öncül rakamlar 2020'deki karamsar tablonun azalmaya başladığına dair ilk işaretler olma ihtimalini barındırmakla beraber yıl içerisinde izlenerek daha sağlıklı analizlerin yapılmasını da gerektirmektedir. Örneğin ilk üç aylık azalma içerisinde yurtdışı ikametli vatandaşların harcamasındaki değişim sadece %3.8'dir. Bu rakamlara dayanarak yabancı turistlerin sayısının ve harcaması miktarının yıl içerisindeki dinamiklerinin genel tablo üzerindeki etkisinin belirleyici ana faktör olacağı ifade edilebilir.

Sonuç olarak turizm sektörü küresel çapta oldukça karamsar bir yıl geçirmesinin ardından 2021'de de daralma sürecinden çıkabilecek bir durumda olmadığını ifade edebiliriz. Bu doğrultuda salgın öncesi dönemin performansına dönebilmesi için öngörülen 2024 ve sonrası takviminin nasıl şekilleneceği da salgının küresel gidişatına bağlı olarak değişebilir. Türkiye özelinde baktığımızda ise 2020'de küresel gerilemenin altında performans göstermesinin 2021'de de devam ederek toparlanma sürecinin özellikle yaz aylarında daha da hızlanarak genel olarak olumlu seyredeceğini ifade edebiliriz.

Kaynaklar:

1. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu (2021). Uluslararası Turizmde Öne Çıkanlar 2020. Alınan yer: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284422456>. Erişim tarihi: 16.07.2021.
2. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu (2021). COVID-19 ve Turizm 2020. Alınan yer: <https://www.unwto.org/covid-19-and-tourism-2020>. Erişim tarihi: 16.07.2021.
3. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu (2021). Turizmde İyileşme Süreci Takibi. Alınan yer: <https://www.unwto.org/unwto-tourism-recovery-tracker>. Erişim ta-

**DAHASI İLK 10
ÜLKENİN TOPLAM
YABANCI TURİST
SAYISI İÇERİSİNDEKİ
PAYI %55 OLUP
GENEL OLARAK
TURİST PROFİLİNİN
KOMŞU ÜLKELER İLE
ALMANYA, FRANSA
VE İNGİLTERE GİBİ
BATI AVRUPA
ÜLKELERİNİN
VATANDAŞLARININ
AĞIRLIĞI
OLUŞTURDUĞU
GÖRÜLMEKTEDİR**

**SONYİMEN QATAR,
ALFAŞQY 10
ELDİŇ SETELDİK
TURİSTERDİŇ
JALPY
SANYNDAFY
ÜLESİ 55% QURASA,
JALPY TURİSTİK
PROFİLDİ
KÖRŞİLES ELDER
MEN GERMANİYA,
FRANCIYA, ANGLİYA
SİYAQTY BATYS
EUROPA ELDERİNİŇ
AZAMATтары
QURAYDY**

мен Румыния басқаны байқалады. Егер 2020 жылғы әлемдік саяхаттың орташа төмендеу деңгейі 71% болғанын ескерсек, алғашқы 10 елдің ішінде тек Ұлыбритания (67%), Украина (35%) және Ресейдің (69%) ғана сол көрсеткіштен құлдырамағанын айтуға болады. Алғашқы 10 елдің қатарында Украинадан келген туристер санының төмендеуі (35%) ең аз болуы және әлемдік орташа деңгейдің жартысына сәйкес келуі назар аударарлық болып, тереңдеп зерттеуді қажет етеді (Түркия Мәдениет және туризм министрлігі, 2021).

2021 жылы Түркияға алғашқы үш айда 2,68 миллион адам келсе, оның 1,95 миллионы шетелдіктер, ал 736 мыңы шетелде тұратын түрік азаматтар (Түркия Мәдениет және туризм министрлігі, 2021). Туризмнің кірістері туралы алғашқы үш айлық мәліметтерді зерттегенде, жалпы сомасы 2,45 миллиард долларға жетіп, оның 1,67 миллиард долларын шетелдік туристер, ал 761,4 миллион долларын шетелде тұратын түрік азаматтары жұмсаған (Түркия Мәдениет және туризм министрлігі, 2021). 2020 жылдың алғашқы үш айымен салыстырғанда 40%-ға төмендеген. Бұл бастапқы мәліметтер 2020 жылы пессимистік көріністің бәсеңдей бастағанының алғашқы белгілері болуы мүмкін болса да, жыл бойына неғұрлым сенімді талдау жасауды қажет етеді. Мысалы, алғашқы үш ай ішінде шетелде тұратын азаматтардың шығындарының өзгеруі тек 3,8%-ды құрайды. Осы сандарға сүйене отырып, шетелдік туристер санының динамикасы мен жыл бойындағы шығындар сомасының жалпы көрініске әсері негізгі анықтаушы фактор екендігін түсінуге болады.

Қортып келгенде, туризм саласы әлемдік деңгейде өте пессимистік жыл өткізгеннен кейін, 2021 жылы

rihi: 16.07.2021.

4. Dünya Sağlık Örgütü (2021). COVID-19 Salgını Zaman Çizelgesi. Alınan yer: <https://www.who.int/news/item/27-04-2020-who-timeline---covid-19>. Erişim tarihi: 16.07.2021.
5. Newland Kathleen, Carylanna, Taylor (2010). Miras Turizmi ve Nostalji Ticareti: Kalkınma Çerçevesinde Seçkin Bir Katkı Olarak Diaspora. Alınan yer: <http://www.migrationpolicy.org/research/heritage-tourism-and-nostalgia-trade-diaspora-niche-development-landscape>. Erişim tarihi: 16.07.2021.
6. Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı (2021). Sınır İstatistikleri Yıllık Bültenler Alınan yer: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html>. Erişim tarihi: 16.07.2021.
7. Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı (2021). Turizm Gelirleri ve Giderleri. Alınan yer: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html>. Erişim tarihi: 16.07.2021.

жаһандық әлсіреу үдерісінен әлі шыға алатын жағдайда емес екенін болжай аламыз. Осы бағытта эпидемияға дейінгі кезеңге оралу үшін 2024 жыл және одан кейінгі күнтізбе қалай қалыптасуына, сонымен қатар эпидемияның ғаламдық ағымына байланысты өзгеруі мүмкін. Түркияға арнайы тоқталғанда, 2020 жылғы әлемдік тоқыраудың төмен көрсеткіштері 2021 жылы да жалғасып, қалпына келтіру үрдісінің, әсіресе жаз айларында жеделдейтінін әрі жалпы

жақтан оң нәтиде беретінін айта аламыз.

Дереккөз:

1. БҰҰ Дүниежүзілік туризм ұйымы (2021). 2020 Халықаралық туризмнің негізгі сәттері. Сілтеме: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284422456>. Қаралған уақыты: 16.07.2021.
2. БҰҰ Дүниежүзілік туризм ұйымы (2021). COVID-19 және 2020 жылғы туризм. Сілтеме: <https://www.unwto.org/covid-19-and-tourism-2020>. Қаралған уақыты: 16.07.2021.
3. БҰҰ Дүниежүзілік туризм ұйымы (2021). Туризмді қалпына келтіру үрдісін қадағалау Сілтеме: <https://www.unwto.org/unwto-tourism-recovery-tracker>. Қаралған уақыты: 16.07.2021.
4. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (2021). COVID-19 эпидемиясы. Сілтеме: <https://www.who.int/news/item/27-04-2020-who-timeline---covid-19>. Қаралған уақыты: 16.07.2021.
5. Ньюланд Кэтрин, Кариланна, Тейлор (2010). Мұра Туризм және Ностальгия саудасы: даму бағытындағы айрықша үлес ретінде диаспора. Сілтеме: <http://www.migrationpolicy.org/research/heritage-tourism-and-nostalgia-trade-diaspora-niche-development-landscape>. Қаралған уақыты: 16.07.2021.
6. Түркия Мәдениет және туризм министрлігі (2021). Шекара статистикасының жылдық бюллетендері. Сілтеме: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html>. Қаралған уақыты: 16.07.2021.
7. Түркия Мәдениет және туризм министрлігі (2021). Туризмнің кірістері мен шығыстары. Сілтеме: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html>. Қаралған уақыты: 16.07.2021.

HIGHLIGHTS OF G7 SUMMIT 2021

DR. ALBINA MURATBEKOVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

КЛЮЧЕВЫЕ МОМЕНТЫ САММИТА G7 2021

The first summit of the G7 group after the outbreak of coronavirus in 2019 finally happened in Cornwall on 11-13 June 2021. The U.K. Prime Minister Boris Johnson as a host of the summit invited besides the G7 leaders, heads of Australia, South Africa, and South Korea as observers, along with Indian Prime Minister Narendra Modi, who joined the event by video link due to the COVID-19 situation in India.

Expectedly, the meeting was concentrated around the implications of the COVID-19 pandemic. G7 leaders reaffirmed their commitment to provide two billion vaccines, including one billion vaccines next year under the ACT-A and its COVAX Facility announced

Первый саммит группы G7 после вспышки коронавируса в 2019 году наконец-то прошел в Корнуолле, 11–13 июня 2021 года. Премьер-министр Великобритании Борис Джонсон в качестве хозяина саммита пригласил, помимо лидеров G7, глав Австралии, Южной Африки и Южной Кореи в качестве наблюдателей, наряду с премьер-министром Индии Нарендра Модди, который присоединился по видеосвязи из-за ситуации с COVID-19 в Индии.

Ожидается, встреча была сосредоточена на последствиях пандемии COVID-19. Лидеры G7 отметили свое обязательство предоставить два миллиарда вакцин для развивающихся стран, в том числе один

during the previous meeting in February 2021. The statement also promised to enhance the global manufacturing capacity of vaccines, along with a mission to shorten the cycle of vaccine development from 300 to 100 days [G7, 2021]. Japan's Prime Minister Yoshihide Suga leading this process, persuaded G7 leaders to allocate more funds and efforts and called to ensure that 70% of the population will be vaccinated by the time of the next G7 meeting. He also saw these measures counterbalancing China's vaccine diplomacy [Bartlett, 2021]. However, given that it is still vague the distribution models and that the timeframe and volume of vaccines are insufficient to respond to the spread of disease, the intention for providing vaccines among the G7 leaders needs to be more grounded.

Along with statements on strengthening the global health system, leaders paid attention to the recovery of economies after pandemic impediments. World leaders discussed the advancement of recovering plans and shifting from crisis response to promoting growth and prosperity of all groups of the population. Elimination of protectionism, which spread during the COVID-19 pandemic as a reaction to total lockdown is another aim of global leaders. Encouraging free and fair-trade systems through reforming the trading system and global tax system was also on the agenda of G7 leaders. In particular, the allocation of taxing rights and assignment of the global minimum tax of at least 15% on a country-by-country basis would lead to a fairer tax system. Advancing the digital economy and digital technology also stimulates the prosperity of the population that is mentioned in the G7 statement, which would further discuss during the work of dig-

G7 LEADERS REAFFIRMED THEIR COMMITMENT TO PROVIDE TWO BILLION VACCINES UNDER THE ACT-A AND ITS COVAX FACILITY, ALONG WITH PROMISES TO ENHANCE THE GLOBAL MANUFACTURING CAPACITY OF VACCINES, AND A MISSION TO SHORTEN THE CYCLE OF VACCINE DEVELOPMENT FROM 300 TO 100 DAYS

ЛИДЕРЫ G7 ПОДТВЕРДИЛИ СВОЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВО ПРЕДОСТАВИТЬ ДВА МИЛЛИАРДА ВАКЦИН В РАМКАХ АСТ-А И ЕГО МЕХАНИЗМА COVAX, НАРЯДУ С ОБЕЩАНИЯМИ УВЕЛИЧИТЬ ГЛОБАЛЬНЫЕ ПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ МОЩНОСТИ ВАКЦИН И МИССИЕЙ ПО СОКРАЩЕНИЮ ЦИКЛА РАЗРАБОТКИ ВАКЦИНЫ С 300 ДО 100 ДНЕЙ

миллиард вакцин в следующем году в рамках механизмов АСТ-А и COVAX, о котором было объявлено на предыдущем заседании в феврале 2021 года. В заявлении лидеры также обещали увеличить глобальные производственные мощности вакцин и продолжить миссию по сокращению цикла разработки вакцины с 300 до 100 дней [G7, 2021]. Премьер-министр Японии Ёсихидэ Суга, возглавляющий этот процесс, призвал лидеров G7 выделить больше средств и усилий для обеспечения вакцинацией 70% населения к моменту следующей встречи G7. В то же время, данные меры призваны сбалансировать китайскую дипломатию вакцин [Бартлетт, 2021]. Однако, учитывая, что модели распределения все еще нечеткие, а сроки и объемы вакцин недостаточны, намерение предоставить вакцины должно быть более обоснованным.

Наряду с заявлениями об укреплении глобальной системы здравоохранения, лидеры уделили внимание восстановлению экономики после последствий пандемии. Мировые лидеры обсудили продвижение планов по восстановлению экономики и переход от кризисного реагирования к содействию роста и процветания для всех групп населения. Устранение протекционизма, распространяющегося во время пандемии COVID-19, еще одна цель мировых лидеров. Продвижение систем свободной и справедливой торговли посредством реформирования торговой системы и глобальной налоговой системы также входило в повестку дня лидеров G7. В частности, распределение налоговых прав и установление глобального минимального налога в размере не ме-

ital and technology ministers of G7 member countries [G7, 2021]. It is expected that Biden's administration that aspires to global coordination in contrast to Trump's inward-looking policy, will support and contribute to the mentioned efforts and will support G7 initiatives at the 12th WTO Ministerial Conference (MC12) in November 2021 [Herszenhorn, 2021].

The novelty of the past summit was the Build Back Better World (B3W) initiative that promises to provide infrastructure partnership with a USD\$40 trillion budget for developing nations by 2035. According to the statement, since the infrastructure gap between middle income and poor countries is exacerbated due to COVID-19 implications, the new initiative will respond by providing finance tools for infrastructural challenges of developing countries. However, the B3W collects more skeptical reactions, because the issue of the infrastructure gap has been recognized long before the COVID-19 pandemic. Since 2009, the problem of infrastructure was voiced out by international banks and organizations during the various global platforms, whilst in the core of China's Belt and Road Initiative (BRI) lay the need for responding to infrastructure issues in developing nations. Moreover, the desire to build "strong standards" that is "a central plank of our approach" as mentioned in the statement also questions the appropriateness of national policies and adds more conditionality to the realization of such an initiative [Griffiths, 2021].

Global leaders also paid attention to climate change challenges, committing to accelerate measures to cut greenhouse gas emissions and try to keep within reach of the global warming threshold of 1.5 °C. G7

**WORLD LEADERS
DISCUSSED THE
ADVANCEMENT OF
RECOVERING PLANS
AND SHIFTING FROM
CRISIS RESPONSE
TO PROMOTING
GROWTH AND
PROSPERITY OF ALL
GROUPS OF THE
POPULATION**

**МИРОВЫЕ ЛИДЕРЫ
ОБСУДИЛИ
ПРОДВИЖЕНИЕ
ПЛАНОВ ПО
ВОССТАНОВЛЕНИЮ
ЭКОНОМИКИ
И ПЕРЕХОД ОТ
КРИЗИСНОГО
РЕАГИРОВАНИЯ К
СОДЕЙСТВИЮ РОСТА
И ПРОЦВЕТЕНИЯ
ДЛЯ ВСЕХ ГРУПП
НАСЕЛЕНИЯ**

нее 15% для каждой страны было бы важным шагом на пути к более справедливой налоговой системе. Развитие цифровой экономики и цифровых технологий также стимулирует процветание населения, о чем упоминается в заявлении G7, которое поддерживает работу министров по цифровым технологиям стран-членов G7 по данному направлению [G7, 2021]. Ожидается, что администрация Байдена, которая стремится к глобальной координации в отличие от политики Трампа, направленной на внутреннюю политику, поддержит упомянутые усилия и внесет свой вклад, а также поддержит инициативы G7 на 12-й Министерской конференции ВТО (MC12) в ноябре 2021 года [Херсценхорн, 2021].

Новшеством прошедшего саммита стала инициатива Build Back Better World (B3W), которая обещает к 2035 году обеспечить партнерство с развивающимися странами в области инфраструктуры с бюджетом в 40 триллионов долларов США. Согласно заявлению, поскольку разрыв в инфраструктуре между странами со средним уровнем дохода и бедными странами усугубляется в связи с последствиями COVID-19, новая инициатива призвана предоставить финансовые инструменты для решения ряда инфраструктурных проблем развивающихся стран. Однако B3W вызывает более скептическую реакцию среди аналитиков, поскольку проблема отсутствия инфраструктуры была признана задолго до пандемии COVID-19. С 2009 года проблема инфраструктуры была озвучена международными банками и организациями на различных глобальных платформах, в то время как в основе китайской инициативы

leaders called business, civil society, and countries to respond to global climate and biodiversity challenges, including through science-based targets. However, the failure of setting the dates for ending the use of coal and refusal to cease the production of diesel and petrol cars caused controversy among analysts [Herszenhorn, 2021]. On the other hand, given that for instance, European Union produces only 9% of the global emissions of CO₂, in comparison to G20 members that represent 70% of emissions, much effort is needed from developing states rather than their wealthiest counterparts [European Commission, 2020].

Gender equity and equality were highlighted as a central pillar for promoting policies to build back better, prioritized by three key priorities: educating girls, empowering women and ending violence against women and girls [G7, 2021].

"Concerns by the use of all forms of forced labor in global supply chains, including state-sponsored forced labor of vulnerable groups and minorities, including in the agricultural, solar, and garment sectors" was

Пояса и Пути отмечена необходимость реагирования на инфраструктурные проблемы в развивающихся странах. Более того, желание создать «строгие стандарты», которое является «центральной опорой подхода», как упомянуто в заявлении, также ставит под сомнение уместность национальной политики и добавляет дополнительные условия для реализации данной инициативы [Гриффитс, 2021].

Мировые лидеры также обратили внимание на проблемы, связанные с изменением климата, взяв на себя обязательство ускорить принятие мер по сокращению выбросов парниковых газов и попытаться удержаться в пределах досягаемости порога глобального потепления в 1,5 °C. Лидеры G7 призвали бизнес, гражданское общество и региональные инициативы реагировать на глобальные проблемы климата и биоразнообразия, в том числе посредством научно-обоснованных задач. Однако, по мнению аналитиков, отказ установить сроки прекращения использования угля и отказ от прекращения производства дизельных и бензиновых автомобилей продемонстрировал провал

targeted to China, which was immediately reacted by Chinese representative urging to “respect China’s sovereignty and territorial integrity, not to interfere in China’s internal affairs” [G7, 2021; Bartlett, 2021]. Belarusian case with the forced landing of flight also was mentioned, emphasizing the need to strongly react to violations of human rights, fundamental freedoms and international law. The sovereignty and territorial integrity of Ukraine within its internationally recognized borders emphasized the support for Ukraine. Regarding Asian affairs, the importance of maintaining a free and open Indo Pacific, along with the calls for completing denuclearization of the Korean peninsula and condemnation of military coup in Myanmar, concerned G7 leaders among other issues [G7, 2021].

In general, although the G7 leaders attempted to find common global solutions during their gathering, much of the announced initiatives remain unclear. For instance, although announced as a counterbalancing to China’s BRI, the B3W initiative did not disclose its financial mechanisms. Similarly, the measures for ending the pandemic remain open. In any case, ideas presented at the G7 summit need to be further discussed during the gathering of G20 members by attracting more leaders to the global challenges. According to the past summit, the health system, climate change, digital technologies, gender equity and equality, along with infrastructure obstacles are major concerns that have to be voiced out for further global and local reactions.

References:

1. Bartlett, Duncan (2021). What the G-7 Summit in Cornwall Means for Asia. Retrieved from <https://thediplomat.com/2021/06/what-the-g-7-summit-in->

IT IS EXPECTED THAT BIDEN’S ADMINISTRATION THAT ASPIRES TO GLOBAL COORDINATION IN CONTRAST TO TRUMP’S INWARD-LOOKING POLICY, WILL SUPPORT AND CONTRIBUTE TO THE MENTIONED EFFORTS AND WILL SUPPORT G7 INITIATIVES

ОЖИДАЕТСЯ, ЧТО АДМИНИСТРАЦИЯ БАЙДЕНА, КОТОРАЯ СТРЕМИТСЯ К ГЛОБАЛЬНОЙ КООРДИНАЦИИ В ОТЛИЧИЕ ОТ ПОЛИТИКИ ТРАМПА, НАПРАВЛЕННОЙ НА ВНУТРЕННЮЮ ПОЛИТИКУ, ПОДДЕРЖИТ УПОМЯНУТЫЕ УСИЛИЯ И ВНЕСЕТ СВОЙ ВКЛАД

климатических мер [Херсценхорн, 2021]. С другой стороны, учитывая, что Европейский Союз производит только 9% глобальных выбросов CO₂, по сравнению с членами G20, на которые приходится 70% выбросов, требуются большие усилия со стороны развивающихся стран в отличии от самых богатых партнеров [Европейская комиссия, 2020].

Гендерное равенство было выделено как центральная опора для продвижения и политики, направленной на улучшение восстановления, с упором на три основных приоритета: образование девочек, расширение прав и возможностей женщин и прекращение насилия в отношении женщин и девочек [G7, 2021].

«Обеспокоенность по поводу использования всех форм принудительного труда в глобальных цепочках поставок, включая спонсируемый государством принудительный труд уязвимых групп и меньшинств, в том числе в сельскохозяйственном, солнечном и швейном секторах» была направлена на Китай, на что немедленно отреагировали представители Китая, заявив об «уважении суверенитета и территориальную целостность Китая, а также не вмешиваться во внутренние дела Китая» [Бартлетт, 2021]. Был упомянут случай Беларуси с принудительной посадкой самолета, подчеркивая необходимость решительно реагировать на нарушения прав человека, основ свобод и международного права. Суверенитет и территориальная целостность Украины в пределах ее международно признанных границ подчеркивает поддержку Украины. Что касается азиатских отношений, важность сохранения свободного и открытого Индо-Тихоокеанско-

journalchik.ru

cornwall-means-for-asia/. Accessed on 10.07.2021.

2. European Commission (2020). Visit of Josep Borrell Fontelles, Vice-President of the European Commission, to Berlin, Germany: opening of the "Green Central Asia" Conference with Heiko Maas, German Federal Minister for Foreign Affairs. Retrieved from <https://audiovisual.ec.europa.eu/en/shotlist/I-183648>. Accessed on 10.07.2021.
3. G7 (2021). Carbis Bay G7 Summit Communiqué. Retrieved from <https://www.g7uk.org/wp-content/uploads/2021/06/Carbis-Bay-G7-Summit-Communique-PDF-430KB-25-pages-3-1.pdf>. Accessed on 10.07.2021.
4. Griffiths, Richard (2021). How Appealing is G7s Building Back Better? Retrieved from <https://www.linkedin.com/pulse/how-appealing-g7s-building-back-better-richard-t-griffiths/?trackingId=eV-H8aEHvTnq5bXBIVbHiQ%3D%3D>. Accessed on 10.07.2021.
5. Herszenhorn, David (2021). 5 takeaways from Britain's G7 summit. Retrieved from <https://www.politico.eu/article/5-takeaways-from-britain-g7-summit-cornwall-boris-johnson-coronavirus-china-trade-coal-brexite/>. Accessed on 10.07.2021.

го региона, наряду с призывами к полной денуклеаризации Корейского полуострова и осуждению военного переворота в Мьянме, среди других вопросов волновала лидеров G7.

В целом, хотя лидеры G7 пытаются най-

ти общие глобальные решения во время своих встреч, многие из заявленных инициатив остаются неясными. Например, несмотря на то что инициатива ВЗВ была объявлена в качестве противовеса китайской инициативе Пояса и Пути, ее финансовые механизмы не раскрыты. Точно так же остаются открытыми меры по прекращению пандемии. С другой стороны, идеи, представленные на саммите G7, нуждаются в дальнейшем обсуждении во время встречи членов G20, путем привлечения большего числа лидеров к решению глобальных проблем. Согласно результатам прошедшего саммита, система здравоохранения, изменение климата, цифровые технологии, гендерное равенство, а также инфраструктурные препятствия являются основными проблемами, которые необходимо высказать для дальнейших действий на глобальном и местном уровнях.

Источники:

1. Бартлетт, Дункан (2021). Что означает саммит G-7 в Корнуолле для Азии. Доступен по адресу: <https://thediplomat.com/2021/06/what-the-g-7-summit-in-cornwall-means-for-asia/>. Дата обращения: 06.07.2021.

2. Европейская комиссия (2020). Визит вице-президента Европейской комиссии Хосепа Боррелла Фонтеллеса в Берлин, Германия: открытие конференции «Зеленая Центральная Азия» с Хайко Маасом, федеральным министром иностранных дел Германии. Доступен по адресу: <https://audiovisual.ec.europa.eu/en/shotlist/1-183648>. Дата обращения: 06.07.2021.
3. G7 (2021). Коммюнике саммита G7 в Карбис Бэй. Доступен по адресу: <https://www.g7uk.org/wp-content/uploads/2021/06/Carbis-Bay-G7-Summit-Communique-PDF-430KB-25-pages-3-1.pdf>. Дата обращения: 06.07.2021.

ALTHOUGH THE G7 LEADERS ATTEMPTED TO FIND COMMON GLOBAL SOLUTIONS DURING THEIR GATHERING, MUCH OF THE ANNOUNCED INITIATIVES REMAIN UNCLEAR

ХОТЯ ЛИДЕРЫ G7 ПЫТАЮТСЯ НАЙТИ ОБЩИЕ ГЛОБАЛЬНЫЕ РЕШЕНИЯ ВО ВРЕМЯ СВОИХ ВСТРЕЧ, МНОГИЕ ИЗ ЗАЯВЛЕННЫХ ИНИЦИАТИВ ОСТАЮТСЯ НЕЯСНЫМИ

ния: 06.07.2021.

4. Гриффитс, Ричард (2021). Насколько привлекательным является улучшение строительства G7? Доступен по адресу: <https://www.linkedin.com/pulse/how-appealing-g7s-building-back-better-richard-t-griffiths/?trackingId=eVN8aEHvTnq5bXBllVbHiQ%3D%3D>. Дата обращения: 06.07.2021.
5. Херсценхорн, Дэвид (2021). 5 выводов британского саммита G7. Доступен по адресу: <https://www.politico.eu/article/5-takeaways-from-britain-g7-summit-cornwall-boris-johnson-coronavirus-china-trade-coal-brexite/>. Дата обращения: 06.07.2021.

KAZAK EDEBİYATININ DİJİTALLEŞME SÜRECİ

AKHMETOVA AINURAVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
ARAŞTIRMACISIЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ ЦИФРЛАНУ ҮДЕРІСІ

Dünyadaki dijital sistemin ve internetin hızlı bir şekilde gelişmesi Kazak edebiyatını da her yönden etkilemektedir. Bilgi teknolojilerinin etkileri sonucunda edebiyatın yeni türleri ve yeni akımları oluşmaktadır. Dijital programlar edebiyatın yapısını ve formatını (basılı ve elektronik) değişime uğratmaktadır. “Siber edebiyat” kelimesindeki “siber” (cyber) ön eki kendinden sonraki kelimenin bilgisayar teknolojileriyle ve internetle bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. Çalışmada dijital edebiyat ve siber edebiyat adlandırmaları birbirinin yerine, eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Dijital edebiyat, bu teknolojik araçların etkileriyle meydana gelen bir edebiyat türüdür. Dijital edebiyatla birlikte “siber metin”, “edebî makine”, “elektronik edebiyat”, “internet edebiyatı”, “sosyal medya edebiyatı” vb. adlandırmalar da paralel olarak kullanılmaktadır. Araştırmacı V. Piret ise bu adlandırmaların tanımının “dijital edebiyat” (cyber literature) kavramından çıktığını ve dijital edebiyatın bilgisayar programları vasıtasıyla ortaya çıkıp, bilgisayar aracılığıyla yayıldığını ileri sürmektedir (Piret, 2005). Dijital edebiyat, Macromedia (Adobe) Flash, Java, Javascript programları ile söz, müzik ve ses efektlerini birleştiren audio teknolojiler, bilgisayar oyunları, kodlama ve TADS (Text Adventure Development System) gibi dijital medya araçları kullanılarak sadece ekran üzerinde yazılıp, teknolojik

**DÜNYADAKI
DİJİTAL SİSTEMİN
VE İNTERNETİN
HIZLI BİR ŞEKİLDE
GELİŞMESİ KAZAK
EDEBİYATINI DA
HER YÖNDEN
ETKİLEMEKTEDİR**

**ӘЛЕМДІК ЦИФРЛЫҚ
ЖҮЙЕ МЕН
ҒАЛАМТОРДЫҢ
ЖЫЛДАМ ДАМУ
ҚҰБЫЛЫСЫ ҚАЗАҚ
ӘДЕБИЕТІНЕ ДЕ
ЖАН-ЖАҚТЫ
ЫҚПАЛ ЕТУДЕ**

Әлемдік цифрлық жүйе мен ғаламтордың жылдам даму құбылысы қазақ әдебиетіне де жан-жақты ықпал етуде. Жаңа ақпараттық технология түрлерінің әсер етуі негізінде көркем әдебиеттің жаңа түрлері, жанрлары және бағыт-бағдарлары қалыптасуда. Цифрлық бағдарламалар көркем әдебиеттің поэтикасы мен форматын (қағаз және электронды) өзгеріске ұшыратты. Әдебиеттің цифрлану үдерісіне екі аспект тән. «Киберәдебиет» атауындағы «кибер» («cyber») префиксі компьютерлік технологиялық құрылғылармен және ғаламтормен байланысты деген мағынада түсіндіріледі. Жұмысымызда цифрлы әдебиет және кибер әдебиет деген атаулар балама түрде қолданылады.

Цифрлы әдебиеттің бірінші аспекті – бұл – технологиялық құрылғылардың ықпал етуі барысында дүниеге келген көркем әдебиет түрі. Цифрлы әдебиеттің «кибермәтін», «әдеби машина», «электронды әдебиет», «интернет әдебиет», «желілік әдебиет», т.б. атаулары да параллель қолданылады. Дегенмен, зерттеуші В.Пирет бұл атаулардың анықтамасы «цифрлы әдебиет» («cyber literature») концепциясынан туындайтынын және цифрлы әдебиеттің компьютер бағдарламала-

сihazlarda okunan siber eserlerdir. Siber edebiyatın pek çok örneğini Elektronik Edebiyat Toplusu (collection.eliterature.org, 2006) sitesinden okumak mümkündür. Kazak edebiyatında ise siber edebiyatın ilk işaretleri son zamanlarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Genç yazar Merey Kosın'ın "Buve Nüktesi" adlı hikâyesinde siber edebiyatın kaset (sesli metin) kullanma gibi bir işaretçisi karşımıza çıkmaktadır (Kosın, 2017).

Dijital edebiyatın ikinci emaresi ise, dijitalize olan edebiyattır. Günümüzde Kazakistan'daki dijitalleşmiş edebiyatın oluşumu ve gelişimi çoğunlukla gelenekselleşen ve kitap şeklinde yayımlanan eserleri ve yeni yazılan edebî eserlerin metinlerini elektronik ve dijital formata çevirerek kaydetme, okuyucuya yayma ve reklamını yapma anlayışıyla doğrudan ilişkilidir. Kazakistan'da elektronik kütüphane koleksiyonunu hazırlamak için devlet programları yapılmıştır. 2007-2009 dönemi için planlanan "Kazakistan Cumhuriyetindeki Bilişim Eşitsizliğini Azaltma" ile ilgili devlet prog-

ры арқылы жасалып, компьютер арқылы таралатынын алға тартады (Piret, 2005). Цифрлы әдебиет – Macromedia (Adobe) Flash, Java, Javascript бағдарламалары мен сөз, музыка, дыбыстық эффектілерді біріктіретін аудио технологиялар, компьютерлік ойындар, кодтау, TADS (Text Adventure Development System) сынды сандық медиа құралдарын қолдану негізінде тек экранда жазылып, гаджеттерде оқылатын кибер туындылар. Кибер әдебиеттің көптеген үлгілерін Электрондық әдебиет жинағы (eliterature.org, 2006) сайтынан оқуға болады. Кибер туындыларды қағаз бетіне басып шығаруға мүмкіндік жоқ, ол тек түрлі бағдарламалардың көмегімен және кодтау арқылы экранда жазылып, оқуға арналған. Ал, қазақ әдебиетінде кибер әдебиеттің белгілері соңғы уақытта пайда бола бастаған. Жас жазушы Мерей Қосынның «Буве нүктесі» әңгімесінде аудиотаспаны пайдалану секілді кибер әдебиеттің белгілері көрініс тапқан (Қосын, 2017).

ramı kapsamında Kazakistan Cumhuriyeti Millî Akademik Kütüphanesi (nabr.kz), Kazakistan Cumhuriyeti Enformasyon ve Kültür Bakanlığı'nın "Kazakistan'ın Elektronik Devlet Kütüphanesi Koleksiyonu" (kazneb.kz) projesi hayata geçirmiştir. Söz konusu elektronik kütüphanenin koleksiyonu Kazakistan'ın birçok kütüphanesinin katkılarıyla daha da zenginleştirilmiştir (kazneb.kz, 2008). Bununla birlikte, 2017 yılında kabul edilen "Dijital Kazakistan" devlet programı, elektronik kütüphanelerin kalitesi ile kitap sayısını arttırmaya katkı sağlamıştır (aqjolgazet.kz, 2021). Günümüzde okurlar ulusal ve bölgesel kütüphaneler ile üniversite kütüphanelerinin dijital versiyonunu kullanabilmektedirler.

Kazakistan'da dijital edebiyatın oluşum dönemi bilgisayar sisteminin internet ağına kavuştuğu döneme denk gelmektedir. 1994 yılından itibaren Kazakistan'da internet kullanılmaktadır (massaget.kz, 2015). O zamana kadar internet erişimi olmayan bilgisayarlarda şairlerin CD'lere yazılmış şiirlerinin metinleri bulunsada onlara okurların doğrudan ulaşması pek mümkün olmamıştır. CD'ye yazılarak kaydedilen edebî eserler, çoğunlukla, radyo ve televizyonlar vasıtasıyla (özellikle radyo programlarında) sesli bir biçimde halkın kullanımına sunulmuştur. 1998 yılında Rusya'nın "mail.ru" e-posta iletişim hizmetini kullanıma sunması yazarlara kitaplarının metinlerini elektronik olarak yayma imkânı sağlamıştır.

Kazakistan'da 2012-2013 döneminden itibaren yayımlanan kitapların metinleri çeşitli bilgisayar programlarıyla dijital, elektronik formata geçirilip internet ağları vasıtasıyla okuyucuların ulaşımına elverişli hale gelmeye başlamıştır. Kitap yayımlama konusunda maddi sebeplerden dolayı birtakım engeller oluşması nedeniyle günümüzde yazarların büyük çoğunluğu edebî eserlerini internet

DİJİTAL EDEBİYAT, DİJİTAL MEDYA ARAÇLARI KULLANILARAK SADECE EKRAN ÜZERİNDE YAZILIP, TEKNOLOJİK CİHAZLARDA OKUNAN SİBER ESERLERDİR

**ЦИФРЛЫ ЭДЕБИЕТ
– САНДЫҚ МЕДИА
ҚҰРАЛДАРЫН
ҚОЛДАНУ НЕГІЗІНДЕ
ТЕК ЭКРАНДА
ЖАЗЫЛЫП,
ГАДЖЕТТЕРДЕ
ОҚЫЛАТЫН КИБЕР
ТУЫНДЫЛАР**

Цифрлы әдебиеттің екінші аспекті – *цифрланған әдебиет*. Қазіргі уақытта Қазақстандағы цифрланған әдебиеттің пайда болу, даму көрінісі, көп жағдайда, дәстүрлі қағаз кітап түрінде баспадан шыққан кітаптарды және жаңа жазылған әдеби шығарма мәтінін электронды немесе сандық форматқа көшіру арқылы сақтау, оқырманға тарту, жарнамалау түсініктерімен тікелей байланысты. Қазақстандағы электрондық кітапхана қорын әзірлеу үшін арнайы мемлекеттік бағдарламалар жүзеге асырылды. 2007-2009 жылдарға арналған Қазақстан Республикасындағы Ақпараттық теңсіздікті төмендету жөніндегі мемлекеттік бағдарлама аясында ҚР Ақпарат және мәдениет министрлігінің «Қазақстандық электрондық мемлекеттік кітапхана қоры» (kazneb.kz) жобасын ҚР Ұлттық академиялық кітапханасы (nabr.kz) жүзеге асырады. Аталған электрондық кітапхана қорының аясын Қазақстанның бірнеше кітапханалары толықтырады (kazneb.kz, 2008). Сонымен қатар, 2017 жылы қабылданған «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы электрондық кітапханалардың сапасын мен кітаптар санын арттырды (aqjolgazet.kz, 2021). Оқырмандар қазіргі уақытта республикалық және өңірлік кітапханалар мен ЖОО-дағы кітапханалардың цифрлық нұсқаларын пайдаланады.

Қазақстанда цифрланған әдебиеттің пайда болу кезеңі компьютер жүйесінің интернет желісіне қосылу кезеңіне сәйкес келеді. 1994 жылдан бастап Қазақстанда интернет қолданылды (massaget.kz, 2015). Оған дейін интернет желісіне қосылмаған компьютерлерде беллетристикалық поэзия өкілдерінің өлең мәтіндері таспаға жазылған нұсқада кездескенімен, оқырмандарға тікелей қолжетімсіз болды. Таспаға жазылып сақталған әдеби

portallarında, ya da çeşitli sitelerde yayımlamayı gelenek haline getirmektedir. Yazarların eserlerini kendilerinin kişisel sitelerinde veya özellikle bu amaçla kurulmuş olan edebî-kültürel sitelerde yayımlamasının zaman içerisinde yaygınlaştığını da görebilmekteyiz. Bu gelenek gün geçtikçe yenilenmekte, inovasyon devrinin yöntem ve tekniklerinin meydana getirdiği formlara ayak uydurmaktadır. Dijitalleşmiş eserleri bir araya getiren internet ortamlarında elektronik kütüphaneler oluşturulmakta olup daha geniş okuyucu kitlelerine internet üzerinden ulaşım imkanı sağlanmaktadır.

Kazakistan'da edebi eserlerin yaygın olarak yayımlandığı dijital platformlar arasında başlıca Instagram, Facebook, Youtube, vk.com, Telegram ve Twitter gibi sosyal medya ağıları yer almaktadır. Öte yandan abai.kz, qazaqadebiet.kz, kalamger.kz gibi çeşitli ulusal ve özel yayın kuruluşlarının internet sayfaları ile www.nlrk.kz, adebiportal.kz, openu.kz, kitap.kz, madeniportal.kz, pushkinlibrary.kz, ve benzeri ulusal, millî elektronik ve dijital kütüphaneler ile internet portallarında farklı edebi eserlerin dijital versiyonlarını bulmak mümkündür. Tüm bunlara ek olarak pek çok kişisel siteler de farklı eserleri okuyucularla buluşturmaktadır.

Kazakistan'daki dijital edebiyatın gelişimini ve okunma oranını tespit etmek amacıyla tarafımızca 2018 yılında Facebook kullanıcıları arasında bir anket çalışması düzenlenmiştir (Akhmetova, 2020). Googledocs üzerinden

туындылар, көп жағдайда, радио, телеарналар арқылы (әсіресе, радио бағдарламаларында) аудионұсқада көпшілікке таралды. 1998 жылы ресейлік mail.ru почта байланыс қызметінің іске қосылуы авторларға кітаптарының мәтінін электронды тасымалдауға мүмкіндік берді.

Қазақстанда шамамен 2012-2013 жылдардан бастап баспадан шыққан кітаптар мәтіні түрлі компьютерлік бағдарламалар арқылы цифрлы, электронды форматқа көшіріліп, интернет желілері арқылы көпшілікке қолжетімді бола бастады. Кітап шығару үшін қаржы мәселесі қолбайлау болғандықтан қазіргі күні авторлардың көп бөлігі әдеби туындыларын интернет порталдарға немесе жеке сайттарына жариялауды үрдіске айналдыруда. Авторлар компьютерлік құрылғыларда тікелей мәтін тудырып, өзінің жеке сайттарында немесе арнайы құрылған әдеби-мәдени сайттарда жариялау үрдісін қалыптастырды. Бұл үрдіс күннен күнге жаңарып, инновация дәуірінің әдіс-тәсілдері тудырған формаларға сәйкес бейімделуде. Цифрларған шығармаларды топтастырған интернет алаңдар электронды кітапхана қалыптастырып, желілер арқылы оқырманға ұсынады, таратады.

Қазіргі уақытта Қазақстандағы көркем әдебиеттің цифрлы нұсқалары: әлеуметтік желілерде (Instagram, Facebook, Youtube, vk.com, Telegram және Twitter);

hazırlanan anket 641 Facebook kullanicısına gönderilmiş olup onlardan sadece 32 kişi ankete katılmıştır. Katılımın oldukça düşük olduğu söz konusu anket çalışmasının sonuçları bazı bulgular açısından dikkat çekicidir. Öncelikle, ilginin beklenenden çok düşük çıktığını belirtmek gerekir. Diğer taraftan, ankete katılan 32 okuyucunun 23'ü Kazak edebiyatının dijital nüshasını okuduklarını, beşi nadiren okuduklarını, beş kişi de hiç okumadıklarını belirtmiştir. "Hiç okumuyorum" cevabını veren anket katılımcıları internet portallarının aksine edebî eserleri geleneksel formattaki kitaptan okumayı yeğlediklerini, kimi edebî eserleri okumaya vakit bulamadıklarını, kimi ise internet ortamındaki eserlerin gerekli kontrollerin yapıldığı (dil bilgisi, noktalama, yazım vb. hatalarının sıkça karşılaştığı) nüshalar ile karşılaştığını ifade etmişlerdir. Edebi eserlerin aktif okuyucuları ise söz konusu engellere rağmen edebî eserleri okumaya çalıştıklarını belirtmiştir.

Anketin bulgularına göre, katılımcıların kendince araştırarak kaliteli eserleri bulup okumaktansa toplumda tanınmış, ya da az tanınmış olsa bile sıkça gündeme getirilen ve üzerinde durulan eserleri okumaya eğilimli olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, sanal ortamda okunan eserlerin yurtdışında ya da Kazakistan'da çok konuşulması halinde okuyucuların onları okumaya başladıkları bulgusuna ulaşılmıştır. 2018 yılındaki araştırmamıza göre, Kazak dramaturgları arasında ilk defa Londra'da piyesi sahnelenen D.İsabekov'un "Ökpek Jolauşı" adlı eserinin Rusça nüshası daha çok okunmuştur.

İnternet üzerinden yayılan ve tanıtılmaya çalışılan Kazak edebiyatının elektronik metinleriyle ilgili olarak olumlu gelişmeler olarak şu hususları sıralayabiliriz: Metni okuma esnasında kitabın sayfasını (veya metnin bulunduğu internet sayfasını) büyütebilme, küçültübilme ve dinleme imkânının olması; Yazarın kendi kişisel

**SONUÇ OLARAK,
KAZAK EDEBİ
ESERLERİNİN DİJİTAL
ORTAMLARDA
HIZLI BİR ŞEKİLDE
YAYILMAKTA
OLDUĞUNU
BELİRTEBİLİRİZ**

**ҚОРЫТА КЕЛГЕНДЕ,
ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ
ӘДЕБИЕТІ БЕЛСЕНДІ
ТҮРДЕ ЦИФРЛАНУ
ҮДЕРІСІН БАСТАН
ӨТКІЗУДЕ**

республикалық және жекеменшік бұқаралық ақпарат құралдарының интернет нұсқаларында (abai.kz, qazaqadebieti.kz, kalamger.kz, т.б.); республикалық, ұлттық электронды және цифрлы кітапханалар мен интернет-порталдарда (kazneb.kz, www.nlrk.kz, adebiportal.kz, openu.kz, kitap.kz, madeniportal.kz, pushkinlibrary.kz, т.б.) және авторлық сайттарда оқырмандарға насихатталады.

Қазақстандағы цифрлы әдебиеттің дамуы және оқылу жағдайын айқындау үшін Facebook желісінің қолданушылары арасында 2018 жылы арнайы сауалнама жүргіздік (Ахметова, 2020). Googledocs-та құрастырылған сауалнама 641 Facebook желі қолданушысына ұсынылып, оның ішінде 32 адам қатысты. Сауалнамаға азсанды адамның қатысуы Қазақстандағы оқырмандардың көркем әдебиет оқуға деген қызығушылығының төмендігін көрсетеді. 32 оқырманның ішінде 23 сауалнамаға қатысушы қазақ әдебиетінің цифрлы нұсқасын оқитынын көрсетсе, бесеуі сирек оқитынын, келесі бесеуі мүлде оқымайтынын айтқан. «Мүлде оқымаймын» деп жауап берген қатысушылар интернет порталдарына қарағанда қазақ әдебиеті туындыларын дәстүрлі қағаз форматтағы кітаптан оқуды қолдайтынын, көркем шығарма оқуға уақыттың тығыздығы кедергі екендігін, енді бірі интернет кеңістігіндегі шығармалардың тексерілмеген (граматикалық, пунктуациялық, орфографиялық, т.б. қателіктердің жиі кездесуі) нұсқа екендігін алға тартады. Ал белсенді оқырмандар аталған кедергілерге қарамастан әдеби туындыларды қоғамның кез келген нүктесінде оқуға тырысады.

Бұл көрсеткіштен қазақстандық оқырмандардың өздігінен ізденіп, сапалы шығармаларды тауып оқуға ұмтылуынан гөрі қоғамда көркемді-

sayfasında istediği eserini yayımlayabilmesi; Metin arama ve sınırsız kaydetme imkânının olması; Elektronik ortamın hitap ettiği kitlenin geniş ve çeşitli kesimlerden oluşması; Yazar ile eserin hızlı bir şekilde tanınması; Çevrenin korunması (ağaçtan kâğıt üretiminin azalması); Okuyucu ve yazar arasında interaktif bir iletişimin oluşması; Ülkedeki az sayılı basılan kitap yetersizliği sorununa alternatif çözüm sunulmasıdır.

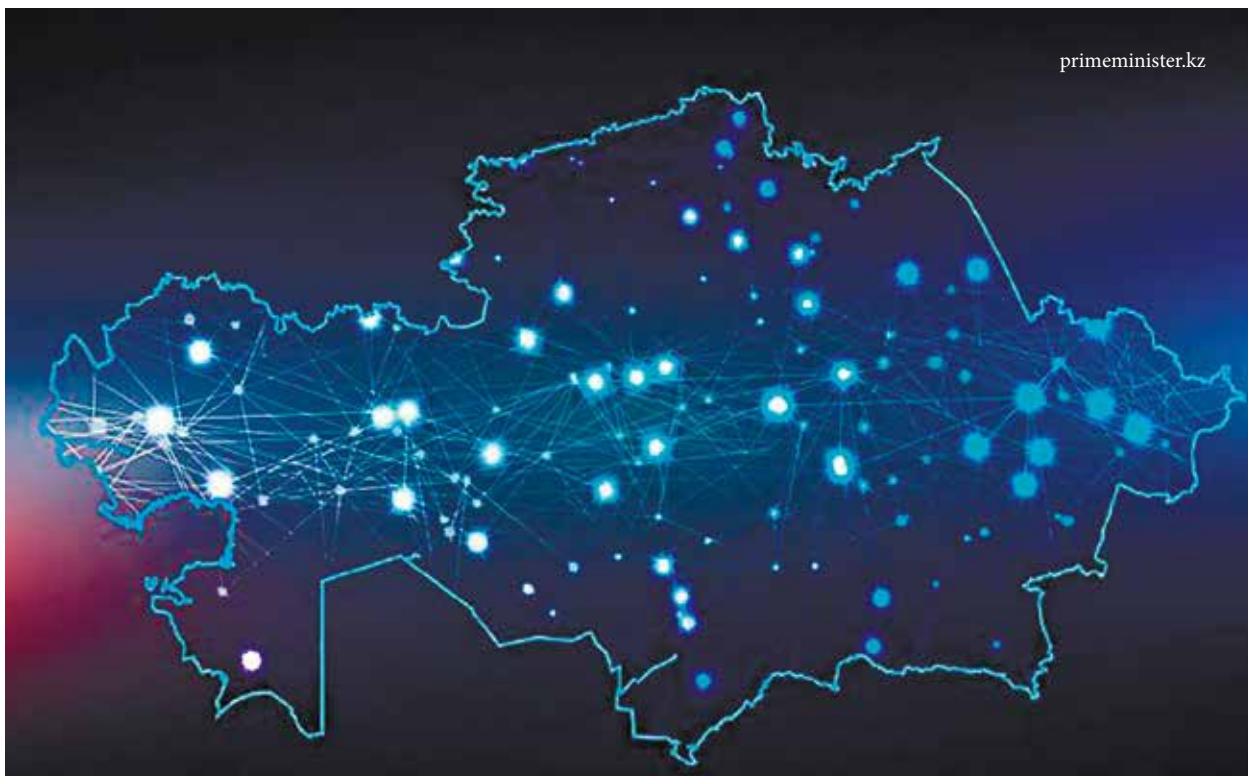
Olumsuz değerlendirilebilecek hususlara gelince onları da şu şekilde ifade edebiliriz: Eserin seçilerek ya da kontrol edilerek paylaşılması (bütün eserler için geçerli olmamakla birlikte); Bazı orta veya düşük seviyedeki eserlerin çok yüksek ve başarılı olarak değerlendirilebilmesi (seçicilikten uzak olma durumu); Ekran ışığına uzun süre maruz kalınması nedeniyle göz hastalıkları başta olmak üzere çeşitli sağlık sorunlarına neden olması ve elektronik aygıtlarda büyük eserlerin okunmasının elverişsiz olması; Dinleyici / seyircinin estetik düşünme sisteminin sınırlandırılması (çoğunlukla sesli ve görsel şiirlere özgü); Telif haklarının ihlal edilmesi; Atıf ve açıklamaları göstermenin zor oluşu (örneğin: Merey Kosin'in "Buve Nüktesi" adlı hikayesinde kullanılan

↑

гі жоғары немесе төмен болса да қоғамда жиі талқыланатын шығармаларды оқуға бейім екендігі байқалады. Бұған қоса, виртуалды кеңістікте оқылатын туындылар шетелде немесе Қазақстанда резонанс тудырса оқырмандар да оқи бастайды. 2018 жылғы статистикалық зерттеуімізге сәйкес, қазақ драматургтерінің ішінде алғаш рет Лондонда пьесасы қойылған Д.Исабековтің «Өкпек жолаушы» шығармасының орыс тіліндегі нұсқасы көбірек оқылды.

Ғаламторда таралатын және насихатталатын қазақ әдебиетінің электронды мәтіндеріне қатысты төмендегідей артықшылықтары мен кемшіліктері кездеседі. Артықшылығына төмендегілер кіреді: мәтінді оқу барысында кітап бетін (немесе мәтін орналасқан интернет кеңістікті) ұлғайту, кішірейту, тыңдау мүмкіндігінің болуы; автор өзінің жеке парақшасына кез келген шығармасын жариялай алады; мәтінді іздеу мен шексіз сақтау мүмкіндігінің болуы; электронды медианың аудиториясы кең әрі алуан түрлі келетіні; автор мен туындының жылдам танылуы; қоршаған ортаның қорғалуы (ағаштан қағаз

primeminister.kz

sesli kayıtlar birçok sitede silinmiş ya da eklenmemiştir (Kosyn, 2016; adebiportal.kz, 2017); Teknik, noktalama, dil bilgisi ve yazım hatalarının çokça olması bunların başında gelmektedir.

Sonuç olarak, Kazak edebi eserlerinin dijital ortamlarda hızlı bir şekilde yayılmakta olduğunu belirtebiliriz. Ayrıca kâğıda basılmış eserlerin popülerliğini henüz kaybetmediğini de ifade etmek isteriz. Fakat devlet programları kapsamında gerçekleştirilen projelerle birlikte kitap okuma/okutma kültürünü geliştirmeye katkı sağlamak isteyen bireylerin kişisel çabaları sayesinde de dijital edebiyat koleksiyonu ve okuyucuların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Dijital araçlar vasıtasıyla edebî eser yaratma ya da yazılı eseri görsel sanata çevirme olgusu gelecekte daha da gelişecektir. Zira günümüzde okuyucu bilgiyi okumakla birlikte bilişim teknolojilerinin gelişmesi sayesinde görsel olarak da algılamaya alışmıştır.

Kaynaklar:

1. Adebiportal.kz (2017). Teknokratik Hikâye. Alınan yer: <https://adebiportal.kz/kz/news/view/19610>. Erişim tarihi: 16.07.2021.
2. Ainur, Akhmetova (2020). Ulusal Dijital Edebiyat ve Edebî Eserlerin Dijitalleşme Süreci. Tuğan Til: S. 42, s. 90-99.
3. Aqjolgazet.kz (2021). "Dijital Kazakhstan" Kütüphanelerin Yeni Yüzünü Oluşturma. Alınan yer: <https://aqjolgazet.kz/110352/czifrlıq-qazaqstan-kitaphanalard/qogam/>. Erişim tarihi: 16.07.2021.
4. Eliterature.org (2006). Elektronik Edebiyat Koleksiyonu. Alınan yer: <https://collection.eliterature.org/1/>. Erişim tarihi: 15.07.2021.
5. Kazneb.kz (2008). Kazakhstan'ın Elektronik Kütüphane Koleksiyonu. Alınan yer: <http://kazneb.kz/site/page/about>. Erişim tarihi: 16.07.2021.
6. Islambek, Saliev (2015). Kazakhstan'da İnternetin Ortaya Çıkışı. Alınan yer: <https://massaget.kz/blogs/14047/>. Erişim tarihi: 15.07.2021.
7. Merey, Kosyn (2017). "Bouvet Noktası". Alınan yer: <https://massaget.kz/blogs/proza/19464/>. Erişim tarihi: 15.07.2021.
8. Merey, Kosyn (2016). "Bouvet Noktası", "Nerd". Alınan yer: <https://tamyr.org/?p=2702>. Erişim tarihi: 16.07.2021.

DİJİTAL ARAÇLAR VASİTASIYLA EDEBİ ESER YARATMA YA DA YAZILI ESERİ GÖRSEL SANATA ÇEVİRME OLGUSU GELECEKTE DAHA DA GELİŞECEKTİR

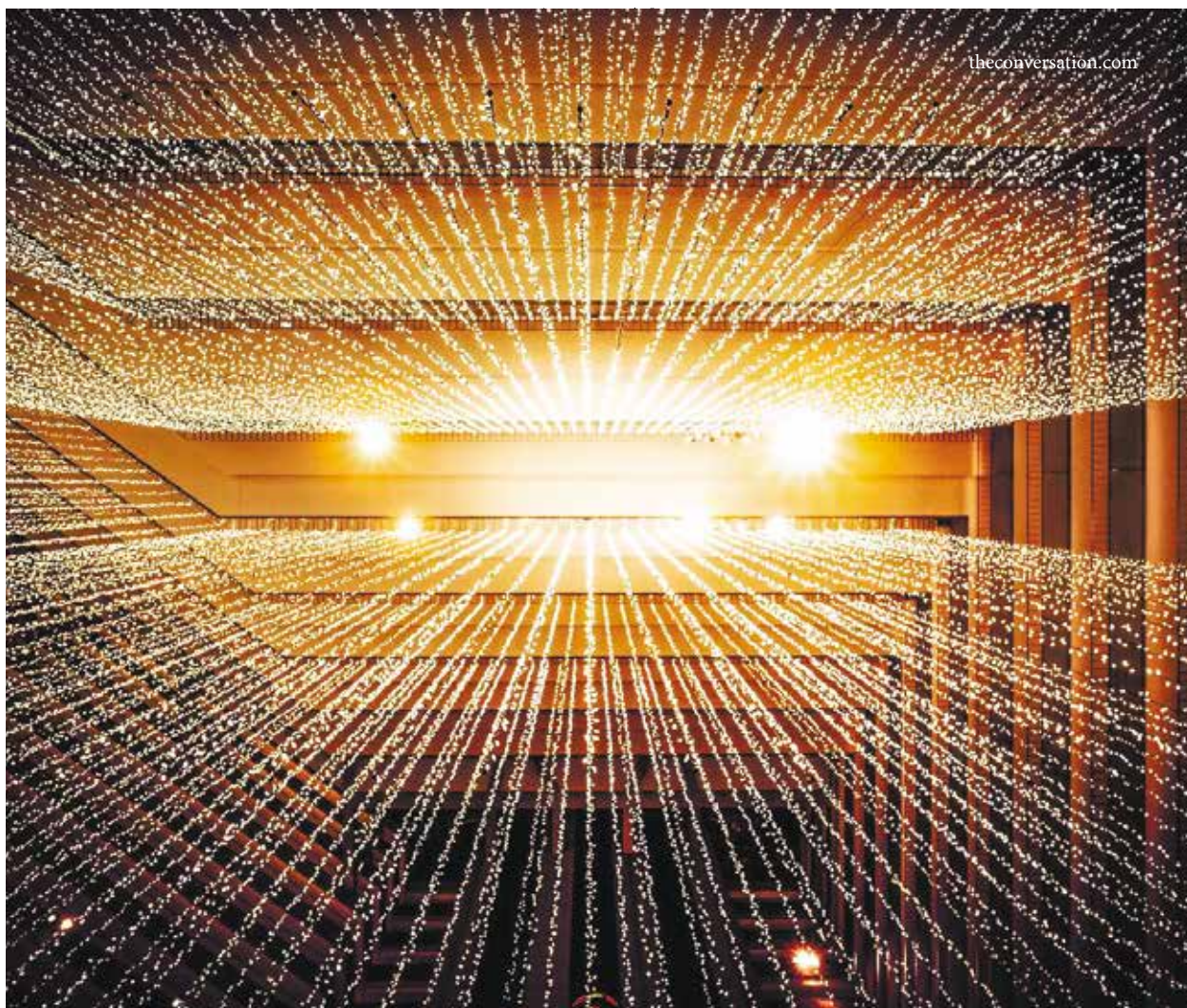
**ЦИФРЛЫҚ
ҚҰРЫЛҒЫЛАР
АРҚЫЛЫ КӨРКЕМ
ШЫҒАРМА ТУДЫРУ
НЕМЕСЕ ЖАЗБА
ТУЫНДЫНЫ
ВИЗУАЛДЫ ӨНЕРГЕ
АЙНАЛДЫРУ
ҚҰБЫЛЫСЫ
БОЛАШАҚТА БЕЛЕҢ
АЛУЫ МҮМКІН**

өндірудің азаюы); энергияның үнемделуі (кітапты оқу барысында жарықтың аз қажет етілуі); оқырман-автор арасында интерактивтік байланыстың орнатылуы; республикадағы аз тиражбен басылып шығатын кітап тапшылығы проблемасын шешуге көмектеседі.

Кемшіліктерін айтатын болсақ: шығарманың сұрыпталмауы (барлық әдеби өнімге тән емес); кейбір ортақол немесе деңгейі төмен туындылардың жоғары бағаланатыны (яғни, сараптаманың жоқтығы); адамның көру мүшесіне зақым келуі және гаджетте көлемді жанрларды оқудың қолайсыздығы; тыңдаушы/көрерменнің эстетикалық ойлау жүйесінің шектелуі (көбінесе аудио, визуалды поэзияға тән); авторлық құқықтың сақталмауы; сілтемелер мен түсініктемелер тізбесін көрсетудің қиындығы (мысалы, Мерей Қосынның «Буве нүктесі» әңгімесінде қолданылған аудиожазбалар бірнеше сайттарда өшіп/түсіп қалған (Қосын, 2016; adebiportal.kz, 2017); оқу құрылғыларындағы энергия қуатының шектелуі; техникалық, пунктуациялық, грамматикалық, орфографиялық қателер көп кездесуі, т.б.

Қорыта келгенде, қазіргі қазақ әдебиеті белсенді түрде цифрлану үдерісін бастан өткізуде. Мемлекеттік бағдарламалардың аясында жүзеге асырылған жобалармен қатар, кітап оқу/оқыту мәдениетін дамытуға үлес қосқысы келетін азаматтардың жеке қызығушылығының арқасында да цифрлық әдебиет қоры мен оқырмандар саны күн санап артып келеді. Цифрлық құрылғылар арқылы көркем шығарма тудыру немесе жазба туындыны визуалды өнерге айналдыру құбылысы болашақта белең алуы мүмкін. Өйткені бүгінде оқырман ақпаратты оқумен қатар, ақпараттық технологиялар дамыған

9. Viires, Piret (2005). Siber Ortamdaki Edebiyat / Folklore: Electronic Journal of Folklore: S. 29, s. 153-174. Alinan yer: <https://www.folklore.ee/folklore/vol29/cyberlit.pdf>. Erişim tarihi: 15.07.2021.

дықтан визуалды қабылдауға бейімделді. Сонымен қатар, қазіргі қазақ қоғамында дәстүрлі қағаз кітап та белсенді оқылады.

Дереккөз:

1. Adebiportal.kz (2017). Технократиялық әңгіме. Сілтеме: <https://adebiportal.kz/kz/news/view/19610>. Қаралған уақыты: 16.07.2021.
2. Айнур, Ахметова (2020). Отандық цифрлы әдебиет және көркем туындылардың цифрлану үдерісі. Туған тіл: 42. 90-99.
3. Aqjolgazet.kz (2021). «Цифрлық Қазақстан» кітапханалардың жаңа келбетін қалыптастырды. Сілтеме: <https://aqjolgazet.kz/110352/czifrlqyq>

- qazaqstan-kitaphanalard/qogam/. Қаралған уақыты: 16.07.2021.
4. Вирес, Пирет (2005). Киберкеңістіктегі әдебиеттер. Folklore: Electronic Journal of Folklore: 29. 153-174. Сілтеме: <https://www.folklore.ee/folklore/vol29/cyberlit.pdf>. Қаралған уақыты: 15.07.2021.
5. Eliterature.org (2006). Электрондық әдебиеттер жинағы. Сілтеме: <https://collection.eliterature.org/1/>. Қаралған уақыты: 15.07.2021.
6. Исламбек, Салиев (2015). Қазақстанда ғаламтордың пайда болуы. Сілтеме: <https://massaget.kz/blogs/14047/>. Қаралған уақыты: 15.07.2021.
7. Kazneb.kz (2008). Қазақстандық электрондық кітапхана қоры. Сілтеме: <http://kazneb.kz/site/page/about>. Қаралған уақыты: 16.07.2021.
8. Мерей, Косин (2017). Бүге нүктесі. Сілтеме: <https://massaget.kz/blogs/proza/19464/>. Қаралған уақыты: 15.07.2021.
9. Мерей, Косин (2016). «Бүге нүктесі», «Нерд». Сілтеме: <https://tamyr.org/?p=2702>. Қаралған уақыты: 16.07.2021.

TRANSPORT STRATEGY OF UZBEKISTAN: CURRENT DEVELOPMENTS

DR. AZIMZHAN KHITAKHUNOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ТРАНСПОРТНАЯ СТРАТЕГИЯ УЗБЕКИСТАНА: ТЕКУЩЕЕ РАЗВИТИЕ

Transport and infrastructure play an important role in Uzbekistan's economy. Implementation of the open economic policy requires the penetration of new markets. Uzbekistan aims to diversify its exports. Besides traditional markets such as Central Asia and Russia, the country increases its supplies to China, the countries of Europe, and Turkey. The following Figures 1-2 demonstrate shares of the country's trade partners in its total exports and imports. According to the data from Figure 1, China remains a key export partner for Uzbekistan's products. Its share in the country's total exports was 12% in 2019 but decreased to 10% in 2020 due to the COVID-19 pandemic. Russia's market is also one of the key destinations for Uzbek products. Russia's share in 2019 equaled 14% and decreased to 9% in 2020. Turkey's share in 2019 amounted to 8%, while in 2020 it reduced to 7%. Uzbekistan remains an important supplier to the markets of Central Asian countries. In 2020, Kazakhstan's share amounted to 6%, while in the previous year it was equal to 9%. Kyrgyzstan's share in Uzbekistan total exports is demonstrating steady growth, increasing from 2% in 2017 to 5% in 2020. Afghanistan's share changed from 3% in 2019 to 4% in 2020. Therefore, Uzbekistan di-

**UZBEKISTAN
DIVERSIFIES ITS
EXPORTS AND
THE NUMBER OF
COUNTRIES FOR
ITS PRODUCTS IS
INCREASING**

**УЗБЕКИСТАН
ДИВЕРСИРУЕТ
СВОЙ ЭКСПОРТ, И
КОЛИЧЕСТВО СТРАН
ДЛЯ ЕГО ПРОДУКЦИИ
УВЕЛИЧИВАЕТСЯ**

Transport and infrastructure play a key role in the economy of Uzbekistan. Implementation of an open economic policy requires the penetration of new markets. Uzbekistan aims to diversify its exports. Besides traditional markets, such as Central Asia and Russia, the country increases its supplies to China, the countries of Europe, and Turkey. The following Figures 1-2 show the shares of trade partners in the total volume of exports and imports. According to Figure 1, China remains a key export partner for Uzbekistan's products. Its share in the country's total exports was 12% in 2019 but decreased to 10% in 2020 due to the COVID-19 pandemic. Russia's market is also one of the key destinations for Uzbek products. Russia's share in 2019 equaled 14% and decreased to 9% in 2020. Turkey's share in 2019 amounted to 8%, while in 2020 it reduced to 7%. Uzbekistan remains an important supplier to the markets of Central Asian countries. In 2020, Kazakhstan's share amounted to 6%, while in the previous year it was equal to 9%. Kyrgyzstan's share in Uzbekistan total exports is demonstrating steady growth, increasing from 2% in 2017 to 5% in 2020. Afghanistan's share changed from 3% in 2019 to 4% in 2020. Therefore, Uzbekistan di-

cdn.trend.az

verifies its exports and the number of countries for its products is increasing.

Figure 2 also shows that Uzbekistan imports from different sources. In 2020, a share of China in Uzbekistan's total imports was the highest and amounted to 22%, followed by Russia (20%) and Kazakhstan (10%). The remaining important import partners include South Korea, Turkey, and Germany, the shares of which in 2020 varied from 3% to

Figure 1. Share of countries in Uzbekistan's exports
Рисунок 1. Доля стран в экспорте Узбекистана.

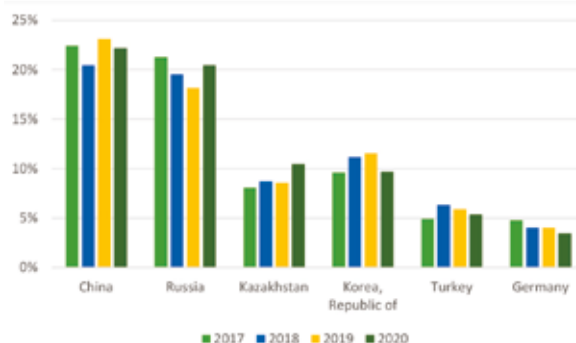
Source: The Author's calculations based on the International Trade Centre (2021) data.

Источник: расчеты автора на основе данных Центра международной торговли (2021).

2020 году. Доля Афганистана изменилась с 3% в 2019 году до 4% в 2020 году. Таким образом, Узбекистан диверсифицирует свой экспорт, и количество стран для его продукции увеличивается.

На Рисунке 2 также показано, что Узбекистан импортирует из разных стран. В 2020 году доля Китая в общем объеме импорта Узбекистана была самой высокой и составила 22%, за ним следовали Россия (20%)

Figure 2. Share of countries in Uzbekistan's imports
Рисунок 2. Доля стран в импорте Узбекистана.

Source: The Author's calculations based on the International Trade Centre (2021) data.

Источник: расчеты автора на основе данных Центра международной торговли (2021).

10%.

In 2020, the volume of international transportation of goods of Uzbekistan amounted to 47.1 million tons, of which 13.3 and 24.7 million tons were exports and imports, respectively. The indicators of exports and imports correspondingly increased by 17.2% and 3.1%. The volume of transit transportation equaled 9.1 million tons, increasing by 15.3%. Rail and road transport are the two leading transport modes for trade. Rail transportation is less costly for longer distances, while road transport has advantages for shorter-distance traffic due to its flexibility. In 2018, the railway attracted 66% of export cargo volume, 85% of import cargo volume, and 92% of transit cargo volume. Although the railway remains key for transporting traded goods, the share of road transport increased steadily during 2015–2018, particularly for export cargo [CAREC, 2021].

These trade flows require the sustainability of transport corridors. Therefore, Uzbekistan reconsidered its transport strategy and implemented several important reforms. Firstly, the country created the Ministry of Transport by the Decree of the President dated February 1, 2019. The Ministry is a government body for the development and implementation of a unified state policy in the development of road, rail, air, river transport, metro, and road facilities. Secondly, Uzbekistan develops new transport and transit corridors and a network of logistics centers as part of the implementation of the "Comprehensive program for improving transport infrastructure and diversifying foreign trade routes for the transportation of goods for 2018-2022". Finally, the country developed a draft "Strategy for the development of the transport

**UZBEKISTAN
RECONSIDERED
ITS TRANSPORT
STRATEGY AND
IMPLEMENTED
SEVERAL IMPORTANT
REFORMS**

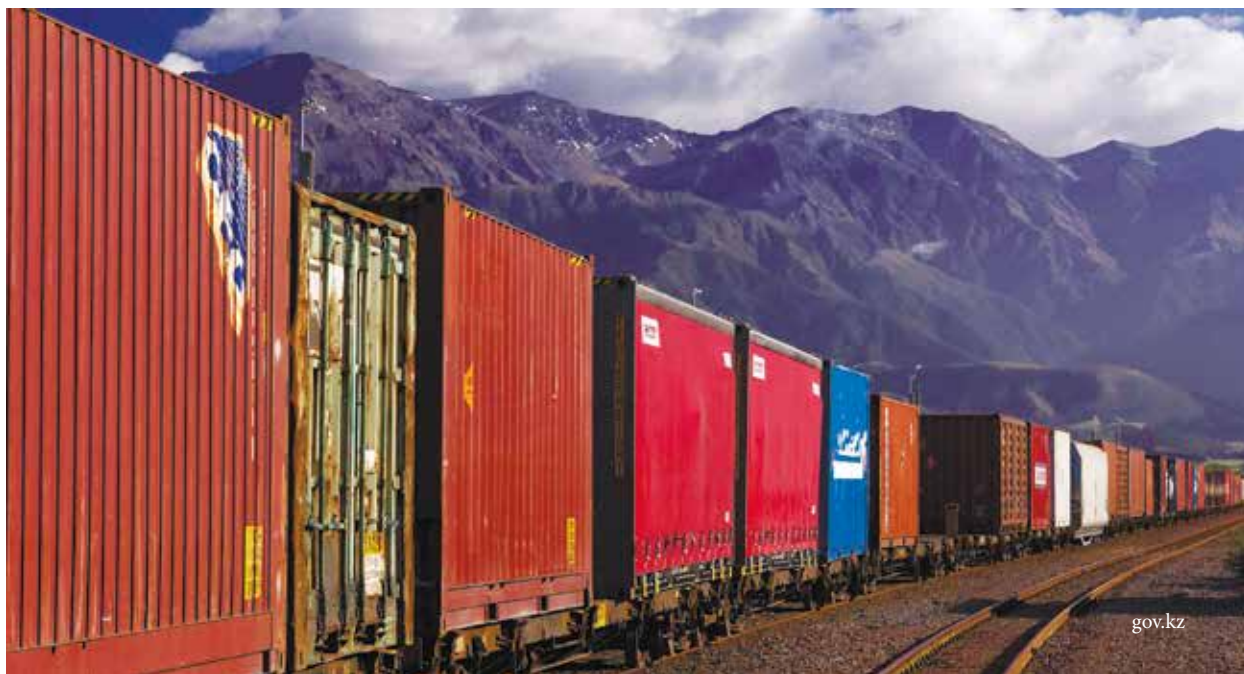
**УЗБЕКИСТАН
ПЕРЕСМОТРЕЛ СВОЮ
ТРАНСПОРТНУЮ
СТРАТЕГИЮ И
РЕАЛИЗОВАЛ
НЕСКОЛЬКО
ВАЖНЫХ РЕФОРМ**

и Казахстан (10%). Остальные важные партнеры по импорту включают Южную Корею, Турцию и Германию, доли которых в 2020 году варьировались от 3% до 10%.

В 2020 году объем международных перевозок грузов Узбекистана составил 47.1 миллионов тонн, из которых 13.3 и 24.7 миллионов тонн составили экспорт и импорт, соответственно. Показатели экспорта и импорта соответственно увеличились на 17.2% и 3.1%. Объем транзитных перевозок составил 9.1 миллионов тонн, увеличившись на 15.3%. Железнодорожный и автомобильный транспорт являются двумя основными видами транспорта в торговле. Железнодорожные перевозки менее затратны на большие расстояния, в то время как автомобильный транспорт имеет преимущества для более коротких перевозок благодаря своей гибкости. В 2018 году железная дорога привлекла 66% экспортных грузов, 85% импортных грузов и 92% транзитных грузов. Хотя железная дорога остается ключевой для перевозки продаваемых товаров, доля автомобильного транспорта неуклонно росла в течение 2015–2018 годов, особенно для экспортных грузов [ЦАРЭС, 2021].

Данные торговые потоки требуют устойчивости транспортных коридоров. Поэтому Узбекистан пересмотрел свою транспортную стратегию и реализовал несколько важных реформ. Во-первых, в стране Указом Президента от 1 февраля 2019 года создано Министерство транспорта. Министерство является государственным органом по разработке и реализации единой государственной политики в области развития автомобильного,

system of the Republic of Uzbekistan until 2035", which envisages the creation of conditions for the growth of volumes and quality of passenger and freight traffic. This strategy remains a key document, which determines important directions for the future of transport and the country's international policy. It shows that Uzbekistan intends to develop its transport infrastructure and to participate almost in all regional initiatives driven by individual countries and international financial institutions [Juraev, 2021].

Over the past decade, the government of Uzbekistan has made substantial progress in improving international corridors. Its main investment priorities up to 2030 include reconstruction and construction of another 8.000 kilometre (km) of internationally important public roads and developing new international corridors. The country plans to develop north, northwest, south, southwest, and east corridors, which will allow Uzbekistan to access the markets of the Eurasian Economic Union countries, the European countries, Iran, Turkey, Afghanistan, Pakistan, India, and China [World Bank, 2020]. As China remains a top trade partner of Uzbekistan, the country's leaders want to connect to China

железнодорожного, воздушного, речного транспорта, метро и дорожных сооружений. Во-вторых, Узбекистан развивает новые транспортно-транзитные коридоры и сеть логистических центров в рамках реализации «Комплексной программы улучшения транспортной инфраструктуры и диверсификации внешнеторговых маршрутов перевозки грузов на 2018-2022 годы». Наконец, в стране разработан проект «Стратегии развития транспортной системы Республики Узбекистан до 2035 года», который предусматривает создание условий для роста объемов и качества пассажирских и грузовых перевозок. Эта стратегия остается ключевым документом, определяющим важные направления будущего транспорта и международной политики страны. Это показывает, что Узбекистан намерен развивать свою транспортную инфраструктуру и участвовать практически во всех региональных инициативах, выдвигаемых отдельными странами и международными финансовыми институтами [Джураев, 2021].

За последнее десятилетие правительство Узбекистана добилось значительного прогресса в улучшении международных

via the future China-Kyrgyzstan-Uzbekistan railroad, which will provide faster and cheaper transportation of goods. Currently, Uzbekistan is connected to China by railroad through Kazakhstan's Khorgos via Almaty. According to Uzbek officials, that route is 20% more expensive compared to the existing option via Kyrgyzstan, even though midway cargo needs to be moved by trucks [Hashimova, 2020]. Simultaneously, Uzbekistan maintained an interest in the railroad that runs through Iran and boosted efforts to complete a trans-Afghan railroad to Pakistan. The three countries signed a road map on the construction of the Mazar-i-Sharif-Kabul-Peshawar railroad that aims to connect Uzbekistan with Pakistani ports via Afghanistan, construction of which will be started in September 2021 [Hashimova, 2021].

The Transport Strategy 2035 defines the Middle Corridor as one of the key priorities of Uzbekistan. According to the Strategy, on the Central Asian section of cargo transportation between China and the European Union, the main competitor of

UZBEKISTAN PLANS TO DEVELOP NORTH, NORTHWEST, SOUTH, SOUTHWEST, SOUTH, AND EAST CORRIDORS

УЗБЕКИСТАН ПЛАНИРУЕТ РАЗВИВАТЬ СЕВЕРНЫЙ, СЕВЕРО-ЗАПАДНЫЙ, ЮЖНЫЙ, ЮГО-ЗАПАДНЫЙ И ВОСТОЧНЫЙ КОРИДОРЫ

коридоров. Его основные инвестиционные приоритеты до 2030 года включают реконструкцию и строительство еще 8000 километров дорог общего пользования международного значения и развитие новых международных коридоров. Страна планирует развивать северный, северо-западный, южный, юго-западный и восточный коридоры, что позволит Узбекистану получить доступ к рынкам стран Евразийского экономического союза, Европейских стран, Ирана, Турции, Афганистана, Пакистана, Индии и Китая [Всемирный банк, 2020].

Поскольку Китай остается главным торговым партнером Узбекистана, руководство страны хочет соединить Узбекистан с Китаем через будущую железную дорогу Китай-Кыргызстан-Узбекистан, которая обеспечит более быструю и дешевую транспортировку товаров. В настоящее время Узбекистан связан с Китаем по железной дороге через казахстанский Хоргос и через Алматы. По словам официальных лиц Узбекистана, этот маршрут на 20%

Uzbekistan is Kazakhstan. The document explains that Kazakhstan has advantages, such as common borders with China and Russia, which, in turn, borders the European Union through the Baltic Sea and Belarus. Moreover, Kazakhstan enjoys preferences connected to membership in the Eurasian Economic Union (EAEU), where a single transport and economic space is being formed. Transport control in the EAEU has been moved from the Russian-Kazakh border to the external border of Kazakhstan, which eliminates duplication of control functions and allows Kazakhstan's trucking companies to carry out all international transportation of goods through the EAEU without restrictions. Finally, there is an interest in China itself as the main cargo-forming center in the use and development of transcontinental transport communications through Kazakhstan and Russia. Therefore, Uzbekistan plans to both cooperate and compete with Kazakhstan for future transportation. It considers several corridors for cooperation with Kazakhstan. Firstly, road and rail routes "Kyrgyzstan - Uzbekistan - Kazakhstan - Russia (Belarus) - EU", and the use of the potential of the Northern Railway Corridor on the European, Russian and Kazakhstan sites. Secondly, road

дороже по сравнению с существующим вариантом через Кыргызстан, хотя промежуточные грузы необходимо перевозить грузовиками [Хашимова, 2020]. Одновременно Узбекистан сохранил интерес к железной дороге, проходящей через Иран, и активизировал усилия по завершению строительства Трансафганской железной дороги в Пакистан. Три страны подписали дорожную карту по строительству железной дороги Мазари-Шариф-Кабул-Пешавар, которая должна соединить Узбекистан с пакистанскими портами через Афганистан, строительство которой начнется в сентябре 2021 года [Хашимова, 2021].

Транспортная стратегия до 2035 определяет Срединный коридор как один из ключевых приоритетов Узбекистана. Согласно Стратегии, на центральноазиатском участке грузоперевозок между Китаем и Европейским Союзом основным конкурентом Узбекистана является Казахстан. В документе поясняется, что у Казахстана есть преимущества, такие как общие границы с Китаем и Россией, которая, в свою очередь, граничит с Европейским Союзом через Балтийское море и Беларусь. Кроме того, Казахстан пользуется префе-

and rail routes "Kyrgyzstan - Uzbekistan - Kazakhstan - Caspian Sea - Azerbaijan - Georgia - Black Sea region or Georgia - Turkey - EU". This route coincides with the routes within the Transport Corridor Europe Caucasus Asia (TRACECA) corridor.

Uzbekistan also forecasts a competition with Kazakhstan on the following corridors. Firstly, road and rail corridors "Kyrgyzstan - Uzbekistan - Turkmenistan - Caspian Sea - Azerbaijan - Georgia - Black Sea region or Georgia - Turkey - EU" (TRACECA corridor). Secondly, road and rail corridors "Kyrgyzstan - Uzbekistan - Turkmenistan - Iran - Turkey - EU" [Ministry of Transport of the Republic of Uzbekistan, 2019].

There are several important risks for Uzbekistan to achieve the approved tasks, including poor logistics services and high transport costs. In the 2018 International Logistics Performance Index, Uzbekistan ranked 99th out of 160 countries, which significantly increased trade costs. Moreover, farmers and small and medium enterprises face transport costs of

ренциями, связанными с членством в Евразийском экономическом союзе (ЕАЭС), где формируется единое транспортно-экономическое пространство. Транспортный контроль в ЕАЭС перенесен с российско-казахстанской границы на внешнюю границу Казахстана, что исключает дублирование контрольных функций и позволяет казахстанским автотранспортным компаниям без ограничений осуществлять все международные перевозки грузов через ЕАЭС. Наконец, есть интерес к самому Китаю как к главному грузообразующему центру в использовании и развитии трансконтинентальных транспортных коммуникаций через Казахстан и Россию. Таким образом, Узбекистан планирует как сотрудничать, так и конкурировать с Казахстаном за будущие перевозки. Рассматривается несколько коридоров сотрудничества с Казахстаном. Во-первых, автомобильные и железнодорожные маршруты «Кыргызстан - Узбекистан - Казахстан - Россия (Беларусь) - ЕС», а также использование потенциала Северного железнодорожного коридора на площадках Европы, России и

up to 200% of production costs. The Uzbek trucking industry is not competitive in the international market due to its limited and aging fleet. As a result, foreign road carriers carry about 82% of imported and exported goods. Uzbekistan is a signatory to many international conventions and agreements on transport facilitation. It has bilateral road transport agreements with 30 countries. However, some key conventions, though ratified, have been completely ignored [World Bank, 2020].

Therefore, given the importance of the international corridors, Uzbekistan strengthens its positions using transport agreements through regional platforms such as the Commonwealth of Independent States (CIS) and the Shanghai Cooperation Organization (SCO). In 2020, Uzbekistan, as the chairman of the CIS, initiated the adoption of several strategic documents in the transport sector. In particular, the organization adopted the decision of the Council of the CIS Heads of Governments "On priority areas of cooperation of the CIS member states in the transport sector for the period up to 2030". Another important document was the action plan for the implementation of the Strategy for ensuring transport security in the territories of

Казахстана. Во-вторых, автомобильные и железнодорожные маршруты «Кыргызстан - Узбекистан - Казахстан - Каспийское море - Азербайджан - Грузия - Причерноморье или Грузия - Турция - ЕС». Этот маршрут совпадает с маршрутами транспортного коридора Европа-Кавказ-Азия (TRACECA).

Узбекистан также прогнозирует конкуренцию с Казахстаном на следующих коридорах. Во-первых, автомобильные и железнодорожные коридоры «Кыргызстан - Узбекистан - Туркменистан - Каспийское море - Азербайджан - Грузия - Черноморский регион или Грузия - Турция - ЕС» (коридор TRACECA). Во-вторых, автомобильные и железнодорожные коридоры «Кыргызстан - Узбекистан - Туркменистан - Иран - Турция - ЕС» [Министерство транспорта Республики Узбекистан, 2019].

Для Узбекистана существует несколько важных рисков, связанных с выполнением утвержденных задач, включая низкий уровень логистических услуг и высокие транспортные расходы. В рейтинге эффективности международной логистики

the CIS member states when carrying out transportation in international traffic for the period of 2020-2025 [Juraev, 2021].

Therefore, to improve its competitiveness, Uzbekistan should focus on the following transport-related issues. Firstly, the country should increase investments in rail and road infrastructure to reduce trade costs. These investments may bring significant benefits to the country's producers. For instance, according to estimates, infrastructure provision has a significant impact on regional economic performance. In particular, the Tashguzar-Boysun-Kumkurgon railway line in Uzbekistan encouraged an increase of around 2% in the regional gross domestic product growth rate in affected regions. Industry value-added and services value-added approximately increased by 5% and 7%, respectively, while growth in agricultural output amounted to 1% [Yoshino and Abidhadjajev, 2015]. Secondly, Uzbekistan should strengthen international transport cooperation and coordination of transport strategies. Thirdly, it is important to continue economic reforms with a focus on industrialization and development of agricultural sectors with the involvement of the private sector. These reforms should also include support to transport companies to solve the problem of a limited and aging fleet. Therefore, to increase the competitiveness of Uzbekistan, it is important to complement the country's transport strategy with comprehensive economic reforms and international cooperation.

References:

1. CAREC (2021). Railway Sector Assessment for Uzbekistan. Retrieved from https://www.carecprogram.org/uploads/2020-CAREC-Railway-Assessment_UZB_4th_2021-5-20_WEB.pdf. Accessed on 12.07.2021.

GIVEN THE IMPORTANCE OF THE INTERNATIONAL CORRIDORS, UZBEKISTAN STRENGTHENS ITS POSITIONS USING TRANSPORT AGREEMENTS THROUGH THE REGIONAL PLATFORMS SUCH AS THE CIS AND THE SCO

ПРИЗНАВАЯ ВАЖНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ КОРИДОРОВ, УЗБЕКИСТАН УКРЕПЛЯЕТ СВОИ ПОЗИЦИИ, ИСПОЛЬЗУЯ ТРАНСПОРТНЫЕ СОГЛАШЕНИЯ ЧЕРЕЗ РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПЛАТФОРМЫ, ТАКИЕ КАК СНГ И ШОС

за 2018 год Узбекистан занял 99-е место из 160 стран, что значительно увеличивает торговые издержки. Кроме того, фермеры и малые и средние предприятия несут транспортные расходы до 200% от производственных затрат. Узбекская автотранспортная отрасль неконкурентоспособна на международном рынке из-за ее ограниченного и стареющего парка. В результате иностранные автомобильные перевозчики перевозят около 82% импортируемых и экспортируемых товаров. Узбекистан подписал многие международные конвенции и соглашения по облегчению перевозок. Он имеет двусторонние соглашения об автомобильных перевозках с 30 странами. Однако некоторые ратифицированные ключевые конвенции были проигнорированы [Всемирный банк, 2020].

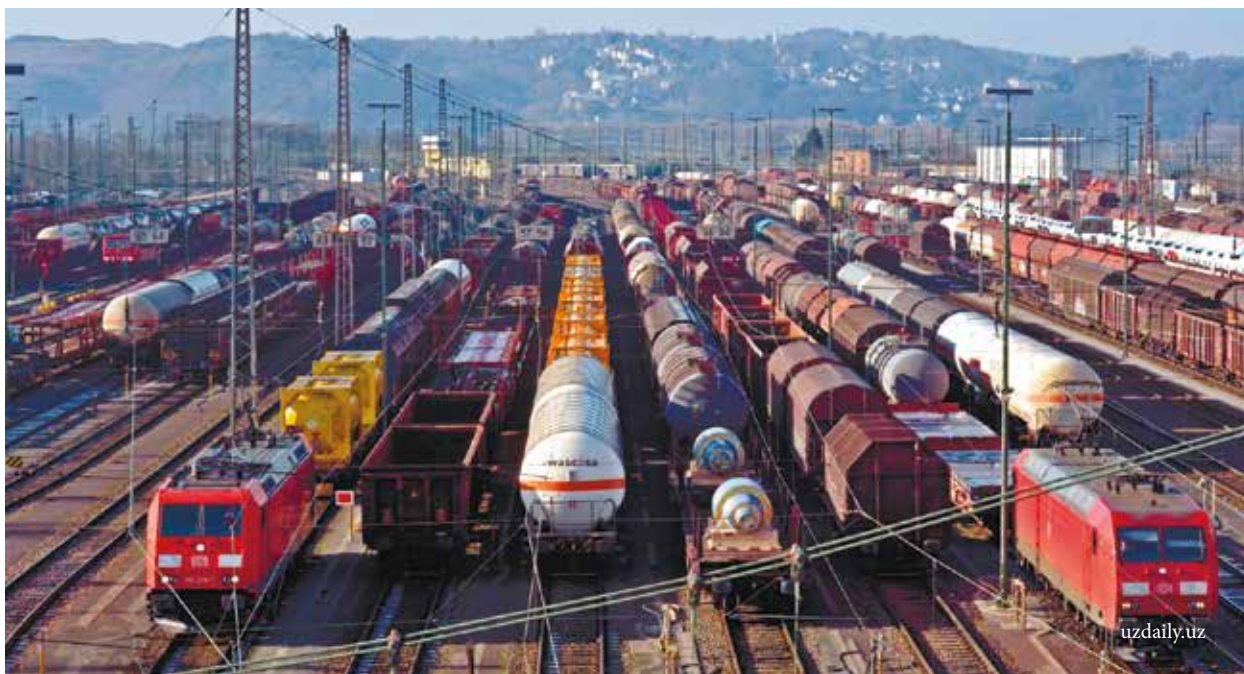
Поэтому, учитывая важность международных коридоров, Узбекистан укрепляет свои позиции, используя транспортные соглашения через региональные платформы, такие как Содружество Независимых Государств (СНГ) и Шанхайская организация сотрудничества (ШОС). В 2020 году Узбекистан как председатель СНГ инициировал принятие ряда стратегических документов в транспортной сфере. В частности, организацией принято решение Совета глав правительств СНГ «О приоритетных направлениях сотрудничества государств-участников СНГ в сфере транспорта на период до 2030 года». Еще одним важным документом стал План мероприятий по реализации Стратегии обеспечения транспортной безопасности на территориях государств-участников СНГ при осуществлении перевозок в международном сообщении на период 2020-2025 годов

2. Hashimova, Umida (2020). The China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Transport Corridor Stretches Further Into China. Retrieved from <https://the-diplomat.com/2020/06/the-china-kyrgyzstan-uzbekistan-transport-corridor-stretches-further-into-china/>. Accessed on 20.07.2021.
3. Hashimova, Umida (2021). Uzbekistan Pushing to Realize the Trans-Afghan Railroad. Retrieved from <https://thedi diplomat.com/2021/04/uzbekistan-pushing-to-realize-the-trans-afghan-railroad/>. Accessed on 20.07.2021.
4. International Trade Centre (2021). Uzbekistan's profile. Retrieved from https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c860%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1. Accessed on 20.05.2021.
5. Juraev, Farrukh (2021). Key priorities of Uzbekistan for the comprehensive development of transport corridors in Central Asia. Retrieved from <http://isrs.uz/en/maqolalar/klucevye-prioritety-uzbekistana-po-vsestoronnemu-razvitiu-transportnyh-koridorov-v-centralnoj-azii>. Accessed on 12.07.2021.
6. Ministry of Transport of the Republic of Uzbekistan (2019). On approval of the Strategy for the development of the transport system of the Republic of Uzbekistan until 2035. Retrieved from <https://regulation.gov.uz/uz/d/3867>. Accessed on 12.07.2021.
7. World Bank (2020). Uzbekistan. Building Blocks for Integrated Transport and Logistics Development. Policy Paper. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34160/Uzbekistan-Building-Blocks-for-Integrated-Transport-and-Logistics-Development-Policy-Paper.pdf?sequence=4&isAllowed=y>. Accessed on 22.07.2021.
8. Yoshino, Naoyuki, and Umid Abidhadjaev (2015). An

[Джураев, 2021].

Поэтому для повышения своей конкурентоспособности Узбекистану следует сосредоточить внимание на следующих вопросах, связанных с транспортом. Во-первых, страна должна увеличить инвестиции в железнодорожную и автомобильную инфраструктуру, чтобы снизить торговые издержки. Эти вложения могут принести значительную выгоду производителям страны. Например, согласно оценкам, развитие инфраструктуры оказывает значительное влияние на экономические показатели регионов. В частности, железнодорожная линия Ташгузар – Бойсун – Кумкургон в Узбекистане способствовала увеличению темпов роста регионального валового внутреннего продукта в задействованных регионах примерно на 2%. Добавленная стоимость в промышленности и добавленная стоимость услуг увеличились примерно на 5% и 7%, соответственно, а рост производства сельскохозяйственной продукции составил 1% [Ёсино и Абидхаджаев, 2015]. Во-вторых, Узбекистану следует укреплять международное транспортное сотрудничество и координацию транспортных стратегий.

Impact Evaluation of Investment in Infrastructure: The Case of the Railway Connection in Uzbekistan. Retrieved from <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/175724/adb-wp548.pdf>. Accessed on 12.07.2021.

В-третьих, важно продолжить экономические реформы с упором на индустриализацию и развитие сельскохозяйственных секторов с привлечением частного сектора. Эти реформы также должны включать поддержку транспортных компаний в решении проблемы ограниченного и стареющего парка. Поэтому для повышения конкурентоспособности Узбекистану важно дополнить транспортную стратегию страны комплексными экономическими реформами и международным сотрудничеством.

Источники:

1. Всемирный банк (2020). Узбекистан. Строительные блоки для комплексного развития транспорта и логистики. Программный документ. Доступно по адресу: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34160/Uzbekistan-Building-Blocks-for-Integrated-Transport-and-Logistics-Development-Policy-Paper.pdf?sequence=4&isAllowed=y>. Дата обращения: 22.07.2021.
2. Джураев, Фаррух (2021). Ключевые приоритеты Узбекистана для комплексного развития транспортных коридоров в Центральной Азии.

Доступно по адресу: <http://isrs.uz/en/maqolalar/klucevyie-prioritety-uzbekistana-po-vsestonnemu-razvitiu-transportnyh-koridorov-v-centralnoj-azii>. Дата обращения: 12.07.2021.

3. Ёсино, Наоюки и Умид Абидхаджаев (2015). Оценка воздействия инвестиций в инфраструктуру: пример железнодорожного сообщения в Узбекистане. Доступно по адресу: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/175724/adb-wp548.pdf>. Дата обращения: 12.07.2021.
4. Министерство транспорта Республики Узбекистан (2019). Об утверждении Стратегии развития транспортной системы Республики Узбекистан до 2035 года. Доступно по адресу: <https://regulation.gov.uz/uz/d/3867>. Дата обращения: 12.07.2021.
5. Хашимова, Умида (2020). Транспортный коридор Китай-Кыргызстан-Узбекистан простирается дальше в Китай. Доступно по адресу: <https://thedi diplomat.com/2020/06/the-china-kygerystan-uzbekistan-transport-corridor-stretches-f-Further-into-china/>. Дата обращения: 20.07.2021.
6. Хашимова, Умида (2021). Узбекистан добивается строительства Трансафганской железной дороги. Доступно по адресу: <https://thedi diplomat.com/2021/04/uzbekistan-pushing-to-realize-the-trans-afghan-railroad/>. Дата обращения: 20.07.2021.
7. ЦАРЭС (2021). Оценка железнодорожного сектора в Узбекистане. Доступно по адресу: https://www.carecprogram.org/uploads/2020-CAREC-Railway-Assessment_UZB_4th_2021-5-20_WEB.pdf. Дата обращения: 12.07.2021.
8. Центр международной торговли (2021). Профиль Узбекистана. Доступно по адресу: https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c860%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1. Дата обращения: 20.05.2021.

HİNT-PASİFİK'TE ÇİN-TAYVAN İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİ

ÖMİRBЕК HANAYI

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
UZMAN ARAŞTIRMACISI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР

ҮНДІ-ТЫНЫҚ МҰХИТЫ
АЙМАҒЫНДА ҚЫТАЙ-ТАЙВАН
ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ
БОЛАШАҒЫ

Хızла деғишен гүнүмүз дүниасында яшанан son күресел ve бөлgesel дүзейдеки jeopolitik ve jeostrategjik gelişmelerle beraber, Hint-Pasifik бөлgesindeki süregelen bazı sorunlar daha belirgin hale gelmektedir. Bu bağlamda Hint-Pasifik'teki küçük bir ada ülkesi olan Tayvan, дүнианын ikinci büyük ekonomisi olan Çin ile bağımsızlık konusunda yaşılan anlaşmazlıkları nedeniyle, hem bölgenin en büyük sorunu, hem de күресел ve бөлgesel çaplı jeopolitik ve jeostrategjik rekabetin odak noktası olmaya devam etmektedir. Tayvan, İngiltere'nin "Economist" dergisinin Mayıs 2021 sayısında "дүнианын en tehlikeli yeri" olarak nitelendirilmiştir (Economist, 2021). Nitekim son dönemde daha fazla hissedilmeye başlayan Çin-Tayvan anlaşmazlığının büyük çaplı bir gerginliğe dönüşme olasılığı, hatta olası bir sıcak çatışmaya yol açıp-açmayacağı күресел gündemde sıkça tartışılmaktadır. Dolayısıyla, bu makalede Hint-Pasifik'te giderek artan күресел ve бөлgesel jeopolitik ve jeoekonomik mücadeleler ışığında Tayvan sorunu ve Çin-Tayvan ilişkilerinin geleceği üzerinde bir değerlendirme yapılacaktır.

Son yıllarda Çin'in Hint-Pasifik bölgesinde attığı siyasi, askeri ve ekonomik adımlar, bağımsızlık yanlısı Tayvan'ın endişelerini daha da artırmıştır. Çin

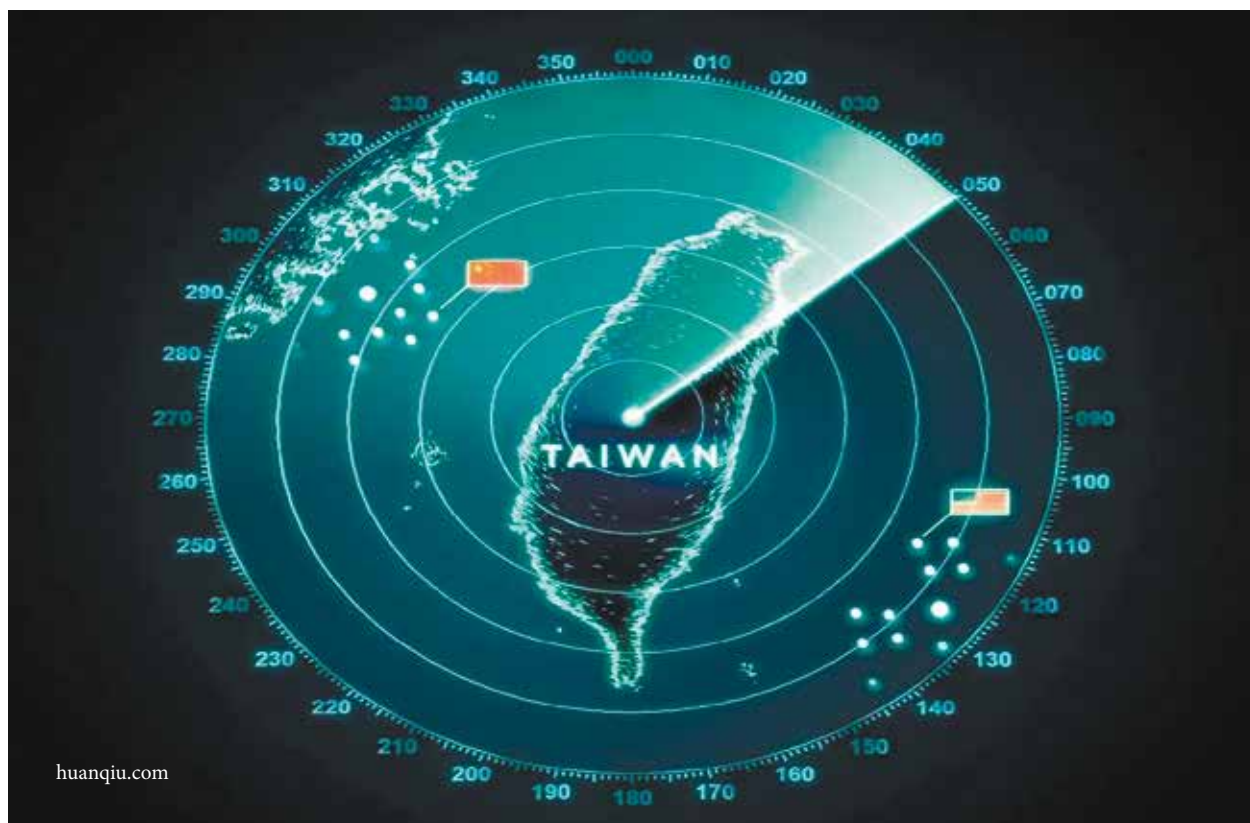

**PEKİN YÖNETİMİNİN,
GENELDE GÜNEY
ÇİN DENİZİ'NE,
ÖZELDE TAYVAN'A
YÖNELİK ASKERİ
HAREKETLİLİĞİNİ
ARTIRMASI,
TAYVAN'IN, ÇİN'İ
GİDEREK ARTAN BİR
TEHDİT OLARAK
ALGILAMASINA
YOL AÇTIĞI SÖZ
KONUSUDUR**

**ПЕКИННІН ОҢТУСТІК
ҚЫТАЙ ТЕҢІЗІНЕ,
ӘСІРЕСЕ, ТАЙВАНҒА
БАҒЫТТАЛҒАН
ӘСКЕРІ ӘРЕКЕТТЕРІН
КҮШЕЙТУІ,
ТАЙВАННЫҢ
ҚЫТАЙЫ АРТЫП
КЕЛЕ ЖАТҚАН ҚАУІП-
ҚАТЕР РЕТІНДЕ
БАҒАЛАУЫНА ТҮРТКІ
БОЛДЫ**

Бүгінгі құбылмалы әлемдегі соңғы жаһандық және аймақтық геосаяси және геостратегиялық өзгерістерге байланысты Үнді-Тынық мұхит аймағында бұрыннан жалғасып келе жатқан кейбір мәселелер тіпті де айқындала түсті. Бұл тұрғыда Үнді-Тынық мұхиты аймағындағы шағын арал елі Тайвань әлемнің екінші экономикасы Қытаймен келіспеушіліктеріне байланысты аймақтағы ең үлкен мәселе болумен қатар, жаһандық және аймақтық геосаяси және геостратегиялық бәсекелестіктің де орталығы болып келеді. Тіпті, Ұлыбританияның «Economist» журналы 2021 жылғы мамырдағы санында Тайванды «әлемдегі ең қауіпті жер» ретінде сипаттады (Economist, 2021). Шын мәнінде, жақынғы мезгілде тіптен сезіле бастаған Қытай-Тайвань қақтығысының ауқымды шиеленіске айналу ықтималдығы мен тіпті оның ықтимал қарулы қақтығысқа әкеліп соғу-соқпауы туралы бүкіл әлемде кеңінен талқыландуда. Сондықтан, бұл мақалада Үнді-Тынық мұхит аймағында арта түскен жаһандық және аймақтық геосаяси және геοэкономикалық шиеленістер тұрғысынан Тайвань мәселесі мен Қытай-Тайвань қарым-қатынасының болашағы қарастырылады.

Komünist Partisi'nin (ÇKP) 100. yıldönümü kutlamasında Çin Başkanı Şi Cinping'in Tayvan'a yönelik konuşmalarının Taipei yönetimi tarafından hoş karşılanmadığı bilinmektedir. "Tayvan sorununu çözmek ve Çin ile yeniden birleşmesini gerçekleştirmek ÇKP'nin tarihi bir görevi ve sarsılmaz bir taahhüdü" olduğunu açıklayan Şi, herhangi bir bağımsız Tayvan planının kararlılıkla ezileceğini vurgulamıştır (Xinhua 2021). Çin başkanının söz konusu açıklamasına hemen tepki gösteren Taipei yönetimi ise, "Tayvan'ın ulusal egemenlik, demokrasi ve özgürlüğü sağlam bir şekilde savunma kararlılığının değişmeyeceğini" açıklayarak, Pekin yönetimine "Tayvan halkının tercihine saygı duyma ve Tayvan üzerindeki siyasi ve askeri baskıdan vazgeçme" çağrısında bulunmuştur (MAC, 2021).

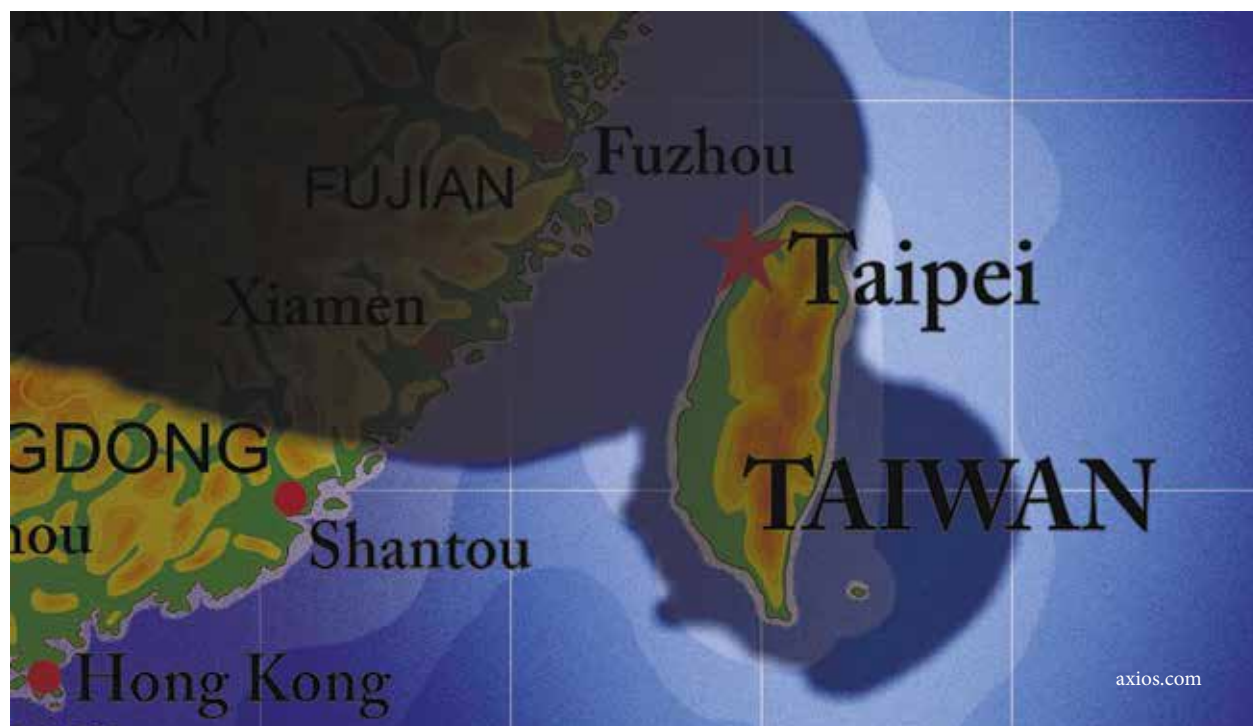
Aslında Pekin ile Taipei arasındaki böylesi ihtilafli açıklamalar, son yıllarda giderek gerginleşen Çin-Tayvan ilişkilerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar 2008-2016 yılları arasında ılımlı bir dönem yaşayan ve hatta Kasım 2015'te Singapur'da

Соңғы жылдары Қытайдың Үнді-Тынық мұхиты аймағындағы саяси, әскери және экономикалық қадамдары тәуелсіздікке талпынған Тайваньның алаңдаушылығын күшейтсе, ал Қытай Коммунистік партиясының (ҚКП) 100 жылдығын тойлау кезінде Қытай төрағасы Си Цзиньпиннің Тайвань туралы айтқандары ресми Тайбэйді тіксіндіре түсті. Си сөзінде «Тайвань мәселесін шешіп, Қытаймен қайта қосылуына қол жеткізу - ҚКП-ның тарихи міндеті және айнымас мақсаты» екенін мәлімдеп, «кез-келген кез-келген тәуелсіз Тайвань жоспары түбегейлі быт-шыт етілетінін ескертті (Синьхуа, 2021). Қытай басшысының аталмыш мәлімдемесіне бірден қарсылық білдірген ресми Тайбэй «Тайваньның ұлттық егемендігін, демократиясы мен бостандығын берік қорғауға деген шешімі өзгермейді» деп мәлімдеп, ресми Пекинді «Тайвань халқының таңдауына құрметпен қарауға және Тайванға қаратқан саяси және әскери қысымынан бас тартуға» шақырды (MAC, 2021).

Әсілінде, Пекин мен Тайбэй арасындағы

1949'dan beri devlet başkanları düzeyinde ilk kez gerçekleştirilen görüşme ile ivme kazanan Çin-Tayvan ilişkileri, 2016'dan sonra tekrar gerilemeye başlamıştır. Bir yandan, Mayıs 2016'da Tayvan'da başkanlık görevine gelen demokrat ve bağımsızlık yanlısı Tsai Ing-Wen'in, ulusal savunma ve bağımsızlığı güçlendirmeye ve Çin ile ticari-ekonomik ilişkilerini azaltmaya önem göstermesinin yanı sıra, Tayvan-ABD ilişkilerini geliştirmeye yönelik bir dış politika izlemeye başlaması, Çin-Tayvan ilişkilerinin gerilemesine neden olduğu söylenebilir. Diğer bir yandan, 2013'de Şi'nin başkanlık görevine gelmesiyle Çin'in ekonomik, siyasi ve askeri yükselişini hızlandırmaya ağırlık veren Pekin yönetiminin, genelde Güney Çin Denizi'ne, özelde Tayvan'a yönelik askeri hareketliliğini artırması, Tayvan'ın, Çin'i giderek artan bir tehdit olarak algılamasına neden olduğunu da belirtmek gerekir. Bunlara ek olarak, son yıllarda Çin'in ekonomik yükselişi ve bölgesel ve küresel etkinliğinin artmasıyla beraber, ABD ve Çin arasındaki anlaşmazlığın gün geçtikçe derinleşmesi ve iki ülke arasındaki jeopolitik ve jeoekonomik rekabetin özellikle Hint-Pasifik'te ön plana çıkmaya başlamasının da, Çin-Tayvan ilişkilerindeki gerginliği derinleştirdiği hususu aşı-

mұндай даулы мәлімдемелерді соңғы жылдары шиеленісіп бара жатқан Қытай мен Тайвань қарым-қатынасының бір көрінісі деп қарауға болады. Қалай дегенмен Қытай-Тайвань қарым-қатынасы 22008-2016 жылдар аралығында жылымық бір кезеңді бастан өткеріп, тіпті 2015 жылы қарашада Сингапурда 1949 жылдан бергі мемлекет басшылары деңгейінде алғашқы кездесудің арқасында қайта жанданғанымен, 2016 жылдан кейін қайта төмендей бастады. Бір жағынан, 2016 жылдың мамырында Тайванның билігіне келген демократ әрі тәуелсіздікті жақтаушы Цай Ин-Вэннің ұлттық қорғаныс пен тәуелсіздікті нығайтуға және Қытаймен сауда-экономикалық байланыстарды азайтуға күш салумен қатар, Тайвань-АҚШ қарым-қатынасын дамытуға бағытталған сыртқы саясатқа басымдық беруі, Қытай-Тайвань қарым-қатынасының кері кетуіне себеп болғанын айтуға болады. Енді бір жағынан, 2013 жылы Сидің билікке келуімен Қытайдың экономикалық, саяси және әскери дамуына ден қойған ресми Пекиннің Оңтүстік Қытай теңізіне, әсіресе, Тайванға бағытталған әскери әрекеттерін күшейтуі, Тайванның Қытайы артып келе

kardır.

İkinci bir dönem için seçilen Başkan Tsai yönetimi açısından bakıldığında, ada Tayvan'ın anakara Çin ile birleşmesi bir ölüm kalım meselesi olarak yorumlanabilir. Zaten, Demokratik İlerleme Partisi'nin (DDP) lideri Tsai'nin 2016 başkanlık seçiminde % 56,12 oy oranı ile, 2020 başkanlık seçiminde ise 57,3% oyla Tayvan'ın seçim tarihindeki en yüksek orandaki oyunu kazanan büyük başarısı (Gov. tw, 2016a; Gov.tw, 2020), kendisinin ve partisinin bağımsızlık yanlısı tutumu ile doğrudan bağlantılıdır. Aksine, 2008-2016 yılları arasında iki dönem başkanlık görevini yapan Çin Milliyetçi Partisi'nin (KMT) lideri Ma Ing-jieou'nun başkanlık döneminde Çin'e yakın dış politikaya ağırlık vermesi, Tayvan halkının KMT'ye desteğinin azalmasına neden olmuştur. Çin'in tek taraflı savunduğu ve "Tek Çin" ilkesi ile "Bir Devlet İki Sistem" politikasını ve ÇKP ile KMT arasında yapılan "1992 Mutabakatı"nın çoktan reddeden Tsai yönetimi, Tayvan'ı hem ekonomik olarak, hem de askeri olarak güçlendirmeye büyük önem vermektedir (MAC, 2021). Ekonomik bağlamda Tsai yönetimi, ülkesinin Çin'e olan ekonomik bağımlılığını azaltmak amacıyla 2016'da özellikle Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerinin yanı sıra, Yeni Zelanda ve Avustralya ile ticari-ekonomik ve yatırım iş birliğini güçlendirmeyi hedefleyen "Yeni Güney Politikası"nın gündeme getirmiştir (Gov.tw, 2021). Dolayısıyla Haziran 2016'da Cumhurbaşkanlığı bünyesinde Yeni Güney Politikası Ofisi ve Ağustos 2018'de Tayvan-Asya Değişim Vakfı oluşturulmuştur (Gov.tw, 2016b; Tayvan-Asya Değişim Vakfı, 2021). Askeri açıdan, 2016'dan sonra Tayvan'ın askeri bütçesini devamlı artıran Tsai yönetimi, ABD ile silah alımını artırmanın yanı sıra, yerel savunma sanayini geliştirmeye de büyük çaba harcamaktadır. Örneğin,

İKİNCİ BİR DÖNEM İÇİN SEÇİLEN BAŞKAN TSAİ YÖNETİMİ AÇISINDAN BAKILDIĞINDA, ADA TAYVAN'IN ANAKARA ÇİN İLE BİRLEŞMESİ BİR ÖLÜM KALIM MESELESİ OLARAK YORUMLANABİLİR

ТАЙВАНЬ ТҰРҒЫСЫНАН, НАҚТАП АЙТҚАНДА ЕКІНШІ МЕРЗІМГЕ ҚАЙТА САЙЛАНҒАН ПРЕЗИДЕНТ ЦАЙ ТҰРҒЫСЫНАН АЛЫП ҚАРАҒАНДА, ТАЙВАНЬ АРАЛЫНЫҢ ҚҰРЛЫҚТЫҚ ҚЫТАЙМЕН БІРІГУІН ӨМІР МЕН ӨЛІМ МӘСЕЛЕСІ РЕТІНДЕ ҚАРАСТЫРУҒА БОЛАДЫ

жатқан қауіп-қатер ретінде бағалауына түрткі болды. Сондай-ақ, Қытайдың экономикалық өрлеуі және оның аймақтық және әлемдік ықпалының күшеюімен бірге соңғы жылдары АҚШ пен Қытай арасындағы қайшылықтың тереңдеуі және екі ел арасындағы геосаяси және геоэкономикалық бәсекелестіктің, әсіресе, Үнді-Тынық мұхиты аймағында айқын көріне бастауы, Қытай-Тайвань қарым-қатынасына кері әсерін тигізгенін болжауға болады.

Тайвань тұрғысынан, нақтап айтқанда екінші мерзімге қайта сайланған президент Цай тұрғысынан алып қарағанда, Тайвань аралының құрлықтық Қытаймен бірігуін өмір мен өлім мәселесі ретінде қарастыруға болады. Онсыз да, Демократиялық даму партияның (DDP) жетекшісі Цайдыі 2016 жылғы президенттік сайлауда 6,894,744 (56,12%) дауыс пен 2020 жылғы президенттік сайлауда 8,170,231 (57,3%) дауыспен Тайванның сайлау тарихындағы ең жоғары дауысқа ие болған үлкен жеңісі (Gov.tw, 2016a; Gov.tw, 2020) оның және партиясының тәуелсіздік ұстанымымен тікелей байланысты. Керісінше, 2008-2016 жылдар аралығында екі мерзім билікте болған Қытай ұлтшыл партиясының (Гоминдан) жетекшісі Ма Ин-жоу президент кезінде Қытайға жақын сыртқы саясатқа басымдық бергендіктен, Тайвань халқының Гоминдан деген қолдауы азайған болатын. Цай билігі Қытай тарапы біржақты ұсынып отырған «Бір Қытай» принципі мен «Бір ел, екі жүйе» саясатын және ҚКП мен Гоминдан арасында жасалған «1992 келісімін» жоққа шығарып, Тайванды экономикалық және әскери жағынан күшейтуге үлкен мән беруде (MAC, 2021). Экономикалық тұрғыда Цай билігі Тайванның Қытайға экономикалық тәуелділі-

2017'de başlatılan ve yaklaşık 86.8 milyar yeni Tayvan doları (yaklaşık 2.45 milyar dolar) yatırımıyla 2026'ya kadar 66'sı üretilmesi planlanan 5. Nesil Jet Motorlu Eğitim Uçağı'nın ilki, Haziran 2020'de Başkan Tsai'nin katılımıyla tanıtılmıştır (technews.tw, 2020). Bu yüzden de Tsai başkanlığındaki Taipei yönetiminin önümüzdeki dönemde de Pekin yönetiminin tehditlerine rağmen, Tayvan'ın mevcut statüsünü korumaya, hatta bağımsızlığını daha güçlü savunmaya devam edeceği tahmin edilebilir.

Çin açısından bakıldığında ise, Tayvan ile birleşme konusu, Pekin yönetimi için her şeyden önce jeopolitik ve jeostratejik bir hedeftir. Çünkü son yıllarda "Çin Rüyası" sloganı ve "Kuşak ve Yol" girişimi çerçevesinde jeopolitik ve jeostratejik adımlarını hızlandıran Pekin yönetimi, proaktif bir dış politika izlemektedir. Dolayısıyla Pekin yönetimi, son yıllarda Tayvan'a yönelik siyasi ve askeri baskısını artırarak, Taipei yönetimini "Barışçıl Birleşme" politikasını kabul etmeye zorlamaktadır. Fakat, yukarıda bahsedildiği gibi, Tayvan'da son yıllarda yaşanan siyasi, ekonomik ve askeri gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, Taipei'nin, Pekin'in "Barışçıl Birleşme" önerisini asla kabul etmeyeceğine kesin gözle bakılabilir. Ayrıca, Çin'in son yıllarda Hong

gін төмендету мақсатында 2016 жылы, әсіресе, Оңтүстік және Оңтүстік-шығыс Азия елдерімен қатар, Жаңа Зеландия мен Австралиямен сауда-экономикалық және инвестициялық ынтымақтастықты нығайтуға бағытталған «Жаңа Оңтүстік саясатын» жариялады (Gov.tw, 2021). Осыған орай, 2016 жылдың маусымында Тайваньда Президент әкімшілігінің жанынан Жаңа Оңтүстік саясаты кеңесі құрылды, ал 2018 жылдың тамызында Тайвань-Азия ынтымақтастық қоры құрылды (Gov.tw, 2016b; Тайвань-Азия ынтымақтастық қоры, 2021). Әскери тұрғыда Цай билігі 2016 жылдан бастап Тайванның әскери бюджетін ұдайы көбейтіп, отандық қорғаныс өнеркәсібін дамытуға және АҚШ-тан қару-жарақ сатып алуды көбейтуге барынша күш салуда. Мысалы, 2017 жылы іске қосылып, шамамен 86,8 миллиард жаңа Тайвань доллары (шамамен 2,45 миллиард доллар) инвестиция салу арқылы 2026 жылға дейін 66 данасын шығару жоспарлаған 5-ші буын реактивті жаттығу ұшағының алғашқысы 2020 жылы маусымда президент Цайдың қатысуымен таныстырылды (technews.tw, 2020). Сондықтан, Цай басшылығындағы ресми Тайбэйдің алдағы уақытта ресми Пекиннің қауіп-қатеріне қарамастан, Тайванның қазіргі мәртебесін сақтауды, тіпті

Kong'daki protestolara yönelik басқıları ve oradaki hakimiyetini күчлендірмейі амаçлaуан Улуал Гүвенлік Тaуван тoплумунун ендішелеріні арттырмакта олуп, Пекин'ін савундуғу "Бір Devlet İкі Систем" ve "Барышыл Бірleşме" політикасіна олан гүвеніні де заыфлаттығи таһмін еділелілір. Демек кі, меукут дурумда Тaуван'ін Чін іле барышыл бірleşмесі пеку мүмкүн гөрүнмемектедір.

Кісаса өзітленен бу табло, Чін'ін Тaуван'а аскері бір салдыр гөрчелештірмесі мүмкүн мү? соруіну каршымаза чыкармактадір. Her ne kadar Пекин yönetimi, Тaуван'ін Чін тоprakларının бір parçası olduғu argümanından vazgeçmesi beklenmese de, en azından kısa vadede Тaуван'а каршы аскері гүч куullanma ihtimali düşük görünmektedir. Çünkü, Чін ve Тaуван arasında yaşanacak olası bir savaş, sadece iki ülkenin savaşı olmaktan ziyade, aynı zamanda ABD ve müttefiklerinin de katıldığı büyük bir Hint-Pasifik savaşıна dönüşme potansiyelini taşımaktadır. 1979'dan itibaren "Tek Çin" prensibini kabul etse bile Тaуван'а silah satışını devam ettiren ABD, son yıllarda Чін іле gerginliğini artmasıyla beraber, Тaуван іле ілішкелеріні daha da güçlendirmeye önem vermektedir. Özellikle Ocak 2021'de Joe Biden'ın başkanlık görevine gelmesiyle dış politikasında Hint-Pasifik bölgesine daha çok ağırlığı verdiği görülmektedir. Bu noktada ABD öncelikle Hint-Pasifik'te Чін'ін giderek artan аскері ve економік etkisini kırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Biden yönetimi, Taipei ile gerek siyasi ve ekonomik, gerekse аскері ілішкелеріні gelişirmektedir. Nitekim Hint-Pasifik'teki mevcut jeopolitik ve jeoekonomik durum Чін'ін Тaуван'а saldırmasına müsaade etmeyebilir. Son yıllarda Hint-Pasifik bölgesinde Чін'e karşı ABD, Avustralya, Japonya ve Hindistan arasında "Özgür ve Serbest Hint-Pasifik" girişimiyle ku-

**ЧІН VE TAYVAN
ARASINDA
YAŞANACAK OLASI
BİR SAVAŞ, SADECE
İKİ ÜLKENİN
SAVAŞI OLMAKTAN
ZİYADE, AYNI
ZAMANDA ABD VE
MÜTTEFLERİNİN
DE KATILDIĞI
BÜYÜK BİR HİNT-
PASİFİK SAVAŞINA
DÖNÜŞME
OLASILIĞINI
TAŞIMAKTADIR**

**ТАЙВАНДЫ ӨЗІНІҢ
ТЕРРИТОРИЯСЫ
РЕТІНДЕ КӨРҮДЕН
ЕШҚАШАН БАС
ТАРТПАЙТЫН
ПЕКИН МЕН
ҚЫТАЙДЫҢ БІР
БӨЛІГІ БОЛУДЫ
ЕШҚАШАН
ҚАБЫЛДАМАЙТЫН
ТАЙБЭЙ
ҚАЗІРДІҢ ӨЗІНДЕ
ТЫҒЫРЫҚҚА
ТІРЕЛІП ОТЫР**

өз тәуелсіздігін қорғауды одан әрі жалғастыратынын болжауға болады. Қытай тұрғысынан алғанда, Тайванмен бірігу мәселесі ресми Пекин үшін ең алдымен геосаяси және геостратегиялық мақсат болып табылады. Өйткені соңғы жылдары «Қытай арманы» ұраны мен «Белдеу және жол» бастамасы аясында өзінің геосаяси және геостратегиялық қадамдарын жеделдеткен ресми Пекин белсенді сыртқы саясат ұстануда. Сондықтан ресми Пекин соңғы жылдары Тайванға қаратқан саяси және әскери қысымын күшейтіп, ресми Тайбэйді «Бейбіт бірігу» саясатын қабылдауға зорлауда. Алайда, жоғарыда айтылғандай, соңғы жылдардағы Тайваньдағы саяси, экономикалық және әскери өзгерістерді ескергенде, ресми Тайбэй ресми Пекиннің «Бейбіт бірігу» ұсынысын ешқашан қабылдамайды деуге болады. Сонымен қатар, Қытайдың соңғы жылдары Гонконгтағы наразылық акцияларын бастыруы және ондағы үстемдігін күшейтуге бағытталған «Ұлттық қауіпсіздік туралы заң» қабылдауы демократиялық Тайвань қоғамының алаңдаушылығын туғызып, ресми Пекиннің «Бір ел, екі жүйе» және «Бейбіт бірігу» саясатына деген сенімсіздікті де күшейте түскенін айтуға болады. Сонымен, қазіргі жағдайда Тайванның Қытаймен «бейбіт бірігуі» екіталай.

Ендеше, Қытайдың Тайванға әскери шабуыл жасауы мүмкін бе? сұрақ пайда болады. Қалай болмасын ресми Пекин Тайванды Қытайдың бір бөлігі деп қарайтын уәжінен бас тартпаса да, ең болмағанда қысқа мерзімде Тайванға қарсы әскери күш қолданбауы мүмкін. Қытай мен Тайвань арасындағы ықтимал соғыс тек екі ел арасындағы соғыс емес, АҚШ пен оның одақтастары да қатысатын

рулан иттифака Германия ve Fransa da katılmışken, söz konusu girişim Biden yönetimi tarafından daha fazla benimsenmektedir. Eğer, Çin, Tayvan'a saldırırsa, sadece ABD ve müttefikleri değil, aynı zamanda Güney Çin Denizi ve Doğu Çin Denizi'ndeki adalar üzerinde Çin ile uzun yıllardır egemenlik tartışmalarında bulunan diğer bölge ülkelerinin de Tayvan'ı destekleyeceği beklenebilir.

Özet olarak, Çin ve Tayvan arasında yaşanan gerginliğin değişilen söz konusu sorunlarla önümüzdeki süreçte de devam etmesi pek muhtemel görünmektedir. 1949'dan bu yana devam eden egemenlik anlaşmazlığı nedeniyle birçok defa savaşın eşiğine gelen Çin ve Tayvan'ın, mevcut durumda kısa vadede iki tarafa da uygun bir çözüm bulmaları pek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple, Tayvan'ı kendi toprağı olarak görmekten asla vazgeçmeyen Pekin ile, Çin'in bir parçası olmayı hiçbir zaman kabul etmeyen Taipei'in şimdilik bir çıkmazın içinde bulundukları söylenebilir.

Kaynaklar:

1. Ekonomist (2021). Dünyanın En Tehlikeli Yeri. Alınan yer: <https://www.economist.com/leaders/2021/05/01/the-most-dangerous-place-on-earth>. Erişim tarihi: 21.07.2021.
2. Gov.tw (2016a). 14. Cumhurbaşkanı (Başkan Yardımcısı) Seçiminde Adayların Aldığı Oy Sayısı. Alınan yer: <https://db.cec.gov.tw/histQuery.jsp?voteCode=-20160101P1A1&qryType=ctks>. Erişim tarihi: 22.07.2021.
3. Gov.tw (2020). 15. Cumhurbaşkanı (Başkan Yardımcısı) Seçiminde Adayların Aldığı Oy Sayısı. Alınan yer: <https://db.cec.gov.tw/histQuery.jsp?voteCode=-20200101P1A1&qryType=ctks>. Erişim tarihi: 22.07.2021.
4. Gov.tw (2021). Yeni Güney Politikası. Alınan yer: <https://www.ey.gov.tw/achievement/4FA9200AE4958785>. Erişim tarihi: 22.07.2021.
5. Gov.tw (2016b). Cumhurbaşkanı, Yeni Güney Politikası Ofisi'nin Görev ve Yapısını Onayladı. Alınan yer: <https://www.president.gov.tw/NEWS/20507>. Erişim tarihi: 22.07.2021.

**TAYVAN'I KENDİ
TOPRAĞI OLARAK
GÖRMekten ASLA
VAZGEÇMEYEN
PEKİN İLE, ÇİN'İN
BİR PARÇASI
OLMAYI HİÇBİR
KABUL ETMEYEN
TAİPEİ, ŞİMDİLİK
BİR ÇIKMAZIN
İÇİNDEDİR**

**ҚЫТАЙ МЕН
ТАЙВАНЬ
АРАСЫНДАҒЫ
ЫҚТИМАЛ
СОҒЫС ТЕК ЕКИ
ЕЛ АРАСЫНДАҒЫ
СОҒЫС ЕМЕС,
АҚШ ПЕН ОНЫҢ
ОДАҚТАСТАРЫ ДА
ҚАТЫСАТЫН ҮНДІ-
ТЫНЫҚ МҰХИТЫ
АЙМАҒЫНДАҒЫ
ҮЛКЕН СОҒЫСҚА
АЙНАЛУЫ
ЫҚТИМАЛ**

Үнді-Тынық мұхиты аймағындағы үлкен соғысқа айналуы ықтимал. 1979 жылдан бері «Бір Қытай» принципін қабылдағанымен, Тайванға әлі күнге дейін қару-жарақ сатуды жалғастырып келе жатқан АҚШ соңғы жылдары Қытаймен арадағы шиеленістің артуымен бірлікте Тайванмен қарым-қатынасын одан сайын нығайта түсуде. Әсіресе, 2021 жылы қаңтарда президенттікке кіріскен Жо Байденнің сыртқы саясатында Үнді-Тынық мұхиты аймағына үлкен мән бергені байқалады. Бұл тұрғыда АҚШ бірінші кезекте Үнді-Тынық мұхиты аймағында Қытайдың әскери және экономикалық ықпалының күшеюіне жол бермеуге тырысуда. Сөйтіп, Байден билігі Тайбэймен саяси, экономикалық және әскери қарым-қатынастарын дамытуда. Шын мәнінде, Үнді-Тынық мұхитындағы қазіргі геосаяси және геоэкономикалық жағдай Қытайдың Тайванға шабуыл жасауына жол бермеуі мүмкін. Соңғы жылдары Үнді-Тынық мұхиты аймағында Қытайға қарсы АҚШ, Австралия, Жапония және Үндістан арасында «Егемен және еркін Үнді-Тынық мұхиты» бастамасымен құрылған одаққа Германия мен Франция да қосылған кезде бұл бастаманы Байден билігі одан әрі қолдап шықты. Егер, Қытай Тайванға шабуыл жасайтын болса, АҚШ пен одақтастары ғана емес, Оңтүстік Қытай теңізі мен Шығыс Қытай теңізіндегі аралдарға байланысты Қытаймен көптеген жылдар бойы тартысып келген басқа аймақ елдер де Тайванды қолдайтын болады.

Түйіндеп келгенде, Қытай мен Тайвань арасындағы шиеленістің алдағы уақытта да осындай талас-тартыспен жалғасуы әбден мүмкін. 1949 жылдан бері жалғасып келе жатқан егемендік дауының салдарынан бірнеше рет соғы-

6. MAC (2021). Tayvan Hükümeti Ulusal Egemenliği Koruma Konusunda Kararlı Duruyor. Alınan yer: https://www.mac.gov.tw/en/News_Content.aspx?n=A-921DFB2651FF92F&sms=37838322A6DA5E79&s=4B471C53EEC8FA24. Erişim tarihi: 21. 07.2021.
7. Tayvan-Asya Değişim Vakfı (2021). Tayvan-Asya Değişim Vakfı Hakkında. Alınan yer: <https://www.taef.org/about>. Erişim tarihi: 22.07.2021.
8. Technews.tw (2020). Yerli Üretim Yüksek Teknoloji Eğitim Uçağı Resmi Olarak Tanıtıldı. Alınan yer: <https://technews.tw/2019/09/24/aidc-crew-trainer/>. Erişim tarihi: 22.07.2021.
9. Xinhua (2021). Şi Cinqing'in ÇKP'nin 100. Yıldönümü Kutlamasındaki Konuşması. Alınan yer: http://www.xinhuanet.com/english/special/2021-07/01/c_1310038244.htm. Erişim tarihi: 21.07.2021.

суға шақ қалған Қытай мен Тайваньның қазіргі жағдайда екі жаққа да тиімді шешім таба қоюы екіталай. Тайванды өзінің территориясы ретінде көруден ешқашан бас тартпайтын Пекин мен Қытайдың бір бөлігі болуды ешқашан қабылдамайтын Тайбэй қазірдің өзінде тығырыққа тіреліп отыр.

Дереккөз:

1. Экономист (2021). Әлемдегі ең қатерлі жер. Сілтеме: <https://www.economist.com/leaders/2021/05/01/the-most-dangerous-place-on-earth>. Қаралған уақыты: 21.07.2021.

2. Gov.tw (2016a). 14-ші президент (вице-президент) сайлауында кандидаттар алған дауыстар саны. Сілтеме: <https://db.cec.gov.tw/histQuery.jsp?voteCode=20160101P1A1&qryType=ctks>. Қаралған уақыты: 22.07.2021.
3. Gov.tw (2020). 151-ші президент (вице-президент) сайлауында кандидаттар алған дауыстар саны. Сілтеме: <https://db.cec.gov.tw/histQuery.jsp?voteCode=20200101P1A1&qryType=ctks>. Қаралған уақыты: 22.07.2021.
4. Gov.tw (2021). Жаңа Оңтүстік саясаты. Сілтеме: <https://www.ey.gov.tw/achievement/4FA9200AE4958785>. Қаралған уақыты: 22.07.2021.
5. Gov.tw (2016b). Президент Жаңа Оңтүстік саясаты кеңсесінің міндеті мен құрылымын бекітті. Сілтеме: <https://www.president.gov.tw/NEWS/20507>. Қаралған уақыты: 22.07.2021.
6. MAC (2021). Тайван үкіметі ұлттық егемендікті қорғауға берік болады. Сілтеме: https://www.mac.gov.tw/en/News_Content.aspx?n=A921DFB2651FF92F&sms=37838322A6DA5E79&s=4B471C53EEC8FA24. Қаралған уақыты: 21.07.2021.
7. Тайвань-Азия ынтымақтастық қоры (2021). Тайвань-Азия ынтымақтастық қоры туралы. Сілтеме: <https://www.taef.org/about>. Қаралған уақыты: 22.07.2021.
8. Technews.tw (2020). Отандық реактивті жаттығу ұшағы ресми түрде таныстырылды. Сілтеме: <https://technews.tw/2019/09/24/aidc-crew-trainer/>. Қаралған уақыты: 22.07.2021.
9. Синьхуа (2021). Си Цзиньпиннің ҚКП-ның 100 жылдығында сөйлеген сөзі. Сілтеме: http://www.xinhuanet.com/english/special/2021-07/01/c_1310038244.htm. Қаралған уақыты: 21.07.2021.

EXTERNAL VOTING PATTERNS IN NEW POST-COMMUNIST DEMOCRACIES

KANAT MAKHANOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ОСОБЕННОСТИ ГОЛОСОВАНИЯ ИЗ-ЗА ГРАНИЦЫ В НОВЫХ ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКИХ ДЕМОКРАТИЯХ

The Party of the current president the Party of Action and Solidarity (Partidul Acțiune și Solidaritate) (PAS) won majority of the seats with 52.80% in the unicameral Parliament of Moldova as a result of early elections held on July 11, 2021. With this result the PAS, which is known to be as a liberal pro-European party, have defeated Russia-oriented and Euro-sceptic political forces represented by the Electoral Bloc of Communists and Socialists (BECS), which have received 27.17% of the votes [Alegeri.md, 2021]. The pro-European agenda of the current president Maia Sandu and the main pro-European party holding the majority in the legislative now opens prospects for reforms and political realignment of Moldova with its western partners.

Although this was a normal early parliamentary election in Moldova, it was quite unusual in some aspects. Firstly, the number of votes cast from abroad were exceptionally high in the election. Some 18.23% of the total vote cast or 262,103 votes counted during the election came from abroad [Electoral Commission of Moldova, 2020a]. Therefore, the role of external votes from citizens living in other coun-

WE CAN SAY THAT THE PARLIAMENTARY ELECTION IN MOLDOVA HAS REVEALED THE ELECTORAL SIGNIFICANCE OF NON-RESIDENT VOTERS IN SMALL POST-COMMUNIST DEMOCRACIES

ЧТО ВЫБОРЫ В ПАРЛАМЕНТ В МОЛДОВЕ ВЫЯВИЛИ ЭЛЕКТОРАЛЬНУЮ ЗНАЧИМОСТЬ ГОЛОСОВ ИЗБИРАТЕЛЕЙ-НЕРЕЗИДЕНТОВ В МАЛЫХ ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКИХ ДЕМОКРАТИЯХ

Партия действующего президента Партия действия и солидарности (Partidul Acțiune și Solidaritate) (ПДС) получила большинство мест с 52,80% голосов в однопалатном парламенте Молдовы в результате досрочных выборов, состоявшихся 11 июля 2021 года. В результате PAS, известная как либеральная проевропейская партия, одержала победу над евроскептическими и ориентированными на Россию политическими силами, представленными главным образом Избирательным блоком коммунистов и социалистов (BECS), которые получили всего 27,17% голосов [Alegeri.md, 2021]. Проевропейская повестка дня нынешнего президента Майи Санду и основной проевропейской партии, обладающей большинством в законодательстве, теперь открывает перспективы для реформ и политического сближения Молдовы с ее западными партнерами.

Хотя это были обычные досрочные парламентские выборы в Молдове, в некоторых аспектах они были довольно необычными. Во-первых, количество голосов, поданных из-за границы, на выборах было ис-

tries, primarily in Europe, has been quite significant in determining the outcome of the election. Secondly, there has been a large difference between external and internal votes in terms of the distribution of votes by political parties. Although the PAS received a majority of the votes of Moldovans both inside and outside of the country, the vote margins differed a lot between them. Thus, for instance, the PAS gained 44.08% of the votes among the resident voters of Moldova, while the BECS was still the second most popular party with 32.47% of votes inside the country. On the other hand, the popularity of the pro-European PAS was strikingly high among external voters of Moldova. The PAS has secured 86.23% of the external vote cast whereas the BECS has managed to gain only 2.47% of the overseas votes [Electoral Commission of Moldova, 2020a]. We can say that the parliamentary election in Moldova has revealed the electoral significance of non-resident voters in small post-communist democracies and it has also shown how different the vote margins might be between external and internal votes.

This kind of electoral trends are nothing new for Moldova because similar voting patterns

ключительно высоким. Около 18,23% от общего числа поданных голосов или 262 103 голоса, подсчитанных во время выборов, были получены из-за границы [Избирательная комиссия Молдовы, 2020а]. Таким образом, роль внешних голосов граждан, проживающих в других странах, в первую очередь в Европе, была весьма значительной в определении исхода выборов. Во-вторых, существует большая разница между внешним и внутренним голосованием с точки зрения распределения голосов между политическими партиями. Хотя ПДС получила большинство голосов молдаван как внутри страны, так и за ее пределами, разница в голосовании между ними сильно различалась. Так, например, ПДС набрала 44,08% голосов среди избирателей-резидентов Молдовы, в то время как BECS по-прежнему оставалась второй по популярности партий с 32,47% голосов внутри страны. Однако, популярность проевропейской ПДС была крайне высока среди зарубежных избирателей Молдовы. Например, ПДС получила 86,23% голосов за рубежом, тогда как BECS удалось набрать только 2,47% голосов внешних избирателей [Избирательная комиссия Молдовы, 2020а]. Мы можем сказать, что

have played an important role in determining the outcome of Moldova's presidential election of 2020, when extreme popularity of the President Maia Sandu among emigrant voters helped her to become president. In essence, Moldovan emigrants are gradually becoming an important element of the political life of Moldova and one of the key factors accelerating Moldova's de facto European integration. It is also interesting to note that similar electoral shifts can be partially observed in other Post-Soviet and Post-Socialist countries that have recently embarked on democratic reforms and transformation. Besides Moldova, we consider second rounds of the recent presidential elections held in

выборы в парламент в Молдове выявили электоральную значимость голосов избирателей-нерезидентов в малых посткоммунистических демократиях, а также показали, насколько могут различаться распределения голосов между голосованием внутри страны и гражданами страны за ее пределами.

В подобного рода электоральных тенденциях нет ничего нового для Молдовы, потому что схожие особенности голосования сыграли важную роль в определении исхода президентских выборов в Молдове 2020 года, когда чрезвычайная популярность президента Майи Санду среди избирате-

Table 1. Distribution of internal and external votes in presidential elections in Moldova, Ukraine, Georgia, Mongolia and Kyrgyzstan
Таблица 1. Распределение внутренних и внешних голосов на президентских выборах в Молдове, Украине, Грузии, Монголии и Кыргызстане

	Moldova Молдова	Ukraine Украина	Georgia Грузия	Mongolia Монголия	Kyrgyzstan Кыргызстан
Election year Год выборов	2020	2019	2018	2021	2021
Voter turnout Явка	55.08	62.07	56.50	59.29	39.75
Total % of votes received by the winning candidate Общий % голосов, полученных победившим кандидатом	57.72	73.22	59.52	72.02	79.84
Total % of votes received by the candidate with the second most votes Общий % голосов, полученных кандидатом, занявшим второе место по количеству голосов	42.28	40.48	40.48	21.60	6.74
Votes for the winning candidate inside the country % голосов за победившего кандидата внутри страны	50.99	73.09	59.63	67.71	79.17
External votes for the winning candidate % внешних голосов за победившего кандидата	92.94	43.78	35.76	21.10	71.43
Votes for the candidate with the second most votes inside the country % голосов за кандидата, набравшего второе место по количеству голосов внутри страны	49.01	24.28	40.37	20.32	6.69
External votes for the candidate with the second most votes % внешних голосов за кандидата, получившего второе место	7.06	54.73	64.24	73.33	16.80
% of votes from abroad Общий % голосов из-за границы	16.04	0.32	0.34	0.46	0.84
% of population living abroad % населения, проживающего за рубежом	Nearly 45%	13-16%	25-30%	Nearly 3.6%	Nearly 13%
Main country of residence of emigrant population Основные страны проживания иммигрантского населения	EU (45%) Russia Россия (26%) Ukraine Украина (13%)	EU (67%) ¹ Russia Россия (15-20%)	EU (42%) Russia Россия (22%) Turkey Турция (11%)	S. Korea Ю. Корея (16%) EU (15%)	Russia Россия (90%)

Sources: Electoral Commission of Moldova (2020), Central Electoral Commission of Ukraine (2019), Electoral Administration of Georgia (2018), General Election Committee of Mongolia (2021) and Central Commission for Elections and Referenda of Kyrgyzstan (2021).
Источник: Избирательная комиссия Молдовы (2020), Центральная избирательная комиссия Украины (2019), Избирательная администрация Грузии (2018), Генеральная избирательная комиссия Монголии (2021) и Центральная комиссия по выборам Кыргызстана (2021).

Ukraine, Georgia, Mongolia and Kyrgyzstan. The presidential elections are easier to analyze due to the small number of candidates and outcomes.

The five countries also share other similarities besides having similar historical and political backgrounds. All five are small countries in terms of the population, except for Ukraine, and all of them are regional leaders in adopting democratic practices in governance compared to their neighbors. Most importantly, all five, except for Mongolia perhaps, have significant population shares in emigration that retain their original nationality and their electoral rights in the home country. Hence, the patterns of overseas voting in these five countries is a matter of political importance that might become one of the key factors in determining the political life of these countries in the future as they continue making progress in democratization.

The most catchy feature about the elections in these newly emerging democracies is how strikingly different are the vote distribution between internal and external votes. For instance, in 2020, the current president of Mol-

лей-эмигрантов помогла ей стать президентом. По сути, молдавские эмигранты постепенно становятся важным элементом политической жизни Молдовы и одним из ключевых факторов, ускоряющих фактическую европейскую интеграцию Молдовы. Также интересно отметить, что аналогичные электоральные сдвиги частично можно наблюдать в других постсоветских и постсоциалистических странах, которые недавно приступили к демократическим реформам и преобразованиям. Помимо Молдовы, мы рассматриваем последние туры недавних президентских выборов, состоявшихся в Украине, Грузии, Монголии и Кыргызстане. Президентские выборы легче анализировать из-за небольшого количества кандидатов и простоты результатов.

У этих стран есть и другие общие черты, помимо схожего исторического и политического прошлого. Все пять стран являются небольшими по численности населения, за исключением Украины, и все они являются региональными лидерами в плане демократизации по сравнению со своими

dova was elected by receiving 57.72% of the vote cast. However, Maia Sandu would barely win the presidency in the second round of the election with a minimum margin if there were no external votes. She received 50.99% of the votes inside the country but among immigrant voters, she was extremely popular getting over 90% of the overseas vote cast. Taking into account the overwhelming support of pro-European ideas among Moldovan diaspora, the opposing political forces consisting of Eurosceptic and pro-Russian politicians attempted to restrict voting from abroad and initiated discussion whether emigrant citizens should be eligible to vote [Moldova.europalibera.org, 2020; Newsmaker.md, 2021].

A slightly different situation is observed in Ukraine, Georgia and Mongolia, where political choices of resident voters and emigrant voters in recent presidential elections were

соседями. Что наиболее важно, все пятеро, за исключением, пожалуй, Монголии, имеют значительную долю своих граждан, проживающих в других странах, которые имеют избирательные права в родной стране. Следовательно, особенности голосования из-за границы в этих пяти странах имеют политическое значение, что может стать одним из ключевых факторов, определяющих политическую жизнь этих стран в будущем по мере того, как они будут продолжать реформы по демократизации.

Одна из наиболее заметных особенностей выборов в этих новых демократиях - это то, насколько разительно отличается распределение голосов между внутренним и внешним голосованием. Например, в 2020 году действующий президент Молдовы был избран, получив 57,72% голосов. Однако Майя Санду едва ли выиграла бы президентское кресло во втором туре вы-

THE MOST CATCHY FEATURE ABOUT THE ELECTIONS IN THESE NEWLY EMERGING DEMOCRACIES IS HOW STRIKINGLY DIFFERENT ARE THE VOTE DISTRIBUTION BETWEEN INTERNAL AND EXTERNAL VOTES

ОДНА ИЗ НАИБОЛЕЕ ЗАМЕТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ВЫБОРОВ В ЭТИХ НОВЫХ ДЕМОКРАТИЯХ - ЭТО ТО, НАСКОЛЬКО РАЗИТЕЛЬНО ОТЛИЧАЕТСЯ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ГОЛОСОВ МЕЖДУ ВНУТРЕННИМ И ВНЕШНИМ ГОЛОСОВАНИЕМ

opposite. However, similar to Moldova, the percentage distribution of votes for candidates differed quite a lot between internal and external electoral casts. In Ukraine, for instance, President Volodymyr Zelensky won an undeniable and overwhelming victory by gaining over 73% of the votes and receiving the majority of the votes in almost every single region of Ukraine. On the other hand, he failed to win the majority of the electoral votes of Ukrainians living abroad, while his main rival Petro Poroshenko got 54.73% of the external votes [Central Electoral Commission of Ukraine, 2019]. The current President of Georgia Salome Zourabichvili won the election in 2018 by getting 59.52% of the votes in the second round running against her rival Grigol Vashadze, who ended up getting the remaining 40.48% of the total vote cast. Again, the distribution of votes between the two candidates in external voting happened to be near exactly the opposite. The winning candidate received only 35.76% of the external votes while the alternative candidate secured 64.24% of the overseas votes [Electoral Administration of Georgia, 2018]. The recent presidential election in Mongolia produced a similar outcome when the winning candidate, Ukhnaagiin Khurelsukh, managed to gain 72.02% of the total votes, while getting only 21.10% of the votes from abroad. At the same time, the percentage shares of the vote cast for the candidate with the second most votes, Dangaasurengiin Enkhbat, were opposite: 73.33% abroad and 20.32% at home [Election Committee of Mongolia, 2021]. However, it is very interesting to note that this regularity did not hold in the recent presidential election in Kyrgyzstan held in January 2021, when President Sadyr Japarov took the lead both among residents of Kyrgyzstan and emigrant Kyrgyz people. He received 79.17% inside the country and 71.43% among voters living abroad, leaving no chances to other 18 running candidates [Commission for Elections of Kyrgyzstan, 2021].

As we can see, voting decisions of the external voters differed a lot from those who voted inside the countries, with the exception of Kyrgyzstan for some reason. However, only

боров с минимальным отрывом, если бы не было голосов из-за рубежа. Майя Санду получила 50,99% голосов внутри страны, но среди эмигрировавших избирателей она была чрезвычайно популярна, получив более 90% голосов за рубежом. Принимая во внимание подавляющую поддержку проевропейских идей среди молдавской диаспоры, оппозиционные политические силы, состоящие из евроскептиков и пророссийских политиков, попытались ограничить голосование из-за границы и даже инициировали обсуждение вопроса о том, должны ли эмигранты иметь право голоса [Moldova.europalibera.org, 2020; Newsmaker.md, 2021].

Несколько иная ситуация наблюдается в Украине, Грузии и Монголии, где политический выбор избирателей-резидентов и избирателей-эмигрантов на недавних президентских выборах были во многом противоположными. Однако, как и в Молдове, процентное распределение голосов за кандидатов сильно различается между внутренними и внешними избирателями. В Украине, например, президент Владимир Зеленский одержал неоспоримую и подавляющую победу, набрав более 73% голосов и получив большинство голосов почти во всех регионах Украины. С другой стороны, ему не удалось набрать большинство голосов выборщиков украинцев, проживающих за рубежом, в то время как его главный соперник Петр Порошенко получил 54,73% внешних голосов [Центральная избирательная комиссия Украины, 2019]. Действующий президент Грузии Саломе Зурабишвили победила на выборах в 2018 году, набрав 59,52% голосов во втором туре, тогда как ее основной соперник Григол Вашадзе в итоге набрал остальные 40,48% от общего числа поданных голосов. Опять же, распределение голосов между двумя кандидатами при внешнем голосовании оказалось почти противоположным. Победивший кандидат (Саломе Зурабишвили) получил только 35,76% голосов за рубежом, в то время как альтернативный кандидат (Григол Вашадзе) получил 64,24% голосов заграничного грузинского электората [Избирательная

in the case of Moldova external votes were significant in determining the outcome of the presidential election. Throughout two consecutive elections held within the last year Moldova's emigrant voters have shown active involvement in the political life of their home country. 18.23% of votes coming from abroad during the last parliamentary election in Moldova is an exceptionally high share of external votes. Obviously, the primary reason for such a high percentage of external votes is the fact that nearly 45% of the population of Moldova live either permanently or most of the time abroad, primarily in countries of the EU. The vast majority of these people are labor migrants, which partially explains the exceptional political enthusiasm of Moldovan external voters during electoral processes in Moldova. There are no precise statistical data on the exact number of Moldovans living abroad, but it is believed that this figure might be as high as 45% of the total population.

However, a high number of emigrant electors actually has little to do with the number of external votes. For instance, a very significant share of the population of Ukraine and Georgia also permanently live in other countries, but the share of external votes in the electoral casts of these two countries stand nothing near compared to that of Moldova. Emigrant votes contributed less than one percent of the total vote cast in these two countries during the last presidential elections. The same is true for Kyrgyzstan, which is one of the countries that relies the most on its labor migrants. Nearly 13% of its citizens are labor migrants living abroad whose combined contribution to Kyrgyzstan's GDP generally averages 25-30% [World Bank data, 2021], and yet external votes made only 0.84% of the total vote cast during the recent presidential election in 2021.

THE INTERNAL AND EXTERNAL ELECTORS VOTED PREDOMINANTLY OPPOSITE TO EACH OTHER IN MOLDOVA, UKRAINE, GEORGIA AND MONGOLIA, WHILE IN KYRGYZSTAN THE VOTING PATTERNS WERE PRETTY SIMILAR INSIDE AND OUTSIDE THE COUNTRY

ВНУТРЕННИЕ И ВНЕШНИЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ГОЛОСОВ РАЗИТЕЛЬНО ОТЛИЧАЛИСЬ ДРУГ ОТ ДРУГА В МОЛДОВЕ, УКРАИНЕ, ГРУЗИИ И МОНГОЛИИ, В ТО ВРЕМЯ КАК В КЫРГЫЗСТАНЕ ПРОЦЕНТЫ ГОЛОСОВ ВНУТРИ СТРАНЫ И ЗА ПРЕДЕЛАМИ СТРАНЫ БЫЛИ ПРИМЕРНО СХОЖИМИ

администрация Грузии, 2018]. Недавние президентские выборы в Монголии привели к аналогичному результату, когда победившему кандидату Ухнаагийн Хурелсуху удалось набрать 72,02% от общего числа голосов, в то время как из-за границы за него проголосовало лишь 21,10%. В то же время процентные доли голосов, отданных за кандидата, занявшего второе место по количеству голосов, Дангаасурэнгийн Энхбат, были противоположными: 73,33% за рубежом и 20,32% внутри страны [Избирательный комитет Монголии, 2021]. Однако очень интересно отметить, что эта закономерность не соблюдалась на недавних президентских выборах в Кыргызстане, состоявшихся в январе 2021 года, когда нынешний президент Садыр Жапаров лидировал как среди жителей Кыргызстана, так и среди граждан-эмигрантов из Кыргызстана. Он набрал 79,17% внутри страны и 71,43% среди избирателей, проживающих за рубежом, не оставив никаких шансов другим 18 баллотирующимся кандидатам [Комиссия по выборам Кыргызстана, 2021].

Как видим, предпочтения в голосовании внешних избирателей сильно отличались от предпочтении тех, кто голосовал внутри стран, за исключением почему-то Кыргызстана. Однако только в случае Молдовы внешние голоса имели значение для определения исхода президентских выборов. На протяжении двух недавних выборов, избиратели-эмигранты из Молдовы приняли исключительно активное участие в политической жизни своей страны. 18,23% голосов, пришедших из-за границы во время последних парламентских выборов в Молдове, - это необычайно высокая доля голосов из-за рубежа. Очевидно, что основной

This mismatch between the share of population living abroad and the number of external votes lead to questions about the reasons for differences in electoral activeness of the emigrant population. Is electoral activeness determined by the political culture of emigrants learned in their home country or is it shaped by the political culture of the destination country. The EU is by far the most popular destination for labor migrants from Moldova, Ukraine and Georgia. All three countries are the members of the Eastern partnership and have similar pro-European political agenda. Moldovan diaspora population presents exceptionally high electoral activeness, while Ukrainian and Georgian emigrants appear to be largely detached from electoral events of their home country as they emigrate to other countries. Moreover, the presidential elections of Georgia in October 2018 and Ukraine in April 2019 were held before the COVID-19 pandemic, whereas that of Moldova in November 2020 was held during a heavy phase of the pandemic under conditions that were not favorable for any kind of election. Nevertheless, Moldova's diaspora have been exceptionally active in terms of the participation in the elections of 2020 and 2021.

причиной столь высокого процента внешних голосов является тот факт, что почти 45% населения Молдовы постоянно или большую часть времени проживают за границей, в основном в странах ЕС. Подавляющее большинство этих людей являются трудовыми мигрантами, что частично объясняет исключительный политический энтузиазм молдавских внешних избирателей во время избирательных процессов в Молдове. Точных статистических данных о количестве молдаван, проживающих за границей, нет, но считается, что эта цифра может достигать 45% от общей численности населения.

Однако большое количество граждан за рубежом на самом деле не сильно коррелируется с количеством внешних голосов на выборах процессах. Например, очень значительная часть населения Украины и Грузии также постоянно проживает в других странах, но доля внешних голосов на выборах в этих странах несравнимо мала по сравнению с Молдовой. Голоса граждан-эмигрантов составили менее одного процента от общего числа голосов в этих двух странах во время последних прези-

Obviously, other circumstances should also be taken into account while contrasting internal and external voting. External voting turnouts almost always tend to be less than inside the country because in general it is more costly and difficult for an average external voter to reach the nearest polling station located in consulates and embassies. Moreover, since the outbreak of the COVID-19 pandemic, voters all over the world have been facing challenges, including the fear of being infected by the virus, efforts by governments to postpone elections, switching to electronic voting or voting by mail etc. Studies from various parts of the world register a decline of voting turnout during the COVID-19 pandemic [Morris and Miller, 2021; Picchio and Santolini, 2021; Noury et al. 2021]. The decline of the voter turnout tends to be even more notable in external voting. For instance, during the Presidential elections in Mongolia held in July 2021, the government actively encouraged Mongolians liv-

THE INCREASING FLOWS OF MIGRATION FROM POST-SOCIALIST STATES TO THE WEST COULD BE SEEN AS A FORCE THAT ACCELERATES THE DEMOCRATIC TRANSFORMATIONS

УВЕЛИЧИВАЮЩИЕСЯ ПОТОКИ МИГРАЦИИ НА ЗАПАД МОЖНО РАССМАТРИВАТЬ КАК СИЛУ, УСКОРЯЮЩУЮ ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В ПОСТСОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ ГОСУДАРСТВАХ

дентских выборов. То же самое и в Кыргызстане, который является одной из стран, которая больше всего полагается на своих трудовых мигрантов в экономическом плане. Почти 13% его граждан - трудовые мигранты, проживающие за границей, чей совокупный вклад в ВВП Кыргызстана обычно составляет в среднем 25-30% [данные Всемирного банка, 2021], и тем не менее внешние голоса составили только 0,84% от общего числа голосов, поданных во время недавних президентских выборов, проведенных в январе 2021 года.

Это несоответствие между долей населения, проживающего за рубежом, и количеством внешних голосов вызывает вопросы о причинах различий в электоральной активности эмигрантского населения. Определяется ли электоральная активность политической культурой эмигрантов, полученной в их родной стране, или она формируется политической культурой страны, где они проживают? ЕС,

ing abroad to vote. However, only 4% of all Mongolian external voters have voted on the election day [News.mn, 2021].

The stark difference in electoral preferences between internal and external voters is one of the most peculiar aspects of the recent presidential elections held in four of the five above mentioned post-socialist countries. The central question that arises is whether electoral preferences of emigrants are shaped by emigration itself and they develop their own political views independently from their compatriots living in the home country, or decisions to emigrate are by itself politically motivated. Or could it be that emigration is an option only for certain segments of the population that have a different set of views from the rest of the population? Another important question that arises is whether the degree of democracy in the destination country of emigrants affects their voting patterns. For instance, the internal and external electors voted predominantly opposite to each other in Moldova, Ukraine, Georgia and Mongolia, while in Kyrgyzstan the voting patterns were pretty similar inside and outside the country. Unlike the rest, the vast majority of Kyrgyzstan's emigrants' live in non-democratic

безусловно, является самым популярным местом для трудовых мигрантов из Молдовы, Украины и Грузии. Все три страны являются участниками Восточного партнерства и имеют схожую проевропейскую политическую повестку. Население молдавской диаспоры демонстрирует исключительно высокую электоральную активность, в то время как украинские и грузинские эмигранты, похоже, в значительной степени отстранены от выборных мероприятий в своей родной стране. Более того, президентские выборы в Грузии в октябре 2018 года и в Украине в апреле 2019 года были проведены до пандемии COVID-19, тогда как выборы в Молдове в ноябре 2020 года прошли во время тяжелой фазы пандемии в условиях, которые не были благоприятными для каких-либо выборов. Тем не менее, молдавская диаспора проявляла исключительную активность с точки зрения участия в выборах 2020 и 2021 годов.

Очевидно, что при сравнении внутреннего и внешнего голосования следует учитывать и другие обстоятельства. Явка на голосование за пределами страны почти всегда бывает меньше, чем внутри страны, потому что в целом для среднего внеш-

countries, which could be one of the reasons why they vote in a similar manner to their compatriots in the homeland.

The issue of external voting without any doubt creates a great interest in many aspects, especially in the context of new post-socialist democracies. Most of these new democracies are currently going through a process of deep political transformation and realignment towards western democratic practices. In this light, the increasing flows of migration from post-socialist states to the west could be seen as a force that accelerates the democratic transformations. Therefore, the external electorate will become an increasingly relevant political factor, as the number of emigrants will surge further in the near future. In this light, we can expect that the diaspora population will be an important factor in political and socio-economic processes in post-communist and post-socialist states.

References:

1. Alegeri.md (2021). 2021 parliamentary elections. Retrieved from http://alegeri.md/w/Pagina_princi-

него избирателя дороже и труднее добраться до ближайшего избирательного участка, расположенного в консульствах и посольствах. Более того, с момента начала пандемии COVID-19 избиратели во всем мире столкнулись с проблемами, включая страх заразиться вирусом, попытки правительств отложить выборы, переход на электронное голосование или голосование по почте и т.д. Соответствующие исследования из разных частей мира фиксируют снижение явки на голосованиях во время пандемии COVID-19 [Моррис и Миллер, 2021; Пичкио и Сантолини, 2021 год; Ноури и другие, 2021]. Снижение явки избирателей, как правило, еще более заметно при внешнем голосовании. Например, во время президентских выборов в Монголии, состоявшихся в июле 2021 года, правительство активно призывало монголов, проживающих за рубежом, голосовать. Однако только 4% всех внешних избирателей Монголии проголосовали в день выборов [News.mn, 2021].

Резкое различие в электоральных предпо-

- pal%C4%83. Accessed on 18.07.2021.
2. Central Commission for Elections and Referenda of Kyrgyzstan (2021). Presidential elections 2021. Retrieved from <https://shailoo.gov.kg/ru/vybory-yanvar-2021/>. Accessed on 15.07.2021.
3. Central Electoral Commission of Ukraine (2019). Presidential elections of Ukraine 2019. Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp001.html>. Accessed on 15.07.2021.
4. Electoral Administration of Georgia (2018). Presidential elections of Georgia, 28 October 2018, preliminary results, second round data. Retrieved from <https://archiveresults.cec.gov.ge/results/20181128/index.html>. Accessed on 15.07.2021.
5. Electoral Commission of Moldova (2020a). Results of the election. Retrieved from <https://a.cec.md/ro/rezultate-alegeri-8592.html>. Accessed on 18.07.2021.
6. Electoral Commission of Moldova (2020b). Round II election results. Retrieved from <https://a.cec.md/ro/rezultate-alegeri-turul-ii-8248.html>. Accessed on 15.07.2021.
7. General Election Committee of Mongolia (2021). Results of the 2021 Presidential Election. Retrieved from <https://gec.gov.mn/post/3219>. Accessed on 15.07.2021.
8. Moldova.europalibera.org (2020). The vote of the diaspora in the balance. Does Igor Dodon lose his vote abroad?. Retrieved from <https://moldova.europalibera.org/a/votul-diasporei-%C3%AEn-cump%C4%83n%C4%83-sacrific%C4%83-igor-dodon-votul-din-str%C4%83in%C4%83tate-/30719469.html>. Accessed on 19.07.2021.
9. Morris, Kevin and Peter Miller (2021). Voting in a pandemic: COVID-19 and primary turnout in Milwaukee, Wisconsin. Urban Affairs Review 1-17.
10. News.mn (2021). It is doubtful whether the candidates will start equally. Retrieved from <https://news.mn/r/2438550/>. Accessed on 20.07.2021.
11. Newsmaker.md (2021). Dodon about the diaspora vote: We give the opportunity either to everyone, or to no one. Retrieved from <https://newsmaker.md/ro/dodon-despre-votul-din-diaspora-la-parlamentare-sau-dam-posibilitatea-tuturor-sau-nimanui/>. Accessed on 19.07.2021.
12. Noury, Abdul, Abel François, Olivier Gergaud and Alexandre Garel (2021). How does COVID-19 affect electoral participation? Evidence from the French municipal elections. PLOS Global Public Health, February 2021.
13. Picchio, Matteo and Raffaella Santolini (2021). The COVID-19 pandemic's effects on voter turnout. IZA Institute of Labor Economics, Discussion paper series IZA DP No. 14241.
14. World Bank data (2021). Personal remittances, received (% of GDP). Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS>. Accessed on 20.07.2021.

чтениях между внутренними и внешними избирателями является одним из наиболее

характерных аспектов недавних президентских выборов, проведенных в четырех из пяти вышеупомянутых постсоциалистических стран. Возникает центральный вопрос: формируются ли электоральные предпочтения эмигрантов самой эмиграцией и развивают ли они свои собственные политические взгляды независимо от соотечественников, проживающих на родине, или решения об эмиграции сами по себе являются политическим решением, которое потом отражается на выборах? Или может случиться так, что эмиграция возможна только для определенных слоев населения, которые имеют иной набор взглядов, чем остальная часть населения? Возникает еще один важный вопрос: влияет ли степень демократии в стране проживания эмигрантов на то как они потом голосуют? Например, внутренние и внешние распределения голосов разительно отличались друг от друга в Молдове, Украине, Грузии и Монголии, в то время как в Кыргызстане проценты голосов внутри страны и за пределами страны были примерно схожими. В отличие от остальных, подавляющее большинство эмигрантов Кыргызстана проживает в не-демократических странах, что может быть одной из причин, почему они голосуют так же, как их соотечественники на родине.

Тенденции внешнего голосования, без сомнения, вызывает большой интерес во многих аспектах, особенно в контексте новых постсоциалистических строящихся демократий. Большинство этих новых демократий в настоящее время переживают процесс глубокой политической трансформации и перестройки в сторону западной демократической практики. В этом свете увеличивающиеся потоки миграции на запад можно рассматривать как силу, ускоряющую демократические преобразования в постсоциалистических государствах. Таким образом, внешний электорат станет все более важным политическим фактором, поскольку в ближайшем будущем число эмигрантов будет расти. В этом свете можно ожидать, что население будет становиться все более важным фактором политических и социально-экономических процессов в

zdf.de

посткоммунистических и постсоциалистических государствах.

Источники:

1. Alegeri.md (2021). Парламентские выборы 2021. Доступно по адресу: http://alegeri.md/w/Pagina_principal%C4%83. Дата обращения: 18.07.2021.
2. Moldova.europalibera.org (2020). Голосование диаспоры на весах. Жертвует ли Игорь Додон своим электоратом за границей?. Доступно по адресу: <https://moldova.europalibera.org/a/votul-diasporei-%C3%AEEn-cump%C4%83n%C4%83-sacrific%C4%83-igor-dodon-votul-din-str%C4%83in%C4%83tate-/30719469.html>. Дата обращения: 19.07.2021.
3. News.mn (2021). Сомнительно, был ли укомплектован стартовый состав кандидатов. Доступно по адресу: <https://news.mn/r/2438550/>. Дата обращения: 20.07.2021.
4. Newsmaker.md (2021). Додон о голосовании в диаспоре: Мы даем возможность либо всем, либо никому. Доступно по адресу: <https://newsmaker.md/ro/dodon-despre-votul-din-diaspora-la-parlamentare-sau-dam-possibilitatea-tuturor-saunimanui/>. Дата обращения: 19.07.2021.
5. Всемирный банк (2021). Полученные личные переводы (% ВВП). Доступно по адресу: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS>. Дата обращения: 20.07.2021.
6. Генеральная избирательная комиссия Монголии (2021). Итоги президентских выборов 2021 года. Доступно по адресу: <https://gec.gov.mn/post/3219>. Дата обращения: 15.07.2021.
7. Избирательная администрация Грузии (2018). Президентские выборы в Грузии, 28 октября 2018 г., предварительные итоги, данные второго тура. Доступно по адресу: <https://archiveresults.cec.gov.ge/results/20181128/index.html>. Дата обращения: 15.07.2021.
8. Избирательная комиссия Молдовы (2020a). Итоги выборов. Доступно по адресу: <https://a.cec.md/ro/rezultate-alegeri-8592.html>. Дата обращения: 18.07.2021.
9. Избирательная комиссия Молдовы (2020b). Результаты выборов II тура. Доступно по адресу: <https://a.cec.md/ro/rezultate-alegeri-turul-ii-8248.html>. Дата обращения: 15.07.2021.
10. Моррис, Кевин и Питер Миллер (2021). Voting in a pandemic: COVID-19 and primary turnout in Milwaukee, Wisconsin [Голосование в условиях пандемии: COVID-19 и первичная явка в Милуоки, штат Висконсин]. Urban Affairs Review 1-17.
11. Ноури, Абдул, Абель Франсуа, Оливье Жердо и Александр Гарель (2021). How does COVID-19 affect electoral participation? Evidence from the French municipal elections [Как COVID-19 влияет на участие в выборах? Свидетельства французских муниципальных выборов]. PLOS Global Public Health, Февраль 2021.
12. Пиккио, Матео и Рафаэла Сантолини (2021). The COVID-19 pandemic's effects on voter turnout [Влияние пандемии COVID-19 на явку избирателей]. IZA Институт экономики труда, серия дискуссионных документов IZA DP No. 14241.
13. Центральная избирательная комиссия Украины (2019). Президентские выборы Украины 2019. Доступно по адресу: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp001.html>. Дата обращения: 15.07.2021.
14. Центральная комиссия по выборам и проведению референдумов Кыргызской Республики (2021). Президентские выборы 2021. Доступно по адресу: <https://shailoo.gov.kg/ru/vybory-yanvar-2021/>. Дата обращения: 15.07.2021.

BOLAŞAK BURS PROGRAMI: TARİHÇESİ VE GÜNCEL GELİŞMELER

ERKINBEK TURGINOV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
ARAŞTIRMACISI

ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ

«БОЛАШАҚ» БАҒДАРЛАМАСЫ: ТАРИХЫ МЕН ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ

Bolaşak uluslararası burs programı, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Kurucu Cumhurbaşkanı Elbası Nursultan Nazarbayev tarafından 5 Kasım 1993 tarihinde çıkarılan 1394 sayılı kararname ile alanında uzman personel yetiştirilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Kazakça "Gelecek" anlamına gelen Bolaşak Programı ile ülke vatandaşlarına dünyanın önde gelen üniversitelerinde yüksek lisans ve doktora düzeyinde ihtiyaç duyulan çeşitli alanlarda eğitim alabilme ve staj yapabilme için geniş fırsatlar sunulmaktadır (Kazakistan Cumhuriyeti E-Devlet, 2021). Nursultan Nazarbayev, Halka Sesleniş konuşmaları ile yayımlanan makalelerinde her zaman eğitimin toplum ve devlet hayatındaki özel rolüne vurgu yapmıştır. Bu çerçevede özellikle gençlerin yetiştirilmesi için çok sayıda proje ve program başlatılmıştır. Bolaşak Programı da bu programlardan önde gelenleri arasında gösterilebilir.

Bu kapsamda dünyanın önde gelen üniversitelerinde eğitim görmek ve buralardaki tecrübeyi ülkelerine aktarmaları için ilk defa 1994 yılında 187 öğrenci Bolaşak Programı kapsamında ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa'ya gönderilmiştir. Sonraki yıllar içerisinde Bolaşak Programının kapsamı ve kontenjanı artırılmıştır.

BOLAŞAK BURS PROGRAMI, İLK OLARAK 1994 YILINDA 187 ÖĞRENCİNİN ABD, İNGİLTERE, ALMANYA VE FRANSA'DAKİ EN İYİ ÜNİVERSİTELERE GÖNDERİLMESİ İLE BAŞLAMIS'TIR

ЕҢ АЛҒАШ РЕТ 1994 ЖЫЛЫ «БОЛАШАҚПЕН» АҚШ, ҰЛЫБРИТАНИЯҒА, ГЕРМАНИЯ ЖӘНЕ ФРАНЦИЯ СЕКІЛДІ ЕЛДЕРГЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ 187 СТУДЕНТІ БІЛІМ АЛУҒА ЖІБЕРІЛГЕН

Халықаралық «Болашақ» степендиясы 1993 жылдың 5-қарашадағы Қазақстан Республикасының (ҚР) Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың № 1394 Қаулысымен кадрлар мен мамандар даярлау үшін құрылған. Республика азаматтарының әлемнің алдыңғы қатарлы оқу орындарында күндізгі бөлімде магистратура, докторантура (PhD), медициналық ғылым кандидаты, клиникалық ординатурада оқу, резидентура білімін шыңдауға немесе шетелдік мекемелерде іс-тәжірибеден өтіп біліктілік арттыруға мол мүмкіндік береді. Шетелде кадрлар даярлау жөніндегі республикалық комиссияның оң қорытындысына ие болған үміткерлер ғана стедения иегері атанады (ҚР Электрондық үкіметі, 2021). Н.Назарбаев өзінің әрбір Халыққа Жолдауы мен мақалаларында білімнің жекелеген адамдар мен мемлекет өміріндегі орнының ерекше екенін айтады, соған байланысты көптеген мемлекеттік бағдарламалар да қабылданған. Елбасы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында мемлекеттің табысты да, бәсекеле қабилетті болуы азаматтарының білімді болуымен байланысты екенін айтқан еді.

Сөз konusu program Kazakistanlı öğrencilerin yetiştirilmesinin yanı sıra yurtdışındaki üniversiteler ile Kazakistan üniversiteleri arasındaki iş birliğinin de gelişmesine yardımcı olmuştur (N.Nazarbayev, "Bağımsızlık Çağı", s.82-83, 2017).

Günümüzde, mezun olan binlerce Bolaşak mezunu, değişik kademelerde Cumhurbaşkanlığı dahil olmak üzere çeşitli devlet kurumlarında ve kamu şirketlerinde Kazakistan'ın kalkınması için başarıyla hizmet vermektedirler. Bolaşak mezunları aldığı eğitimlerinin ardından Nur-Sultan, Almatı ve Çimkent şehirlerinde uzmanlık alanlarına göre devlet kurumlarında 5 yıl, diğer bölge ve şehirlerde 3 yıl ya da eğitim sektöründe 2 yıl mecburi hizmet kapsamında istihdam edilmektedir. Söz konusu Program mezunlarının %99,1'inin istihdam edildiğini belirtmek gerekir (Kursiv.kz, 2019).

Bolaşak Programı kapsamında 1994-2020 döneminde 14.269 burs verilmiştir. Bunların 785'i 1994-2004 döneminde, 13.484'ü ise 2005-2020 döneminde tahsis edilmiştir. Verilen burslar arasında 3.379 lisans, 7.379 yüksek lisans, 35 Asperantur (Genellikle Rus eğitim

Осыған байланысты әлемдік озық университеттердің білім берудегі озықтығын үйрену мақсатында ең алғаш рет 1994 жылы «Болашақпен» АҚШ, Ұлыбританияға, Германия және Франция секілді елдерге Қазақстанның 187 студенті білім алуға жіберілген. Жыл өткен сайын «Болашақ» бағдарламасының ауқымы мен үміткерлер саны артып, қызметі жалғасып келеді. «Болашақ» бағдарламасының көп жақсылықтарының бірі қазақстандық университеттердің шетелдік оқу орындарымен ынтымақтастықтары артуы мен дамуына өз пайдасын тигізді (Н.Назарбаев, «Тәуелсіздік дәуірі» 82-83 б., 2017).

Қазіргі таңда «Болашақ» түлектері Президент аппаратынан бастап, барлық маңызды мекемелер мен ұлттық компанияларда Қазақстанды заман талабына сай дамытуға табысты қызмет етіп жүр. «Болашақ» түлегі оқуының бітіріп, Қазақстанға оралып, Нұр-Сұлтан, Алматы және Шымкент қалаларында 5 жыл немесе басқа облыс, қалаларда – 3 жыл немесе білім саласында – 2 жыл мамандығы бойынша мемлекеттік органдарда жұмыс істеуі керек. Бағдарлама түлектерінің 99,1 пайызы жұмысқа орна-

системіндегі лисансүсті егітім), 87 кли-
ник асистерлік, 3.662 доктора ве 2.125
стај програмі гии чешітлі бурслар yer
almaktadır. Бoлашақ Програмі кaпса-
мında деęерлендірілен үлкелere тахсис
еділен бурсларın даęılıмı шu шекіледі:
Інгілтере ве Ірланда %45.5, ABD ве Ka-
nada %26, Аврупа үлкелери %12.9, Асия
үлкелери %8, Русья %7.6. Бoлашақ Prog-
ramı кaпсамında yurtdışında егітім
alan uzmanların %54.8'і fen, %36.2'si
техник, %7.2'si тıp ve %1.8'і sanat dalın-
da diploma алмıшlardır (Azattyq-ruhy.
kz, 2021; Бoлашақ uluslararası burs
programı, 2021a).

Бoлашақ Програмі, үлкенін деішім сү-
reci ічерісінде стратегік öncelikleri доę-
rultusunda gözden geçirilerek деішіті-
рілміштір. Örneęin 2008-2010 дөнемін-
де belirlenen düzeylerdeki егітімін
yanı sıra yurtdışında стај yapabilmek
için "Staj Programları" oluşturulmuştur.
2014 yılından itibaren "6+6" formatın-
da dil егітімі gereksinimlerinin getiril-
mesiyle birlikte IELTS şartı da 3.0'den
5.0'e yükseltilmiştir. Dünyanın en iyi
100 üniversitesinde егітім ve bilimsel
personelin yetiştirilmesine yönelik yeni
bir sistem olan Split PhD programı da
başlatılmıştır. 2017-2018 егітім-öğre-
tim дөнемінен itibaren GPA sistemi
not ortalaması 3.0'den 3.3'e, IELTS puan
shartı ise 5.0'den 5.5'e yükseltilmiştir.
2019-2020 öğretim yılından itibaren
de Бoлашақ adayları için yaş sınırlaması
kaldırılmıştır (Бoлашақ uluslararası burs
programı, 2021b).

Бoлашақ Програмі'на Kazakistan Cum-
huriyeti Devlet Sekreteri başkanlık et-
mekte olup oluşturulan komisyon va-
sıtasıyla adaylar arasından yurtdışında
егітім almaya hak kazananlar seçil-
mektedir (Egemen Kazakistan, 2019).
Bu sürecin yürütölmesi adına Kaza-
kistan Hükümeti'nin 4 Nisan 2002 №
301 tarihli kararnamesiyle Uluslararası
Programlar Merkezi Anonim Şirketi
(UPM) kurulmuştur. UPM, yurtdışına

**БОЛАШАҚ
ПРОГРАМИ
КАПСАМИНДА
1994-2020
ДӨНЕМІНДЕ 14.269
BURS VERİLMİŞTİR**

**«БОЛАШАҚ»
БАҒДАРЛАМАСЫМЕН
1994-2020 ЖЫЛДАР
АРАЛЫҒЫНДА
14 269 СТИПЕНДИЯ
БЕРІЛГЕН**

ласқан (Kursiv.kz, 2019a).

Жалпы «Бoлашақ» бағдарлама-
сымен 1994-2020 жылдар ара-
лығында 14 269 стипендия берілсе,
оның 785-і 1994-2004 жылдар ара-
лығында, ал 2005-2020 жылдарда
13 484 стипендия тағайындалған.
Берілген стипендиялардың ара-
сында 3379 – бакалавриат, 7379
– магистратура, 35 – аспирантура,
87 – клиникалық ординатура, 366 –
докторантура, 2125 – тағылымдама
бағдарламасы сияқты стипендиялар
бар. «Бoлашақ» стипендиясының
иегерлері мына елдерді таңдайды:
Ұлыбритания мен Ирландия – 45,5%,
АҚШ пен Канада – 26%, Еуропа ел-
дері – 12,9%, Азия елдері – 8% және
стипендияттардың 7,6% үлесі Ресей-
де оқуды таңдаған. Бұған қоса, «Бо-
лашақ» бағдарламасымен шетелде
білім алған мамандардың 54,8%-ы
гуманитарлық, 36,2%-ы техникалық,
7,2%-ы медициналық және 1,8%-ы
шығармашылық мамандық иегер-
лері екен (Azattyq-ruhy.kz, 2021; Бо-
лашақ халықаралық стипендиясы,
2021a).

«Бoлашақ» бағдарламасы елдің
дамуымен стратегиялық басым-
дықтарына сай өзгертіліп, талап-
тары күшейтіліп отырды. Мәселен,
2008-2010 жылдары шетелдік уни-
верситеттерде оқумен қатар, шетел-
дік мекемелерде тәжірбеден өту
бойынша «Тағылымдама бағдарла-
малары» құрылды. 2014 жылынан
бастап «6+6» форматы бойынша
тілдік дайындық талабы енгізілумен
қатар, IELTS талаптары да 3.0-ден 5.0-
ге дейін арттырылды. Әлемнің 100
үздік ЖОО-да оқыту және Ғылыми
кадрларды даярлаудың жаңа жүйе-
сі Split PhD-ды іске қосылды. Ал,
2017-2018 оқу жылынан бастап ди-
пломдағы бітіру орташа бал ережесі
GPA 3.0-тен 3.3-ке дайын көбейтіліп,
IELTS бойынша да талап 5.0-ден

еğitim için seçilen öğrenci ve gönderilecek üniversite ile üçlü bir anlaşma imzalamaktadır. Bu doğrultuda öğrencilerin gönderileceği üniversitelerin dünya sıralamasındaki yerleri sık sık güncellenmekte ve adaylara bu konuda bilgi verilmektedir. (Bolaşak uluslararası burs programı, 2021c).

2008 ve 2010 yılları arasında Bolaşak Programı çerçevesinde kırsalda eğitim gören gençleri, devlet memurları ve araştırmacılar için tercihli kategoriler ile araştırma görevlileri ve eğitimciler için yurtdışında 12 ay süreli araştırma staj kontenjanları da eklenmiştir. 2008 yılından bu yana kırsal mezunlarına, hükümet yetkililerine, araştırma ve öğretim elemanlarına program aracılığıyla yabancı dillerini önceden geliştirip, eğitim ve staj yapma fırsatı sağlanmıştır. 2011 yılında ise lisans düzeyinde yurtdışına öğrenci gönderimi kaldırılmıştır (Kursiv.kz, 2019b).

Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti'nin 6 Mayıs 2020 tarihli kararıyla Bolaşak Programı'na önemli değişiklikler yapılmıştır. Adayların referans mektupları ile değerlendirilmesini

↑

5.5-ке дайын ұлғайтылды. 2019-2020 оқу жылынан бастап «Болашақ» үміткерлеріне жас шектеулері алынып тасталды (Болашақ халықаралық степендиясы, 2021b). «Болашақ» бағдарламасын ҚР Мемлекеттік хатшысы басшылық ететін «Шетелдерде мамандар дайындау бойынша республикалық комиссиясының» оң шешімін алған үміткерлер ғана иелене алады (Егемен Қазақстан газеті, 2019).

Қазақстан Үкіметінің 2005 жылғы 4 сәуірдегі № 301 қаулысымен «Болашақ» жұмысын жүргізу және басқару бойынша «Халықаралық бағдарламалар орталығы» (ХБО) акционерлік қоғамы (АҚ) құрылды. ХБО шетелге оқуға жіберуге тапсырыс беруші ретінде шетелдік университет және студентпен арада үшжақты келісімшарт жасайды. Әлемдік рейтингін жиі жаңалап, үміткерлерге ақпараттық мәліметтер беріп отырады. ХБО стипендия бөлумен айналыспайды, бірақ бөлінген степендиямен студент, олардың оқып жатқан университеттері арасындағы әкімшілік-ұйымдастыру жұмыстарына жауапты (Болашақ ха-

яны sıra resmi dil ve yabancı dil bilgi düzeylerini belirleme sınavı kaldırılmıştır. Yeni düzenlemeler doğrultusunda test, mülakat ve sonuç olmak üzere üç temel aşama belirlenmiştir. 2019 yılına kadar, devlet memurları, eğitim ve bilim, medya, kültür ve spor, tıp, mühendislik ve teknik alanlar olarak belirlenen yedi alanda adaylara dil kursları için basitleştirilmiş bir kontenjan sunulmuştur. Bu değişiklikten sonra dil kurslarında sadece kırsal/köy başvuru sahipleri yararlanabilmektedir.

Bolaşak Programı adayları Kazakistan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı'nın belirlediği dünyanın önde gelen üniversiteleri listesinde yer alan herhangi bir üniversitesine başvurmak zorundadır. 2020 yılı itibarıyla Bolaşak Programı ile aday öğrenciler 23 ülkedeki 138 üniversitede eğitim görmektedir. 2021-2023 yılları için ise söz konusu liste 27 ülkedeki 207 üniversitede olarak güncellenmiştir. Yabancı üniversiteler seçilirken "QS World University Rankings, Academic Ranking of World Universities, Times Higher Education" gibi uluslararası ilk üç akademik sıralamadan en az ikisi baz alınmaktadır (Kazakistan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, 2021).

COVID-19 salgını nedeniyle 28 Ocak 2021 tarihinden itibaren Avustralya, Çin, Güney Kore

лықаралық степендиясы, 2021с). 2008-2010 жылдары арасында Болашақ бағдарламасына ауыл жастары, мемлекеттік қызметкерлер, ғылыми-педагог қызметкерлері үшін жеңілдік санаттары, 12 айға дейін ғылыми және педагогикалық қызметкерлер үшін шетелде ғылыми тағылымдамалар бағдарламалары енгізілді. 2008 жылдан бастап ауыл жастары мен мемлекеттік қызметкерлер, ғылыми-педагогикалық қызметкерлердің бағдарлама арқылы алдын-ала ағылшын тілін жетілдіріп, білім алу мен тәжірибеден өту мүмкіндігі жасалды. 2011 жылдан бастап бакалавриат бойынша «Болашақпен» білім алу бағдарлама талаптарынан шығарылды (Kursiv.kz, 2019a).

ҚР Үкіметінің 2020 жылғы 6 мамырдағы қаулысымен «Болашақ» стипендиясын тағайындау бойынша күрделі өзгерістер жасалды. Үміткерлерді ұсыныс және негіздеме хаттары арқылы бағалау сондай-ақ, мемлекеттік тіл мен шет тілді білу деңгейін анықтау тесті алынып тасталды. Қазіргі негізгі 3 кезең олар: кешенді тестілеу, тәуелсіз комиссиямен сұхбат және қорытынды кезең. Нәтиже – Шетелде кадрларды даярлау жөніндегі республикалық комиссиясының отырысынан кейін белгілі болады. Тағы бір өзгеріс, 2020 жылдан бастап құжат тапсы-

ve Japonya'da öğrenim görmek isteyenler için öğrenci vizesinin verilmesi durdurulmuştur. 12 Mart 2021'de UPM'ye göre salgın nedeniyle 75 öğrenci çevrimiçi olmak üzere toplamda 610 öğrenci yurtdışında eğitim görmektedir. Bolaşak bursiyeri hangi ülkede, hangi uzmanlık alanında ve hangi üniversitede eğitim göreceğini kendisi seçebilmektedir.

Programın bazı şartlarına da göz atacak olursak, Bolaşak Programı kapsamında yüksek lisansını tamamlayan bir kişi Bolaşak Programıyla yeniden doktora eğitimi alamaz. Program şartlarına göre, mezun olan öğrenci yukarıda belirtildiği gibi, mezun olduktan sonra ülkesine geri dönmek ve belirli bir süre kamu hizmetinde çalışmak zorundadır. Mezun bursiyerin, yurtdışında çalışabileceği tek kurum Kazakistan'ın yurtdışındaki diplomatik temsilcilikleridir. Bolaşak Programına kayıtlı öğrenciler gerekli şartları sağlamaları halinde başka bir ülkeye, başka bir üniversiteye yatay geçiş yapabilirler ve eğitimlerine devam edebilirler. Bu noktada temel şart, geçiş yapılan üniversitenin önde gelen bir üniversite olması ve daveti temelinde öğrencinin akademik performansı için gerekli standartları karşılamasıdır (Sputnik.kz, 2021, Kursiv.kz, 2021a).

Sonuç olarak, Bolaşak Programı Kazakistan'ın kalkınması için önemli faydalar sağlayan bir

ру толықтай онлайн форматқа өтті. 2019 жылға дейін 7 санат: мемлекеттік қызметкерлер, ғылыми-педагогикалық, медиа, мәдениет-спорт, медицина-денсаулық сақтау, инженерлік-техникалық бағыттағы үміткерлерге тілдік курстары тілдік курс бойынша жеңілдетілген квота берілетін. Өзгерістен кейін тек ауылдық үміткерлердің ғана тілдік курс жеңілдігін пайдалана алатын болды. Үміткерлер 2008-2012 жылдарында 1,5 жылға дейін, ал 2012-2019 жылдарында 1 жылға дейін шет тіленен дайындық курстарынан өтетін еді.

«Болашақ» степендиясына үміткерлері ҚР Білім және ғылым министрлігі бекіткен әлемдік университеттердің тізіміндегі бір университетті таңдау қажет. 2020 жылы «Болашақ» бағдарламасымен студенттер әлемнің 23 еліндегі 138 университетке білім алулары қарастырылған еді. Ал, 2021 жылдың 30-сәуірдегі Білім және ғылым министрлігі жиналысынан кейін 2021 жылдан бастап, әлемдік университеттер тізімін 1-ден 3 жылға бірақ жасады. Жаңартылған тізім бойынша, 2021-2023 жылдарында қазақстандықтар әлемнің 27 елінен 207 университетінде білім алатын болады. Шетелдік университеттерді таңдауда кезінде QS World University Rankings, Academic

program haline gelmiştir. Onbinlerce Kazak vatandaşı, dünyanın önde gelen üniversitelerinde eğitim görmüş ve aynı zamanda yurtdışı tecrübesi kazanarak elde ettiği kazanımları ülkesinin hizmetine sunma imkanı bulmuştur. En önemli yatırımın eğitim alanına yapılan yatırım olduğu ilkesine göre söz konusu Program'ın bugüne olan etkileri dikkate alındığında çok değerli olduğu görülmektedir. Daha somutlaştıracak olursak günümüzde Bolaşak Programı kapsamında mezun olarak üst düzey siyasi ve idari görevlerde bulunan çok sayıda kişi bulunmaktadır. Bu olumlu sonuçlarının yanı sıra Bolaşak Programı aynı zamanda gençlerin yurtdışında eğitim görme motivasyonunu artırmış, gençlerde yabancı dil öğrenim oranlarını yükseltmiş ve aynı zamanda Kazakistan yükseköğretim kurumlarının da gelişmesine önemli katkılar sunmuştur.

Kaynaklar:

1. Azattyq-ruhy.kz (2021). Geçen Yıl Boyunca Bolashak Programının Hüküm ve Koşullarında Neler Değişti?. Alınan yer: <https://azattyq-ruhy.kz/interview/21673-bolashak-bagdarlamasynyn-sharttary-men-talaptarynda-song-y-bir-zhylda-ne-ozgerdi>. Erişim tarihi: 25.07.2021.
2. Bolaşak uluslararası burs programı (2021a). Sayılarla Bolaşak Programı. Alınan yer: <https://bolashak.gov.kz/en>. Erişim tarihi: 09.08.2021.
3. Bolaşak uluslararası burs programı (2021b). Uluslararası Programlar Merkezi (A.Ş). Hakkında. Alınan yer: <https://bolashak.gov.kz/kz/kompaniya-turaly>. Erişim tarihi: 20.07.2021.
4. Bolaşak Uluslararası Burs programı (2021c). Programın Geliştirilme Aşamaları. Alınan yer: <https://bolashak.gov.kz/kz/badarlamany-rylu-tarihy>. Erişim tarihi: 20.07.2021.
5. Egemen Kazakhstan gazetesi (2019a). Bolaşak Kazak Gençlerine Kanat Veren Programdır. Alınan yer: <https://egemen.kz/article/157405-bolashaq-%E2%80%93-qazaq-dgastaryna-qanat-bitiretin-baghdarlamama>. Erişim tarihi: 20.07.2021.
6. Kazakhstan Cumhuriyeti E-Devlet (2021). Bolaşak uluslararası burs programı. Alınan yer: https://egov.kz/cms/ru/articles/obrazov_zarubew. Erişim tarihi: 20.07.2021.
7. Kazakhstan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı (2021). Kazakistan'da Bolaşak programı 4 yeni ülkeye genişletildi. Alınan

BOLAŞAK PROGRAMI KAPSAMINDA YÜKSEK LİSANSINI TAMAMLAYAN BİR KİŞİ BOLAŞAK PROGRAMIYLA YENİDEN DOKTORA EĞİTİMİ ALAMAZ

**МАГИСТРАТУРА
БОЙЫНША БІЛІМІН
АЯҚТАҒАН ТҰЛҒА
ҚАЙТАДАН
«БОЛАШАҚ»
АРҚЫЛЫ
ДОКТОРАНТУРАҒА
ОҚУҒА ӘРЕКЕТТЕНЕ
АЛМАЙДЫ**

Ranking of World Universities, Times Higher Education» секілді үш халықаралық академиялық рейтингінің ең кемі екеуінің топ-250 енген университеттер іріктеліп алынады (ҚР Білім және ғылым министрлігі, 2021).

Ковид-19 пандемиясына байланысты 2021 жылдың 28 қаңтарындағы мәлімет бойынша Австралия, ҚХР, Швейцария, Оңтүстік Корея мен Жапонияда оқу үшін студенттік визаларды беру тоқтатылды. ХБО-ның 2021 жылдың 12-наурыздағы дерегінде, пандемиясына байланысты 75 студент онлайн және 610 стипендиат шетелде білім алып жатыр екен Бағдарламаның негізгі талаптарының біріне жетекші университеттің филиалдарында емес, шетелдік университеттің бас корпусында білім талап етіледі. Соңғы уақыттары да Қазақстанда әлемдік университеттердің филиалдары ашылып жатыр. Тек ағылшын тілінде білім беретін Де Монфорт (Лестер) британ университетінің филиалы 2021 жылы Алматыда ашылу жоспарлануда. Бұл үдерістің «Болашақ» квотасының азаюы мен көбейуіне еш әсері жоқ. Степендианттың қай елде, қандай мамандықпен қай университетте оқуды өзі таңдайды.

Бағдарламаның кейбір талаптарына саралар болсақ, магистратура бойынша білімін аяқтаған тұлға қайтадан «Болашақ» арқылы докторантураға оқуға әрекеттене алмайды. Тиісті мерзім бойынша қызмет ету керек. Оқуды аяқтағаннан кейін шетелде қалып жұмыс істей алмайды. Шетелде жұмыс істеуге болатын жалғыз мекеме Қазақстан шетелдегі дипломатиялық органдары. «Болашақ» бағдарламасымен оқуға түскен студент қажетті талаптарға сай келсе басқа елге, басқа университетке ауысып, білімін жалғастыруға мүмкіндік берілген. Ең басты талап, ауысатын

yer: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/news/details/192434?lang=kk>. Ерісім tarihi: 23.07.2021.

8. Kursiv.kz (2021a). Bolaşak Programıyyla Ilgili Önemli Soruların Yanıtları. Alınan yer: <https://kursiv.kz/kz/news/bilim/2021-02/bolashak-bagdarlamasy-turaly-manyzdy-suraktarga-zhauap>. Ерісім tarihi: 22.07.2021.
9. Kursiv.kz (2019b). Bolaşak Umutlar Gerçekleşti mi? Alınan yer: <https://kursiv.kz/news/issledovaniya/2019-02/bolashak-artylgan-umit-aktaldy-ma>. Ерісім tarihi: 20.07.2021.
10. Nursultan, Nazarbayev (2017) Yeni Bir Eğitim Sisteminin Temeli: Alınan yer: <https://elbasy.kz/sites/default/files/pagefiles/2019-07/38c124e6864be4e165f7b53504281d9e.pdf>. Ерісім tarihi: 23.07.2021.
11. Sputnik.kz (2021). 2021'de Bolaşak Programı Kapsamında Kaç Kota Ayrılacak? Alınan yer: <https://sputnik.kz/society/20210317/16557589/Bolashak-kvota.html>. Ерісім tarihi: 23.07.2021.
12. Türkistan Gazeti (2021). Bolaşak Bir Bilgi ve Beceri Direğidir. Alınan yer: <https://turkystan.kz/article/143467-bolashak-bilimdi-men-biliktinin-tiregi/>. Ерісім tarihi: 23.07.2021.

университет жетекші университет болуы керек және оның шақыртуы негізінде студенттің оқу үлгерімі қажетті нормаларға сай келуі қажет (Sputnik.kz, 2021, Kursiv.kz, 2021b).

Қорытындылай келе, «Болашақ» бағдарламасы шын мәнінде Қазақстанның болашағына үлкен оң өзгерістер әкелетін бағдарлама бола білді. Тәуелсіз Қазақстанның он мыңдаған азаматтары дамыған, алдыңғы қатарлы елдердің білімін үйренумен қатар қоғамдық озық тәжірибесімен жақын танысып, талдау жасау, салыстыру ұғымдарын жұмыс барысында қолданумен қатар, елдің даму қарқынының артуымен жандануында мол үлестерін қосып келеді. «Ең үлкен инвестиция білімге салынған қаржы қағидасына сай, бұдан 28 жыл бұрын қолға алынған бағдарлама бүгінде өзінің жақсы нәтижелерін беріп келеді. Қазіргі Қазақстанның басқарушылары арасында көп деген министрлер, әкімдер, ұлттық компанияның топ-менеджерлер Болашақтың түлектері. Болашақ бағдарламасы тәуелсіздік алған Қазақстанның қоғамына үлкен серпіліс пен жаңашылдық алып келді. Шетелде оқуға ниетті жастар қатары артты. Ағылшан тілін білуге деген

сұраныс қалыптасты. Елдің түрлі саласындағы даму үдерісі барысында «Болашақ» бағдарламасының түлектерінің үлесінің алдағы жылдарда да жалғаса беретіні айқын байқалады.

Дереккөз:

1. Azattyq-ruhy.kz (2021). «Болашақ» бағдарламасының шарттары мен талаптарында соңғы бір жылда не өзгерді? Сілтеме: <https://azattyq-ruhy.kz/interview/21673-bolashak-bagdarlamasyyn-sharttary-men-talapтарында-song-y-bir-zhylda-ne-ozgerdi>. Қаралған уақыты: 25.07.2021.
2. Болашақ халықаралық степендиясы(2021a).Болашақ санмен. Сілтеме:<https://bolashak.gov.kz/kz>. Қаралған уақыты: 09.08.2021.
3. Болашақ халықаралық степендиясы (2021b). «Халықаралық бағдарламалар орталығы» АҚ туралы. Сілтеме: <https://bolashak.gov.kz/kz/kompaniyaturaly>. Қаралған уақыты: 20.07.2021.
4. Болашақ халықаралық степендиясы (2021c). Бағдарламаның негізгі даму кезеңдері. Сілтеме: <https://bolashak.gov.kz/kz/badarlamanyn-rylu-tarihy>. Қаралған уақыты: 20.07.2021.
5. Егемен Қазақстан газеті (2019). «Болашақ» – қазақ жастарына қанат бітіретін бағдарлама. Сілтеме: <https://egemen.kz/article/157405-bolashaq-%E2%80%93-qazaq-dgastaryna-qanat-bitiretin-baghdarlama>. Қаралған уақыты: 20.07.2021.
6. ҚР Электрондық үкіметі (2021). «Болашақ» халықаралық бағдарламасы. Сілтеме: https://egov.kz/cms/ru/articles/obrazov_zarubew. Қаралған уақыты: 20.07.2021.
7. ҚР Білім және ғылым министрлігі (2021). Қазақстанда «Болашақ» бағдарламасының ауқымы 4 жаңа елге кеңейтілді. Сілтеме: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/news/details/192434?lang=kk>. Қаралған уақыты: 23.07.2021.
8. Kursiv.kz (2019a). «Болашақ»: артылған үміт ақталды ма? Сілтеме: <https://kursiv.kz/news/issledovaniya/2019-02/bolashak-artylgan-umit-aktaldy-ma>. Қаралған уақыты: 20.07.2021.
9. Kursiv.kz (2021b). «Болашақ» бағдарламасы туралы маңызды сұрақтарға жауап... Сілтеме: <https://kursiv.kz/kz/news/bilim/2021-02/bolashak-bagdarlamasy-turaly-manyzdy-suraktarga-zhauap>. Қаралған уақыты: 22.07.2021.
10. Н.Назарбаев, «Тәуелсіздік дәуірі» 82-83 б. (2017) Жаңа білім жүйесінің іргетасы Сілтеме: <https://elbasy.kz/sites/default/files/pagefiles/2019-07/38c124e6864be4e165f7b53504281d9e.pdf>. Қаралған уақыты: 23.07.2021.
11. Sputnik.kz (2021). 2021 жылы «Болашақ» бағдарламасы бойынша қанша квота бөлінеді. Сілтеме: <https://sputnik.kz/society/20210317/16557589/Bolashak-kvota.html>. Қаралған уақыты: 23.07.2021.
12. Түркістан газеті (2021). «Болашақ» – білімді мен біліктің тірегі. Сілтеме: <https://turkystan.kz/article/143467-bolashak-bilimdi-men-biliktinin-tiregi/>. Қаралған уақыты: 23.07.2021.

PEGASUS SPYWARE: WHAT YOU NEED TO KNOW

MARAT MUSSABEKOV

INDEPENDENT RESEARCHER

НЕЗАВИСИМЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ

ШПИОНСКОЕ ПО PEGASUS: ЧТО НУЖНО ЗНАТЬ

Nowadays, almost everyone carries their phones with them as the main source of communication and stores all their personal data there, which makes smartphones prime target for hacking. Most people use smartphones not only for communication but also for sharing information and storing important documents, photographs and other data. Therefore, private and large companies create their own hacking programs, such as the Pegasus software.

Pegasus is a hacking program, or spyware, which is developed, sold and licensed to governments around the world by the Israeli company NSO Group. It is capable of infecting billions of phones running iOS or Android operating systems [Kirchgaessner, 2021].

Pegasus is capable of bypassing smartphones' security and install spyware that provides full access to a mobile device. The program can access every message sent or received by a smartphone. Not only can the software access every photo, video or email, but it can also turn on and off microphones and cameras on the device even when it is not used by anyone. It can also easily access the GPS and track the location of your device without you even knowing it [Amnesty.org, 2021].

PEGASUS IS A HACKING PROGRAM, OR SPYWARE, WHICH IS DEVELOPED, SOLD AND LICENSED TO GOVERNMENTS AROUND THE WORLD BY THE ISRAELI COMPANY NSO GROUP

PEGASUS - ЭТО ПРОГРАММА ДЛЯ ВЗЛОМА, ИЛИ ШПИОНСКОЕ ПО, КОТОРОЕ РАЗРАБАТЫВАЕТСЯ И ПРОДАЕТСЯ ПО ЛИЦЕНЗИИ ПРАВИТЕЛЬСТВАМ ВСЕГО МИРА ИЗРАИЛЬСКОЙ КОМПАНИЕЙ NSO GROUP

В настоящее время почти все носят свои телефоны с собой в качестве основного источника связи и хранят там все свои персональные данные, что делает смартфоны основной мишенью для взлома. Большинство людей общаются, делятся информацией и хранят важные документы, фотографии и др. Поэтому частные и крупные компании создают свои программы взлома, такие как ПО «Pegasus».

Pegasus - это программа для взлома, или шпионское ПО, которое разрабатывается и продается по лицензии правительствам всего мира израильской компанией NSO Group. Он способен заразить миллионы телефонов под управлением операционных систем iOS или Android [Kirchgaessner, 2021].

Pegasus может обойти безопасность вашего телефона и установить шпионское ПО, предоставляющее полный доступ к вашему мобильному устройству. Программа может получить доступ к каждому вашему сообщению, которое вы когда-либо отправляли или получали. И не только ПО может получить доступ к каждой фотографии, каждому видео, каждому электронному письму, также может включить ваш микрофон или камеру, даже когда вы не пользуетесь те-

Pegasus is probably the most advanced spyware ever developed as for now. It certainly can be referred as one of the most invasive forms of surveillance one can imagine. Obviously, mobile users hope that any personal data or any aspect of their life is kept secret on the device. Most people mistakenly think that messengers are protected from extraneous attacks and strangers, because you use, for example, WhatsApp, which is believed to have a secure encryption. In fact, it is pointless to feel safe about your data because Pegasus still can be on your phone and track all your actions. So far, the only Pegasus spyware detection tool is the Mobile Verification Toolkit from Amnesty International [Github.com, 2021]

This spyware uses various methods of hacking the device, for example, sending links and then opening the link on the victim's device or using pre-prepared wireless networks and then connecting the device to this network. Pegasus can also infect both iOS and Android while remaining virtually invisible. Another method used by Pegasus to attacks smartphones is the so-called zero-day vulnerability. This is a vulnerability that the device manufacturer is not yet aware of, and does not require any action from the device user, such as fraudulently installing and granting

лефоном. Также может получить доступ к вашему GPS, может отслеживать ваше местоположение. И он может делать все это без вашего ведома [Amnesty.org, 2021].

Pegasus, вероятно, является самой продвинутой шпионской программой, когда-либо разработанной. Это фактически самая инвазивная форма наблюдения, которую только можно себе представить. Пользователи мобильных устройств надеются, что любые личные данные или какие-то аспекты вашей жизни, могут быть сохранены в тайне устройстве. Так что, если вы тот, кто думает, что вы в безопасности, потому что используете WhatsApp, который сквозное шифрование или вы используете зашифрованный канал связи, это действительно бессмысленно, как только Pegasus находится на вашем телефоне. И на данный момент единственный инструмент по обнаружению шпионского ПО «Pegasus» это Mobile Verification Toolkit от Amnesty International [Github.com, 2021].

Данное шпионское ПО использует различные способы взлома устройства, например, отправка ссылок с дальнейшим открытием ссылки на устройстве жертвы или использование заранее подготовленных беспроводных сетей и дальнейшем

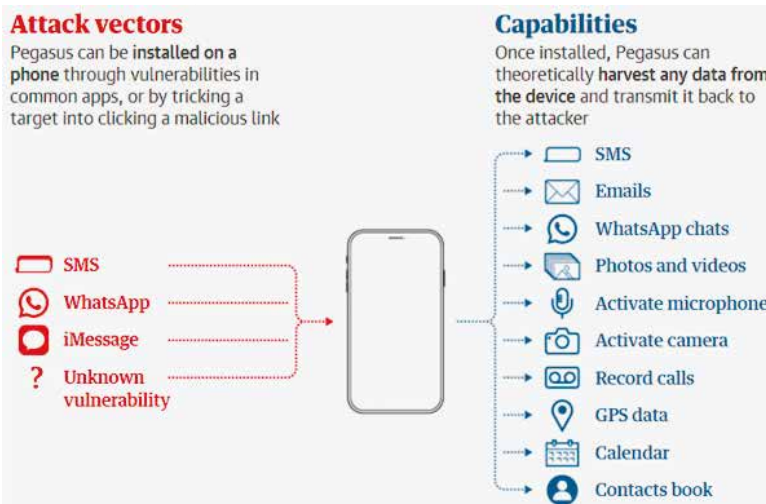

permission. Yet another way used to attack devices consists in calling and sending text messages. Typically, these calls were made on Monday or Tuesday, and when attempting to answer, the call was canceled. However, even this call was enough for the malware to be installed on your phone. Similarly, the virus can be sent via text messages and when the user opens the message, the spyware is downloaded to the device [Dwoskin et.al., 2021].

Pegasus is the main product of the NSO Group, which is an Israeli surveillance company. Thus, customers using this spyware might be government clients, including governments around the world or large corporations, organizations to which the NSO Group sold a copy of Pegasus [Timberg et.al., 2021].

The first ever Pegasus attacks were recorded back in 2014. The earliest known fully working version of Pegasus, which was discovered in 2016, infected phones using so-called spear phishing - text messages or emails that trick the target into clicking a malicious link. The zero-day attacks exploitations are recorded since May 2018 [Johnson, 2021].

In 2019, WhatsApp proved that Pegasus software used WhatsApp to send its malicious code to more than 1,400 phones, exploiting a zero-day vulnerability in the phone software. It was enough to make a WhatsApp call to the victim's phone for Pegasus to be installed on a particular device phone. At the same time, it was not even necessary to answer this call, a missed call was enough to get access to information stored on the device. It is not even necessary to use this particular messenger for these purposes. Pegasus messenger hacks it and creates a backdoor that leaves a loophole in the code of a legal program that provides access to the device for unauthorized actions and secretly lets the attacker into the system, giving administrator rights [Pegg, 2021]. Pegasus also has a function of self-destruction, which is activated in order to delete all evidence of the presence of spyware on the device. The

Source: The Guardian, 2021.
Источник: The Guardian, 2021.

подключением устройства к этой сети. Pegasus также может заразить как iOS, так и Android оставаясь при этом практически незаметным. Или другим способом, которым Pegasus атакует ваш телефон, это так называемая уязвимость нулевого дня. Это уязвимость, о существовании которой производитель устройства еще не знает, которые не требуют никаких действий со стороны жертвы, таких как, установка и предоставление разрешения обманным способом. Другой способ - это звонки и отправка текстовых сообщений. Звонки почти на все телефонные номера совершали в понедельник или во вторник, при попытке ответить, приводило к отмене звонка. Остальным приходили текстовые сообщения [Двоскин и др, 2021].

Pegasus – это основной продукт компании NSO Group, которая является израильской компанией по наблюдению. Таким образом, люди, которые используют это шпионское ПО, являются государственными клиентами, это будут быть правительства по всему миру или крупные корпорации, или организации, которые NSO Group продала копию «Pegasus» [Тимберг и др, 2021].

Первые атаки Pegasus были зафиксированы еще 2014 году. Самая ранняя обнаруженная полностью рабочая версия Pegasus, которая была обнаружена в 2016 году, заражала телефоны с помощью так

program completely cleanses all traces of its presence, leaving almost no chance of detection [Cloudsek.com, 2021].

As soon as manufacturers of phones and other mobile devices learned about the Pegasus software, Samsung and iPhone released an update to their devices. However, recent studies have shown that even the latest updates that came out in July 2021 failed to protect their users' devices. For example, the latest version of the iPhone, which is famous for the best protection of its devices and has proprietary software, has already been hacked. The NSO Group and their product Pegasus have found alternative ways to bypass the new protections. By using applications such as Apple Photos or Apple Music Pegasus gets the so-called root rights, which enable it to get access to a targeted device. This is provides to Pegasus full control over the device allowing it to change system files and folders, which device users did not know they had them on their devices. The latest versions of the program do not even leave traces in the phone memory [Avery, 2021].

The creator of the Pegasus spyware NSO group claims that their program is created to

называемого целевого фишинга - текстовых сообщений или электронных писем, которые обманом заставляли цель щелкнуть вредоносную ссылку. А атаки, использующие уязвимость нулевого дня с мая 2018 года [Джонсон, 2021].

2019 году WhatsApp доказал, что ПО «Pegasus» использовал WhatsApp для отправки своего вредоносного кода более чем 1400 телефонов, используя уязвимость «нулевого дня» программного обеспечения телефонов. Было достаточно сделать вызов по WhatsApp на телефон жертвы и Pegasus устанавливался на телефон цели. При этом даже необязательно было отвечать на этот вызов, пропущенного звонка достаточно. И необязательно для этих целей использовать именно этот мессенджер. Совсем недавно ПО «Pegasus» был обновлен. И нашли уязвимость в программном обеспечении Apple iMessage наделяя Backdoor - это оставленная лазейка в коде легальной программы, которая предоставляет доступ к устройству для несанкционированных действий и скрытно впускает злоумышленника в систему, наделяя правами администратора [Пегг, 2021]. Также Pegasus имеет функцию «са-

enhance the anti-terrorist activities. They sold the licenses only to government intelligence agencies and law enforcement agencies for the sole purpose of preventing and investigating terrorist acts and serious crimes. They also put forward that if necessary they could control all the copies of the program and disable all of them [Williams, 2021].

As for the potential activities related to this spyware the company state that they around 100 phone numbers are entered to their system per year. However the number might be significantly higher because unknown amount of data were stolen from the company's servers in Cyprus in June 2021. Moreover the list of users of the spyware is speculated to include people and entities that are not included in the above mentioned government agencies. Potential usage area includes countries from all around the world that includes Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkey, Uzbekistan and other countries. Thus it is not so clear who is using the program and whether they are using it for the legal purposes. Because it is being speculated that the potential targets which has been tracked with the Pegasus spyware includes many government officials, journalists, businessmen, politicians and activists [Rferl.org, 2021].

To sum up creation of spyware products like Pegasus brings the debate of security concerns vs human rights violations. Because under the current circumstances it looks like the usage of spyware is already going beyond its prospected purposes. Therefore in cases like these strict usage of such technologies needs to be guaranteed under the both domestic and international laws in order to prevent the commercialization motives and individual usage of these programs for self-gain attempts.

References:

1. Amnesty International (2021). Forensic Methodology Report: How to catch NSO Group's Pegasus. Retrieved from <https://www.amnesty.org/en/latest/research/2021/07/forensic-methodology-report-how-to-catch-nso-groups-pegasus/>. Accessed on 18.07.2021.
2. Avery, Dan (2021). Israeli spyware launched 'zero-click' attacks on iPhones: Pegasus gained control of devices without the owner having to do anything and turned phones into 24-hour surveillance devices. Ret-

моуничтожения». Чтобы уничтожить все доказательства присутствия шпионского ПО на устройстве. Программа полностью чистит все следы своего присутствия, не оставляя практически никаких шансов на обнаружение [Cloudsek.com, 2021].

Как только производители телефонов и других мобильных устройств узнали о ПО «Pegasus», такие как Samsung и iPhone выпустили обновление на свой устройства. Однако свежие исследование показали, что даже свежие обновление, которые вышли в июле 2021 года, не смогли защитить устройства своих пользователей. На примере iPhone которая славится лучшей защитой устройств, нежели у android устройств. Компания NSO Group и их продукт Pegasus нашел альтернативные способы обхода защиты, используя такие приложения как Apple Photos или Apple Music получают так называемый root права. Это предоставление полный контроль над устройством и изменение системных файлов и папок, которых обычно нет даже у самого пользователя мобильного устройства. Последние версии программы даже не оставляют следов в памяти телефонов [Эйвери, 2021].

Сама компания NSO group считает сама программа создана как антитеррористическая. И продавала лицензии на свою продукцию только правительственным спецслужбам и правоохранительным органам с единственной целью предотвращения и расследования террористических актов и серьезных преступлений. И также утверждает, что контролирует все копии программы и по необходимости или по запросу может «отключить» программу [Уильямс, 2021].

Согласно самой компании в их программе вводили не более 100 номеров в год. А сами данные были возможно украдены с их серверов на Кипре в июне 2021. Однако откуда появился список контактов, состоящих из более 50000. Среди них были сотни чиновников, три действующих президента, 10 премьер министров, король и принцессы. Теперь уже нельзя сказать, что программу использовали для благих целей. Среди клиентов NSO Group

rieved from <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-9802839/iPhones-belonging-journalists-hacked-proving-Apples-security-no-match-NSO-spyware.html>. Accessed on 19.07.2021.

3. CloudSEK Threat Intelligence (2021). Everything You Need to Know about the Pegasus Spyware. Retrieved from <https://cloudsek.com/everything-you-needed-to-know-about-the-pegasus-spyware/>. Accessed on 18.07.2021.
4. Dwoskin, Elizabeth and Rubin, Shira (2021). Somebody has to do the dirty work: NSO founders defend the spyware they built. Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/world/2021/07/21/shalev-hulio-nsa-surveillance/>. Accessed on 21.07.2021.
5. Github (2021). Mobile verification toolkit. Retrieved from <https://github.com/mvt-project/mvt>. Accessed on 16.07.2021.
6. Johnson, Derek (2021). The threat of Pegasus - style spyware could creep toward the business community. Retrieved from <https://www.scmagazine.com/analysis/cyberespionage/the-threat-of-pegasus-style-spyware-could-creep-toward-the-business-community>. Accessed on 21.07.2021.
7. Kirchgaessner, Stephanie; Lewis, Paul; Pegg, David, Cutler, Sam, Lakhani, Nina and Safi, Michael (2021). Revealed: Leak uncovers global abuse of cyber - surveillance weapon. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2021/jul/18/revealed-leak-uncovers-global-abuse-of-cyber-surveillance-weapon-nsa-group-pegasus>. Accessed on 18.07.2021.
8. Pegg, David and Cutler, Sam (2021). What is Pegasus spyware and how does it hack phones? Retrieved from <https://www.theguardian.com/news/2021/jul/18/what-is>

**THE CREATOR
OF THE PEGASUS
SPYWARE NSO
GROUP CLAIMS THAT
THEIR PROGRAM
IS CREATED TO
ENHANCE THE
ANTI-TERRORIST
ACTIVITIES**

**САМА КОМПАНИЯ
NSO GROUP СЧИТАЕТ
САМА ПРОГРАММА
СОЗДАНА КАК
АНТИТЕРРОРИСТИ-
ЧЕСКАЯ**

были правительства Азербайджана, Бахрейна, Венгрии, Индии, Индонезии, Казахстана, Мексики, Марокко, Руанды, Саудовской Аравии, Того и Объединенных Арабских Эмиратов. Среди возможных целей были граждане Азербайджана, Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана, Турции, Узбекистана и из других стран. И не понятно, кто использует эту программу. Больше всего среди контактов были граждане Мексики и ОАЭ. Главными целями были во всех странах были чиновники, журналисты, бизнесмены, политические деятели и активисты [Rferl. org, 2021].

Подводя итоги, создание шпионских продуктов, таких как Pegasus, приводит к дискуссии о проблемах безопасности и нарушениях прав человека. Потому что в нынешних обстоятельствах, похоже, использование шпионских программ уже выходит за рамки их предполагаемых целей. Поэтому в подобных случаях строгое использование таких технологий должно быть гарантировано как внутренним, так и международным законодатель-

pegasus-spyware-and-how-does-it-hack-phones. Accessed on 21.07.2021.

9. Radio Free Europe/Radio Liberty (2021). Kazakh, Pakistani, French leaders on list of possible targets for Israeli spyware. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/france-probe-pegasus-spywear/31368284.html>. Accessed on 20.07.2021.
10. Timberg, Craig; Birnbaum, Michael; Harwell, Drew and Sabbagh, Dan (2021). On the list: Ten prime ministers, three presidents and a king Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/world/2021/07/20/heads-of-state-pegasus-spyware/>. Accessed on 20.07.2021.
11. Williams, Dan (2021). Israel appoints task force to assess NSO spyware allegations - sources. Retrieved from <https://www.reuters.com/technology/israels-national-security-council-looking-into-nso-spyware-allegations-2021-07-21/>. Accessed on 21.07.2021.

ством, чтобы предотвратить мотивы коммерциализации и индивидуальное использование этих программ для попыток получения выгоды.

Источники:

1. Amnesty International (2021). Отчет по криминалистической методологии: Как поймать Пегаса Группы NSO. Доступно по адресу: <https://www.amnesty.org/en/latest/research/2021/07/forensic-methodology-report-how-to-catch-nso-groups-pegasus/>. Дата обращения: 18.07.2021.
2. Эйвери, Дэн (2021). Израильские шпионские программы начали атаки "нулевым щелчком мыши" на iPhone: Pegasus получил контроль над устройствами без необходимости что-либо делать владельцу и превратил телефоны в устройства круглосуточного наблюдения. Доступно по адресу: <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-9802839/iPhones-belonging-journalists-hacked-proving-Apples-security-no-match-NSO-spyware.html>. Дата обращения: 19.07.2021.
3. Двоскин, Элизабет и Рубин, Шира (2021). Кто-то должен делать грязную работу: основатели NSO защищают шпионское ПО, которое они создали. Доступно по адресу: <https://www.washingtonpost.com/мир/2021/07/21/шале-хулио-нсо-наблюдение/>. Дата обращения: 21.07.2021.

com/мир/2021/07/21/шале-хулио-нсо-наблюдение/. Дата обращения: 21.07.2021.

4. Github (2021). Инструментарий мобильной верификации. Доступно по адресу: <https://github.com/mvt-project/mvt>. Дата обращения: 16.07.2021.
5. Джонсон, Дерек (2021). Угроза шпионского ПО в стиле Пегаса может подкрасться к деловому сообществу. Доступно по адресу: <https://www.scmagazine.com/analysis/cyberespionage/the-threat-of-pegasus-style-spyware-could-creep-toward-the-business-community>. Дата обращения: 21.07.2021.
6. Кирхгесснер, Стефани; Льюис, Пол; Пегг, Дэвид; Катлер, Сэм; Лакхана, Нина и Сафи, Майкл (2021). Раскрыто: Утечка раскрывает глобальное злоупотребление оружием кибер - наблюдения. Доступно по адресу: <https://www.theguardian.com/world/2021/jul/18/revealed-leak-uncovers-global-abuse-of-cyber-surveillance-weapon-nso-group-pegasus>. Дата обращения: 18.07.2021.
7. Пегг, Дэвид и Катлер, Сэм (2021). Что такое шпионское ПО Pegasus и как оно взламывает телефоны? Доступно по адресу: <https://www.theguardian.com/news/2021/jul/18/what-is-pegasus-spyware-and-how-does-it-hack-phones>. Дата обращения: 21.07.2021.
8. Радио Свободная Европа/Радио Свобода (2021). Лидеры Казахстана, Пакистана, Франции в списке возможных целей израильского шпионского ПО. Доступно по адресу: <https://www.rferl.org/a/france-probe-pegasus-spywear/31368284.html>. Дата обращения: 20.07.2021.
9. Разведка угроз CloudSEK (2021). Все, что Вам нужно знать о шпионском ПО Pegasus. Доступно по адресу: <https://cloudsek.com/everything-you-need-to-know-about-the-pegasus-spyware/>. Дата обращения: 18.07.2021.
10. Тимберг, Крейг; Бирнбаум, Майкл; Харвелл, Дрю и Саббаг, Дэн (2021). В списке: Десять премьер-министров, три президента и король. Доступно по адресу: <https://www.washingtonpost.com/world/2021/07/20/heads-of-state-pegasus-spyware/>. Дата обращения: 20.07.2021.
11. Уильямс, Дэн (2021). Израиль назначает целевую группу для оценки утверждений о шпионских программах NSO - источники. Доступно по адресу: <https://www.reuters.com/technology/israels-national-security-council-looking-into-nso-spyware-allegations-2021-07-21/>. Дата обращения: 21.07.2021.

ENERJİDE DIŞA BAĞIMLILIK: TRANS ANADOLU DOĞALGAZ BORU HATTI'NIN ÖNEMİ

DR. ZHULDYZ KANAPIYANOVA

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
UZMAN ARAŞTIRMACISI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ АҒА ҒЫЛЫМИ
ҚЫЗМЕТКЕР

ЭНЕРГИЯҒА СЫРТҚА ТӘУЕЛДІЛІК: ТРАНС АНАДОЛУ ТАБИҒИ ГАЗ ҚҰБЫРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP), Azərbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz 2 Gaz Sahası ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer sahalarдан çıkan doğalgazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçişini sağlamak için planlanan Avrupa Birliği (AB) destekli Güney Gaz Koridoru projesinin bir parçasıdır. Güney Gaz Koridoru TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans-Adriyatik Boru Hattı'ndan (TAP) oluşmaktadır. Azərbaycan'dan Avrupa'ya kadar uzanan kısım TANAP, Güney Gaz Koridoru'nun ilk parçası, Avrupa sınırından Avrupa ülkelerine dağıtım yapan projenin ikinci parçası ise TAP olarak adlandırılmaktadır. TAP Türkiye-Yunanistan sınırında TANAP'a bağlanmıştır. TAP, Yunanistan (550 kilometre), Arnavutluk (215 kilometre) ve Adriyatik Denizi'nden (105 kilometre) geçerek İtalya'ya (8 kilometre) uzanmaktadır [TANAP.com].

British Petroleum 2019 verilerine göre, Avrupa'nın doğalgaz üretimi dünya doğalgaz üretiminin sadece %5,9'unu ve tüketimin ise %14,1'ini oluşturduğunu göz önüne bulundurduğumuzda, enerji konusunda dışarıya bağımlılığı net olarak ortaya çıkmaktadır [BP, 2019]. Bu bağlamda Rusya AB'nin ham petrol, doğalgaz

**RUSYA AB'NİN
HAM PETROL,
DOĞALGAZ VE KATI
FOSİL YAKITLAR
KONUSUNDA
ANA TEDARİKÇİSİ
KONUMUNDADIR**

**БҰЛ ТҰРҒЫДА РЕСЕЙ
ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚҚА
ШИКИ МҰНАЙ, ТАБИҒИ
ГАЗ ЖӘНЕ ҚАТТЫ
ҚАЗБА ОТЫНЫНЫҢ
НЕГІЗГІ ЖЕТКІЗУШІСІ
БОЛЫП ТАБЫЛАДЫ**

Каспий теңізіндегі Әзірбайжанның Шах-Дениз 2 газ кен орнынан және Каспий теңізінің оңтүстігіндегі басқа кен орындарынан табиғи газды Түркия арқылы Еуропаға транзитін қамтамасыз етуді жоспарлаған Транс Анадолу табиғи газ құбыры (TANAP), Еуропалық одақ (ЕО) қолдау көрсететін Оңтүстік газ дәлізі жобасының бір бөлігі. Бұл дәліз жобасының бөлігі. Оңтүстік газ дәлізі TANAP, Оңтүстік Кавказ құбыры (SCP) және Транс-Адриатикалық құбырдан (TAP) тұрады. Әзірбайжаннан Еуропаға жететін бөлігі –TANAP, Оңтүстік газ дәлізінің бірінші бөлігі болса, ал Еуропаның шекарасынан Еуропа елдеріне таралатын жобаның екінші бөлігі TAP деп аталады. TAP Түркия-Грекия шекарасындағы TANAP-пен қосылады. TAP Грекия (550 шақырым), Албания (215 шақырым) және Адриатика теңізі (105 шақырым) арқылы Италияға (8 шақырым) созылады [TANAP.com].

British Petroleum 2019 ақпаратына сәйкес, Еуропадағы табиғи газ өндіру әлемдегі табиғи газ өндірісінің тек 5,9%-ын және тұтынудың 14,1%-ын құрайтынын ескерсек, оның сыртқы энергияға тәуелділігі айқын көрінеді [BP, 2019]. Бұл тұрғыда

ve katı fosil yakıtlar konusunda ana tedarikçisi konumundadır. Örneğin, 2019 verilerine göre, AB'nin doğalgaz ithalatının neredeyse dörtte üçü sırasıyla %41 oranıyla Rusya, %16 oranıyla Norveç, %8 oranıyla Cezayir ve %5 oranıyla Katar üzerinden gerçekleştiği görülmektedir [Ec.europa.eu, 2019]. Enerji alanında AB'nin yüksek oranda Rusya'ya bağımlılığı onu diğer enerji üreticileri ile iş birliği arayışına itmektedir. Bu bağlamda TANAP ve buna benzer projeler AB için hayati önem arz etmektedir. Diğer yandan Rusya'nın da bu bağımlılığı sürdürmek için "Türk Akım" gibi projeleri faaliyete geçirmekte olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Güney Gaz Koridoru, AB'nin Rus doğalgaz bağımlılığını azaltma amacıyla Hazar, Orta Asya ve Orta Doğu gibi diğer alternatif doğalgaz üreticilerinin, doğalgazını Avrupa'ya transfer etmesi için planlanan bir proje olarak kabul edilmektedir [Kusznir, 2015].

Enerjide dışa bağımlılık ülkelerin dış politika hamlelerini zayıflatmakta ve uluslararası alandaki pozisyonunu etkilemektedir. Enerjideki dışa bağımlılık konusu ülkeler arasındaki ilişkiyi asimetrik bağımlılığa getirmektedir. Bu durumda enerji, dış politikada bir koz olarak kullanıldığından enerji tedarikçi

Ресей ЕО-ға шикі мұнай, табиғи газ және қатты қазба отынының негізгі жеткізушісі болып табылады. Мысалы, 2019 жылғы мәліметтер бойынша ЕО-ның табиғи газ импортының төрттен үш бөлігі Ресей (41%), Норвегия (16%), Алжир (8%) және Катар (5%) болып табылады [Ec.europa.eu, 2019]. Еуропалық одақтың Ресейге энергия саласындағы жоғары тәуелділігі оны басқа энергия өндірушілермен ынтымақтастық іздеуге итермелейді. Осы тұрғыда TANAP және оған ұқсас жобалардың ЕО үшін маңызы зор. Екінші жағынан, Ресей бұл тәуелділікті сақтап қалу үшін «Түрік ағыны» сияқты жобаларды іске қосқанын есте ұстаған жөн. Оңтүстік газ дәлізі - ЕО үшін Ресейдің табиғи газға тәуелділігін төмендету үшін Каспий, Орталық Азия және Таяу Шығыс сияқты табиғи газ өндіруші баламалы газ өндірушілердің табиғи газын Еуропаға жеткізу жобасы ретінде қарастырылады [Кузснир, 2015].

Энергияға сыртқы тәуелділік елдердің сыртқы саяси қозғалыстарын әлсіретіп, халықаралық аренадағы позициясына әсер етеді. Энергияға сыртқы тәуелділік елдер арасындағы қатынасты асимметриялық тәуелділікке әкеледі. Бұл жағдайда энер-

үлке ішін гүш нителігін қазанмақтадыр. Дігер тарафтан энержі іхтіяаі олан үлкелер ішін энержі сикінтісі яшама іхтімалі, онларі тедарікчі үлке-ге карші бағімлігі ве заыф биракарак, діш політіка кабіліетіні кісітламмақтадыр. Бөйле бір дурумда энержі чешітілігі ве алтернатіфлерін олмасі үлкелерін позісіонуну гүчлендірмеде өнелмі бір еткен олмақтадыр. Örneğін, 2014'те Русья'нын Кırım'ı ілһакіндан сонра AB Rus энержі бағімлілігіндан долаы AB'nin, Кırım'ın ілһакі сонрасі net бір діш політіка таврі сергілейемемесіндекі ен бүйүк еткенлерден бери оларак гөрүлебелі. Кırım'ın ілһакіндан сонра Русья'ға үнелік карші тавір, G-8 үелігінін аскыа алнмасі ве базі економік яптірімларын өтесіне гежемеміштір. Бу ноктада AB'nin Rus энержісіне алтернатіф олүшүрәбілмесі ве Русья'нын арз кесінтісі япәбілегежі каяғысін ортадан калдірмасі өнелмі фактөрлер оларак гөрүнмектедір. Бу аламда, AB'nin энержі бағімлілігінін діш політікада һамле гүчүнү азалттығін сөйлемек мүмкүндүр.

TANAP бору һатті Түркіе-Гүрсітан снрн-дан башларак, Түркіе үерннен 20 ілі ге-чрек, Yunanistan снрнндакі Іпсала ілчесннен TAP бору һатті іле бағланмақтадыр. 17 Kasım 2011 тарннде дүзенленен "Karadeniz Enerji ve Ekonomi Forumu'nda" Түркіе ве Azerbaycan араснда TANAP бору һатті пројесннн темеллері атılmш ве 26 Aralık 2011'de ікі үлке араснда өн алашма імзаланмштір. Projenin

гя сьртқы саясатта көзір ретінде пайдаланылып, энергиямен жабдықтаушы елдің күшіне айналады. Екінші жағынан, энергияға мұқтаж ел үшін энергия тапшылығын сезіну мүмкіндігі оларды жеткізуші елге тәуелді және әлсіз қалдырып сыртқы саяси ұтқырлықты шектейді. Мұндай жағдайда энергияның әртүрлілігі мен баламалардың болуы олардың позициясын нығайтуда маңызды фактор болып табылады. Мысалы, Ресей 2014 жылы Қырымды аннексиялап алғаннан кейін, ЕО Ресейдің энергетикалық тәуелділігінен Қырым аннексиясынан кейінгі сыртқы саясаттағы айқын ұстанымын көрсете алмауының ең үлкен факторларының бірі ретінде қарастыруға болады. Қырым аннексияланғаннан кейін Ресейге қарсылық G-8 мүшелігін тоқтату мен кейбір экономикалық санкциялардан асып кете алмады. Бұл кезде ЕО-ның ресейлік энергияға балама жасау мүмкіндігі мен Ресейдің жеткізілімді қысқартуы мүмкіндігіне байланысты алаңдаушылықты жою маңызды факторлар ретінде көрінеді. Бұл тұрғыда ЕО-ның энергетикалық тәуелділігі оның сыртқы саясаттағы қозғалыс күшін төмендетіп жібергенін айтуға болады.

TANAP құбыры Түркия-Грузия шекарасынан басталып, Түркия арқылы 20 қаладан өтіп, Грекия шекарасындағы Ипсала ауданынан TAP құбырына қосылады. 2011

kurucu üyeleri %58 ile SOCAR (Azerbaycan), %30 ile BOTAŞ (Türkiye) ve %12 ile British Petroleum (İngiltere) şirketleridir [TANAP.com]. Projenin kaynak ülkesi Azerbaycan iken, Türkiye ve Gürcistan hem tüketici hem transit ülke konumundadırlar. 17 Mart 2015 tarihinde Türkiye'nin Kars şehrinde düzenlenen TANAP boru hattı projesinin temel atma töreni Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve dönemin Gürcistan Cumhurbaşkanı Giorgi Margvelashvili'nin katılımları ile gerçekleşmiştir.

Maliyeti 10 milyar dolar civarında olan TANAP doğalgaz projesinin 2018'de tamamlanması ve üretimini başlaması ile 2020'de 4,9 milyar metreküp olmak üzere bugüne kadar yaklaşık 9,4 milyar metreküp doğalgaz taşınmıştır. Sevkiyatın 2023'e kadar 11 milyar metreküpe ulaşması beklenmektedir [Trthaber.com, 2021]. 31 Aralık 2020 tarihinde TAP'ta gaz akışının başlamasıyla Avrupa'ya doğalgaz sevkiyatı başlamıştır. TANAP'ın yıllık doğalgaz taşıma kapasitesi 16 milyar metreküp olup, ilave yatırımlarla bu kapasite 31 milyar metreküpe ulaşabilecektir [Hürriyet.com, 2021]. Bu proje Türkiye'nin enerji ihti-

**BU BAĞLAMDA
TANAP VE BUNA
BENZER PROJELER
AB İÇİN HAYATİ
ÖNEM ARZ
ETMEKTEDİR**

**ОСЫ ТҰРҒЫДА
TANAP ЖӘНЕ
ОҒАН ҰҚСАС
ЖОБАЛАРДЫҢ ЕО
ҮШІН МАҢЫЗЫ
ЗОР**

жылдың 17 қарашасында өткен «Қара теңіз энергиясы мен экономикасы форумында» Түркия мен Әзірбайжан арасында TANAP құбырының жобасының негізі қаланды және 2011 жылдың 26 желтоқсанында екі ел арасында алдын ала келісімге қол қойылды. Жобаның құрылтайшы мүшелері - 58%-бен SOCAR (Әзірбайжан), 30%-бен БОТАШ (Түркия) және 12%-бен British Petroleum (Ұлыбритания) [TANAP.com]. Жобаның қайнар көзі - Әзірбайжан болса, Түркия мен Грузия - тұтынушы әрі транзиттік елдер. 2015 жылдың 17 наурызында Түркияның Карс қаласында өткізілген TANAP құбыры жобасының іргетасын қалау рәсімі Түркия президенті Режеп Тайып Ердоған, Әзірбайжан президенті Ильхам Әлиев және сол кездегі Грузия президенті Георгий Маргвелашвилидің қатысуымен өтті.

Құны шамамен 10 миллиард доллар болған TANAP табиғи газ жобасының 2018 жылы аяқталғаннан кейін және өндіріс жұмыстарының басталуымен 2020 жылы 4,9 миллиард текше метр, бүгінгі күнге дейін шамамен 9,4 миллиард текше метр табиғи газ тасымалданды. 2023 жылға

yacını çeşitlendirmeye yardımcı olmakla beraber, enerji alanında bir transit merkez olmasını sağlamakta ve bölge ülkeleriyle ilişkilerin derinleştirilmesine katkıda bulunacaktır.

Projenin istenilen kapasiteye ulaştığında Türkiye ve AB doğalgaz ihtiyacının belli bir kısmının karşılanması, Rus enerji bağımlılığının bir nevi azalması, gaz çeşitliliğinin sağlanması, ülkeler arası iş birliğinin artması ve rekabet sonucu doğalgaz fiyatlarında düşüşün yaşanması beklenmektedir. TANAP projesi Azerbaycan doğalgazının ilk defa Rusya'dan bağımsız olarak Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması açısından oldukça önem kazanmaktadır. Zira Rusya bölgede enerji konusunda kendi hâkimiyetini sürdürmeyi istemekte olup Moskova'nın saf dışı bırakıldığı projelere karşı çıkmakta ya da alternatif proje geliştirmektedir. Ayrıca bölgedeki önemli enerji kaynağı Türkmenistan ve Kazakistan, hatta İran gibi ülkelerin projeye dâhil olması beklenmektedir. Zira gelecekte TANAP projesi için Azerbaycan doğal kaynakları yeterli olmayabilir. Bu durumda söz konusu projenin kapasitesini arttırmak için yeni doğalgaz tedarikçilerine ihtiyaç duyulabilir. Böylece TANAP projesiyle Rus doğalgazına olan bağımlılığın azaltılması, aynı zamanda enerji tedarikçisi ülkelerin enerji politikalarını çeşitlendirme potansiyelini artıracaktır.

Bu durumda Avrupa enerji ihtiyacını karşılamak ve Rus enerji bağımlılığını azaltmak için Güney Gaz Koridoru projesinin bir an önce tam kapasiteye ulaşması için desteklerken, diğer taraftan Rusya TANAP, TAP projelerinin yerine Türk Akım ve benzer projelerini gerçekleştirmesi için çaba göstermektedir. Türkiye'nin ise kendi topraklarından geçecek ve onu transit ülke yapacak olan boru hattı projeleri için iş birliğine hazır olduğunu söylemek mümkündür. Zira Avrupa'ya enerji taşımada transit ülke olmak, ülkenin enerji ihtiyacını karşılamadan yanı sıra dış politikadaki rolünü de güçlendirmektedir. Türkiye'nin bu durumda ülkelerle iş birliği esnasında aktörler arası tartışmalara dâhil olmadan ve saf

**ENERJİDE DIŞA
BAĞIMLILIK
ÜLKELERİN
DIŞ POLİTİKA
HAMLELERİNİ
ZAYIFLATMAKTA
VE
ULUSLARARASI
ALANDAKİ
POZİSYONUNU
ETKİLEMEKTEDİR**

**ЭНЕРГИЯҒА
СЫРТҚЫ
ТӘУЕЛДІЛІК
ЕЛДЕРДІҢ
СЫРТҚЫ САЯСИ
ҚОЗҒАЛЫСТАРЫН
ӘЛСІРЕТІП,
ХАЛЫҚЫРЫЛЫҚ
АРЕНАДАҒЫ
ПОЗИЦИЯСЫНА
ӘСЕР ЕТЕДІ**

қарай жеткізілімнің 11 миллиард текше метрге жетуі күтілуде [Trthaber.com, 2021]. 2020 жылдың 31 желтоқсанында TAP-та газ ағынының басталуымен Еуропаға табиғи газды тасымалдау басталды. TANAP-тың жылдық табиғи газ өткізу қабілеті 16 миллиард текше метрді құрайды және қосымша инвестиция арқылы 31 миллиард текше метрге жететінін айта кеткен жөн [Hürriyet.com, 2021]. Бұл жоба Түркияға энергия қажеттіліктерін әртараптандырумен қатар, оны энергетика саласындағы транзиттік орталыққа айналдыруға және аймақтағы елдермен қарым-қатынасын жақсартуға ықпал етеді.

Жоба қажетті қуатқа жеткен кезде Түркия мен ЕО-ның табиғи газға деген қажеттіліктерінің белгілі бір бөлігі қанағаттандырылады, Ресейлік энергияға тәуелділігі төмендейді, газдың әртүрлілігі қамтамасыз етіледі, елдер арасындағы ынтымақтастық артады және табиғи газ күтіледі және бәсекелестік нәтижесінде табиғи газдың бағасының төмендеуі күтілуде. TANAP жобасы Әзірбайжан табиғи газын алғаш рет Ресейден тәуелсіз түрде Түркия арқылы Еуропаға тасымалдау тұрғысынан үлкен маңызға ие. Өйткені Ресей аймақтағы энергетикадағы үстемдігін сақтап қалғысы келеді және өзі қатыспаған жобаларға қарсы немесе балама жобаларды әзірлейді. Бұған қоса, жобаға аймақтың маңызды энергия көзі болып табылатын Түркіменстан, Қазақстан, тіпті Иран сияқты елдердің қосылуы күтілуде. Әзірбайжанның табиғи ресурстары TANAP жобасы үшін жеткіліксіз болуы мүмкін, бұл жағдайда қарастырылып отырған жобаның қуатын арттыру үшін жаңа табиғи газ жеткізушілер қажет болуы мүмкін. Осылайша, TANAP-пен ЕО Әзірбайжан мен Ресейге тәуелділігін төмендетсе, екінші жағынан, энергия жеткізуші елдер энергия саясатын әртараптандырады.

Бұл жағдайда Еуропа энергиялық қажеттіліктерін қанағаттандыру және Ресейлік энергияға тәуелділігін

haberler.com

tutmadan başarılı bir diplomasi yürütmesi önerilebilir.

Kaynaklar:

1. BP (2020). BP İstatistiki İnceleme. Alınan yer: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>. Erişim tarihi: 27.07.2021.
2. Ec.europa.eu (2019). Enerjiyi nereden ithal ediyoruz? Alınan yer: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2c.html>. Erişim tarihi: 27.07.2021.
3. Hürriyet.com (2021). TANAP yıllık 1,5 milyar doları aşkın taşıma geliri sağlayacak. Alınan yer: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tanap-yillik-1-5-milyar-dolari-askin-tasima-geliri-saglayacak-41714599>. Erişim tarihi: 28.07.2021.
4. Kuzsnir, J. (2015). Güney Koridoru: AB tarafından başlatıldı, başkaları tarafından tamamlandı mı? TANAP, TAP ve Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı'nın yönlendirilmesi. Alınan yer: <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CAD-69.pdf>. Erişim tarihi: 28.07.2021.
5. TANAP.com (tarih yok). Yüzyılın Projesinin Büyük Hissedarı. Alınan yer: <https://www.tanap.com/media/press-releases/major-shareholder-in-the-project-of-the-century/>. Erişim tarihi: 27.07.2021.
6. Trthaber.com (2021). Türkiye'nin Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı aracılığıyla aldığı doğal gaz 9,4 milyar metreküpe ulaştı. Alınan yer: <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/tanaptan-turkiyeye-94-milyar-metrekup-gaz-akti-555680.html>. Erişim tarihi: 27.07.2021.

tөмендету үшін Оңтүстік газ дәлізі жобасын мүмкіндігінше тезірек толық қуатқа жеткізуге қолдау көрсетсе, екінші жағынан, Ресей TANAP, TAP жобаларының орнына Түрік ағыны және осыған ұқсас жобаларды жүзеге асыруға тырысады. Түркия өз аумағынан өтетін және оны транзиттік елге айналдыратын кез келген құбыр үшін ынтымақтастыққа дайын екенін айтуға бола-

ды. Өйткені Еуропаға энергия тасымалдаудағы транзиттік ел болу елдің энергетикалық қажеттілігін қанағаттандырып қана қоймайды, сонымен қатар оның сыртқы саясаттағы рөлін күшейтеді. Бұл жағдайда Түркияның акторлар арасындағы пікірталастарға қатыспай-ақ және елдермен ынтымақтастық кезінде бір жаққа шықпай-ақ табысты дипломатия жүргізуі керектігін айтуға болады.

Дереккөз

1. BP (2020). BP статистикалық шолу. Сілтеме: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>. Қаралған уақыты: 27.07.2021.
2. Ec.europa.eu (2019). Біз энергияны қайдан импорттаймыз? Сілтеме: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2c.html>. Қаралған уақыты: 27.07.2021.
3. Hürriyet.com (2021). TANAP жыл сайынғы тасымалдаудан 1,5 миллиард доллардан астам табыс әкеледі. Сілтеме: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tanap-yillik-1-5-milyar-dolari-askin-tasima-geliri-saglayacak-41714599>. Қаралған уақыты: 28.07.2021.
4. Кусзмир, Ж. (2015). Оңтүстік дәліз: ЕО бастап, басқалар аяқтады ма? TANAP, TAP және South Stream құбырының бағыты. Сілтеме: <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CAD-69.pdf>. Қаралған уақыты: 28.07.2021.
5. TANAP.com. Ғасыр жобасының негізгі акционері. Сілтеме: <https://www.tanap.com/media/press-releases/major-shareholder-in-the-project-of-the-century/>. Қаралған уақыты: 27.07.2021.
6. Trthaber.com (2021). Түркия Анадолы табиғи газ құбыры арқылы алған табиғи газ 9,4 миллиард текше метрге жетті. Сілтеме: <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/tanaptan-turkiyeye-94-milyar-metrekup-gaz-akti-555680.html>. Қаралған уақыты: 27.07.2021.

1 TEMMUZ 2021 TARİHİNDE AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜN ARAŞTIRMACISI ERKİNBЕК TURGINOV "KAZAKİSTAN'IN HAYVANSAL ÜRÜNLER TİCARETİ" BAŞLIKLІ ÇEVİRİMİÇİ SEMİNER VERDİ.

2021 ЖЫЛЫ 1 ШІЛДЕДЕ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ ЕРКІНБЕК ТҰРҒЫНОВ «ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМДЕРІНІҢ САУДАСЫ» АТТЫ ОНЛАЙН СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer'in açılış konuşmasının ardından söz alan enstitü araştırmacısı Erkinbek Turginov, Kazakistan'ın Hayvansal Ürünleri hakkında ana hatlarıyla çeşitli bilgiler sundu. Semineri sırasında verdiği bilgiler arasında genel olarak hükümetin destek programları hakkında ve tarım sektöründeki gelişmelerin iletildiğine dair çalışmalarından bahsetti. Turginov, Kazakistan'da tarımın geliştirilmesi için ayrılan sübvansiyon miktarının 2018'de iki

Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмердің кіріспе сөзінен кейін баяндамасын бастаған Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері Еркінбек Тұрғынов Қазақстанның мал шаруашылығы өнімдеріне жан-жақты талдау жасап, жалпы үкіметтік қолдау бағдарламалары мен аграрлық сектордағы дамуды ілгерілету жұмыстарын тілге тиек етті. Тұрғынов Қазақстанның ауыл шаруашылығын дамытуға арналған субсидия көлемі 2018 жылы екі есеге өсіп, 76 миллиард теңгеге (178,1 миллион доллар) жеткенін мәлімдеді.

Тұрғынов Канада мен Уругвай сияқты ет экспорттаушы маңызды елдер шамамен 14-15 миллион гектар жайылымдық жерлерді пайдаланатындығын, ал Қазақстанда жайылымдар осы елдерге қарағанда әлде қайда көп екенін ескерте отырып, еліміздің мал мен ет экспорты жағынан бүкіл әлем бойынша жетекші елге айналу мүмкіндігі бар екенін жеткізді. Ол елдегі инфрақұрылымның жетерсіздігі Қазақстандағы ет экспорты көлемінің өсуіне кедергі болып отырғанын және осы тұрғыда мемлекеттік мекемелер бұл мәселе бойынша түрлі зерттеулер жүргізіп жатқанына тоқталды. Ол Қытай Қазақстаннан ет импорты бойынша жетекші елдердің бірі бо-

katına çıkarak 76 milyar tengeye (178.1 milyon dolar) ulaştığını açıkladı.

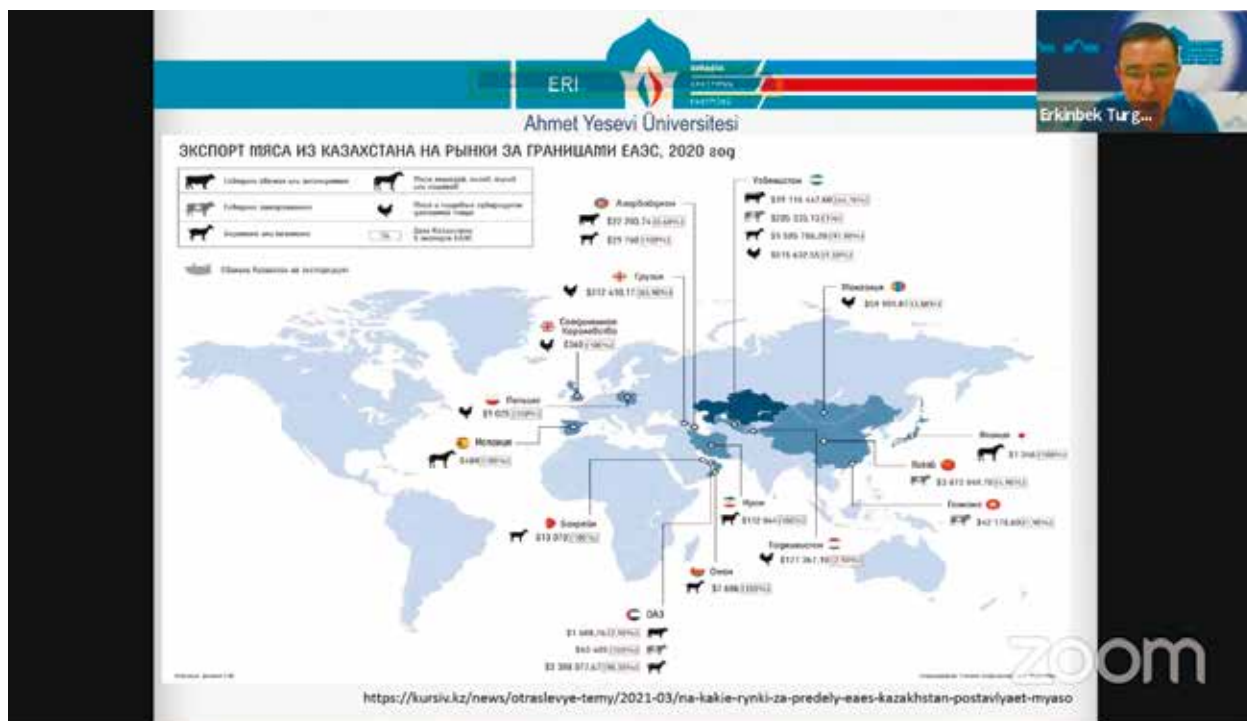
Turgunov, Kanada ve Uruguay gibi önemli et ihracatçı ülkelerin yaklaşık 14-15 milyon hektar arasında mera kullandığını, Kazakistan'ın ise bu ülkelerden daha fazla meraya sahip olduğu göz önüne alındığında, ülkenin dünya çapında canlı hayvan ve et ihracatında lider ülke olma potansiyeline sahip olabileceğini ifade etti. Ülkedeki altyapı eksikliğinin Kazakistan'da et ihracatının büyümesine engel teşkil ettiğini ve bu bağlamda devlet kurumlarının bu konuda çeşitli çalışmalar yürüttüklerini belirtti. Kazakistan'dan et ithalatında Çin'in önde gelen ülkelerden birisi olduğu ve bu malların ulaşımı konusunda genel olarak demiryolunun tercih edildiğini lakin hava yolunun da gerekli iyileştirmelerin sağlanması ile daha fazla kullanılabileceğini bildirdi. Bu konuda Taldıkorған, Cambıl ve Türkistan bölgelerinde de havalimanı koşullarının iyileştirilmesi ve kapasitesinin et ihracatına yönelik geliştirilmesinin dünya pazarları ortalamalarının altında bir fiyata sahip olan Kazakistan'da üretilen etin daha geniş coğrafyalara ve yeni pazarlara açılma imkanını güçlendireceğini vurguladı.

Kazakistan'ın bu hayvancılık ve hayvansal

лып taбылатындығын және бұл тауарларды тасымалдау кезінде теміржолға басымдық берілетінін, бірақ әуе компаниясын қажетті жетілдірулермен көбірек пайдалануға болатындығын еске салды. Осыған байланысты Талдықорған, Жамбыл және Түркістан облыстарындағы әуежай жағдайларын жақсарту арқылы, ет өнімдерін экспорттау әлеуетін дамыту, әлемдік нарықтағы орташадан төмен бағаға ие Қазақстанда өндірілетін ет үшін кең географиялық негіз екенін, сондай-ақ, жаңа нарықтарға жол ашуға мүмкіндік беретіндігін атап көрсетті.

Ол мал шаруашылығы өнімдері саудасында Қазақстанның экспортын ұлғайтуға бағытталған әртүрлі зерттеулер туралы ақпарат берді. Үкімет соңғы жылдары жүзеге асырып жатқан ынталандыру бағдарламаларының өте маңызды екенін айта отырып, Тұрғынов өндірушілерге көрсетілетін қолдау жалғасатын жағдайда, ет өнеркәсібін дамыту үдерісі жылдамдайтынын айтып сөзін аяқтады.

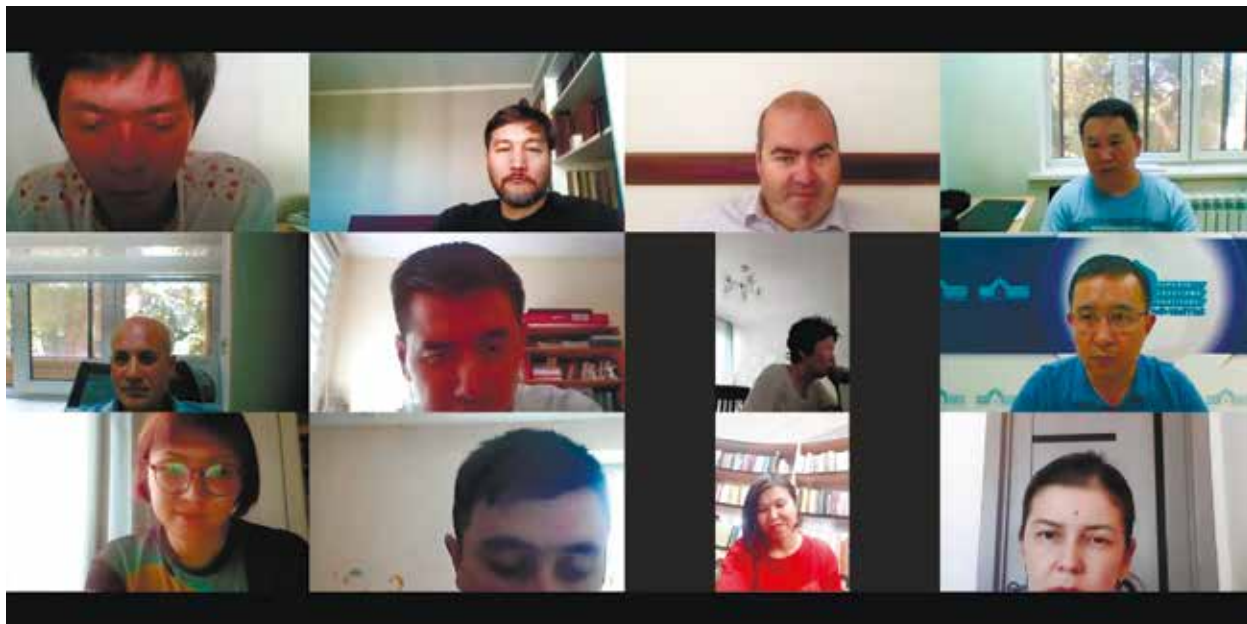
Семинар соңында қатысушылар тақырып бойынша өзара пікір алмасты. Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер болашақта осы тақырыпқа қатысты басылымдар мен

ürünlerin ticareti kapsamında ihracatının artırılmasına yönelik çalışmalar hakkında bilgi veren Turgunov, hükümet tarafından son yıllarda hayata geçirilen destek programlarının oldukça önemli olduğunu ifade ederek üreticilere gösterilen desteğin sürdürülmesi durumunda et endüstrisinin gelişim sürecinin daha da hızlanacağını ifade ederek konuşmasını tamam-

ladı. Seminerin sonunda, katılımcılar konuyla ilgili görüş alışverişinde bulundular. Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer konu üzerinde daha fazla araştırmanın yapılmasının gerekliliğini dile getirdi.

зерттеулер жүргізудің маңыздылығын атап өтті.

8 TEMMUZ 2021 TARİHİNDE AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NDE "ÖZBEKİSTAN'IN TARIM SEKTÖRÜNDEKİ STRATEJİK ÖNCELİKLERİ" ÜZERİNE ÇEVİRİMİÇİ TOPLANTI GERÇEKLEŞTİRİLDİ.

2021 ЖЫЛЫ 8 ШІЛДЕДЕ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНДА «ӨЗБЕКСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСЫМДЫҚТАР» ТАҚЫРЫБЫНДА ОНЛАЙН ТАЛҚЫ ЖИНАЛЫСЫ ӨТТІ.

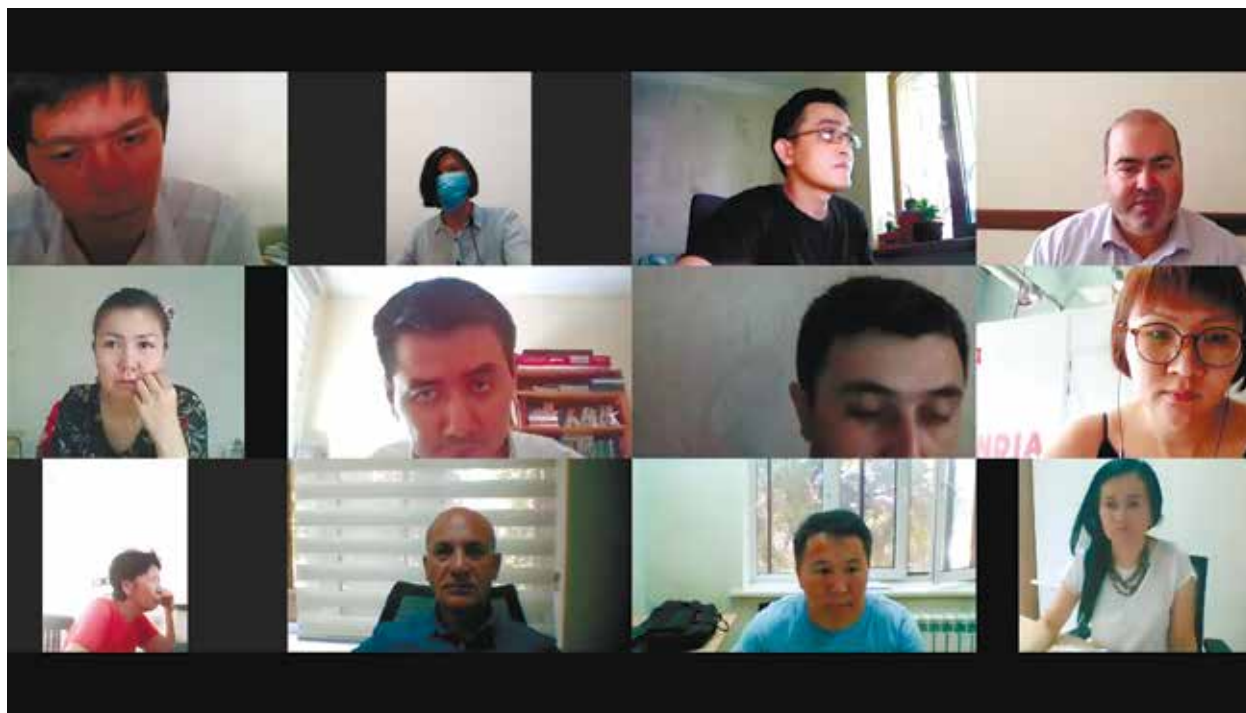
"Özbekistan'ın Tarım Sektöründeki Stratejik Öncelikleri" başlığıyla gerçekleşen çevrimiçi toplantıda Avrasya Araştırma Enstitüsü uzmanları, bağımsızlık sonrası Özbekistan'daki tarım sektörünün gelişimi, tarım ürünleri ihracatı ve tarım sektöründeki stratejik öncelikleri üzerine görüş alışverişinde bulundular.

Toplantının giriş konuşmasını yapan Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur

«Өзбекстанның ауыл шаруашылық саласындағы стратегиялық басымдықтар» атты онлайн талқы жиналысында Еуразия ғылыми-зерттеу институтының мамандары тәуелсіздіктен кейінгі Өзбекстандағы ауыл шаруашылық секторының дамуы, ауылшаруашылық өнімдерінің экспорты және ауыл шаруашылық секторының стратегиялық басымдықтары туралы маңызды ақпарат беріп, өзара пікір алмасты.

Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер ауыл шаруашылығы әлемдік экономиканың маңызды саласы екенін әрі экономикалық көрсеткіштердің үздіксіз өсуі байқалатын бірнеше секторлардың бірі екенін атап өтіп, ауыл шаруашылық секторында халықаралық деңгейде де, елдер деңгейінде де шешілуі қажет бірқатар мәселелер бар екенін жеткізді. Әсіресе, ішінара елдердің ауыл шаруашылық өнімдерінің халықаралық сауда-саттығына енгізетін шектеулері әлемдік ауыл шаруашылығы үшін негізгі қауіп-қатер болып отырғандығын түсіндірген доцент, доктор Вакур Сүмер, логистика саласындағы негізгі қиындықтар мен қабылданған карантиндік шараларға байланысты ел ішіндегі ауыл шаруашылық еңбек

Sümer, tarımın günümüzde küresel ekonominin en önemli ve ekonomik göstergelerde sürekli büyümenin olduğu az sayıdaki sektörden biri olduğunu belirterek, tarım sektörünün hem uluslararası düzeyde hem de ülkeler düzeyinde ele alınması gereken bir takım sorunları bulunduğunu ifade etti. Öncelikle ülkeler tarafından bireysel olarak uygulanan tarım ürünlerinin uluslararası ticaretine getirilen kısıtlamaların dünyadaki tarım için ana riskler olduğunu açıklayan Doç. Dr. Vakur Sümer, lojistik ile ilgili temel zorluklar ve alınan karantina önlemleri nedeniyle tarımsal işgücünün ülke içindeki hareketliliğinin kısıtlanması gibi sorunların da iç ve dış pazarlarda tedarik zincirlerinin son tüketicilere ulaşmasında kesintiye uğradığını altını çizdi.

Enstitü araştırmacıların da katkı sunduğu konuşmalarda, Özbekistan'da tarımın, kırsal alanların tarım-gıda pazarını, gıda güvenliğini, işgücü potansiyelini oluşturan ekonominin önemli bir alanı olduğu hususu üzerinde duruldu. Son yıllarda Orta Asya dahil tüm dünya ülkeleri ile ekonomik işbirliği için kapılarını açan Özbekistan'ın tarım sanayisinin gelişmesi için mevcut potansiyelini artırmaya çalıştığı ifade edildi. Dünyada en büyük pamuk üre-

küşinin iş-қимылының шектеуге ұшырауы сияқты мәселелер де ішкі және сыртқы нарықтарда жеткізілім тізбектерінің үзілуіне әкеліп соғатынын атап өтті.

Пікір алмасу кезінде ұсынылған идеялардың ішінде Өзбекстанда ауыл шаруашылығы, ауылдық аймақтар ауылшаруашылық азық-түлік нарығын, азық-түлік қауіпсіздігі мен еңбек әлеуетін құратын экономиканың маңызды бағыты екендігі айтылды. Соңғы жылдары барлық әлем елдерімен және Орталық Азия елдерімен экономикалық ынтымақтастыққа есігін ашқан Өзбекстан аграрлық индустрияны дамыту үшін қазіргі әлеуетін арттыруға тырысып жатқандығы талқыланды. Әлемдегі ең ірі мақта өндіретін және экспорттаушы елдердің қатарына кіретін Өзбекстан жыл сайын орташа есеппен 3 миллион тонна мақта талшығын өндіреді және оның жартысынан көбі экспортқа шығарылады, елдің ауыл шаруашылық өнімдерінің 59%-ын егін шаруашылығы өнімдері құраса, жалпы өнімнің 40%-ын мақта өндірісі құрайды. Өзбекстан мақтадан басқа бидай өсіру және жеміс-көкөніс өндірісі бойынша дамығандығы айтылды.

ticisi ve ihracatçısı ülkeler arasında yer alan Özbekistan'ın yıllık ortalama 3 milyon ton pamuk lifi ürettiği, bunun yarısından fazlasının ihraç edildiği, tarımsal üretimin yaklaşık %59'unu bitkisel üretimden elde eden ülkenin bu üretimin %40'ı gibi büyük bir oranının ise pamuk üretiminden yapıldığı, Özbekistan'ın, pamuğun yanı sıra buğday ekiminde ve meyve-sebze üretiminde de önemli mesafeler kat ettiği hususları üzerinde duruldu.

Bahsi geçen konular arasında Özbekistan'ın tarımsal sanayi alanında yıllarca gerçekleştirilen büyük ölçekli dönüşümler ve niteliksel değişikliklerin önemli olduğunu, ekilebilen alanların optimizasyonu ve tarımsal mahsul-lerin bölgelere dağıtılmasına ilişkin kapsamlı dengeli politikalar yürütülerek verimin artırıldığı, bunun ekonomik getirilerinin de halkın yaşam standardının iyileştirilmesine katkı sağladığı hususu da dile getirildi.

P

Аталған мәселелердің ішінде Өзбекстанның ауыл шаруашылық саласында жылдар бойы жүргізілген ауқымды қайта құрулар мен сапалы өзгерістер маңызды екені баса айтылды. Осыған байланысты егілген алқаптарды оңтайландыру мен ауыл шаруашылық дақылдарын аймақтарға бөлуге қатысты кешенді теңдестірілген саясат жүргізу арқылы өнімнің молайғанын және бұның экономикалық тиімділігі халықтың өмір сүру деңгейінің жақсаруына ықпал еткендігі тілге тиек болды. Алайда, ауыл шаруашылық секторын жақсартуды қажет ететін көптеген салалар бар екенін және осы мәселелерге қатысты түрлі зерттеулермен елдің ауыл шаруашылық секторы үлкен реформаға мұқтаж екендігі атап көрсетілді.

ERI Infographic No. 41

Түркітілдес мемлекеттердің интернет қолданымы Türk Devletlerinde İnternet | Internet in Turkic States

Telegeography's Submarine Cable Map

Worldwide broadband speed league 2020

Mean download speed (Mbps)

Azerbaijan	4,89
Kazakhstan	5,01
Kyrgyzstan	5,47
Turkey	8,86
Turkmenistan	0,74
Uzbekistan	2,10

Unique IPs tested

Azerbaijan	24 376
Kazakhstan	28 261
Kyrgyzstan	4 509
Turkey	235 875
Turkmenistan	695
Uzbekistan	18 944

How long it takes to download a 5GB movie (HH:MM:SS)

Azerbaijan	02:19:41
Kazakhstan	02:16:15
Kyrgyzstan	02:04:51
Turkey	01:17:05
Turkmenistan	15:25:57
Uzbekistan	05:24:50

Source: www.submarinecablemap.com
www.cable.co.uk/broadband/speed/worldwide-speed-league
 How to Cite: Eurasian Research Institute, (2021). Internet in Turkic States. ERI Infographics No. 41

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Ağustos 2021 Sayı: 65
Тамыз 2021 жыл № 65